

Valláspsychologia.

írta: BARTÓK GYÖRGY.

A XIX. század philosophiai törekvései sok más philosophiai disciplina mellett a vallásphilosophiát is teljes önállóságra hozták. A vallás, mint az emberi lélek egyik legfontosabb megnyilatkozása, a philosophiai kutatások középpontjába került. E kutatásoknak bőséges anyagot szolgáltatottak a philologia, archaeologia és ethnographia, úgy, hogy ez anyagok felhasználásával a philosophus megkísérelheti a vallás *keletkezésének* és *fejlődésének* történetét adni. A vallásphilosophus azonban, midőn a vallás fejlődésének történetével ismertet meg bennünket, feladatát még nem merítette ki teljesen. E fejlődésnek története a vallásphilosophiának csupán első részét képezi és HEGEL kifejezését használva, *a vallás phaenomenologiájának* volna nevezhető. A vallás phaenomenológiája, jellegét tekintve, *lélektani* és *sociologiai*: lélektani, amennyiben az egyes ember vallásos életét vizsgálja, sociologiai, amennyiben vizsgálata tárgyává tűzi ki annak leírását, hogy az egyéni vallásos élet minő alakot öltött a társasági élet körén belül a társasági élet tényezőinek hatása alatt. A vallás lélektani vizsgálatának legfőbb eszköze az *önmegfigyeles* és a *vallásos élet nagy alakjának tapasztalata*, míg a sociologiai szempontból történő vizsgálatnak a leíró sociologia szolgáltat anyagot.

Amíg a vallásphilosophiának emez első része *leíró* természetű, amennyiben a vallásos élet tényeit gyűjti egybe s azokat igyekszik megmagyarázni, azoknak törvényeit igyekszik felkutatni, addig a második rész merőben *normatív* természetű. Azután az első rész kezünkbe szolgáltatta a tényeket, a második rész *megítéli* azokat, *értéküket* megállapítja és kitézi az *eszményt*. Nem elég ugyanis beérnünk azzal, hogy meg-

ismerjük a vallást, amint az megnyilatkozott az emberiség történetében a legkezdetlegesebb népektől kezdve fel a modern kor emberéig, hanem szükséges e megnyilatkozások felett ítéletet tartanunk; szükséges megállapítanunk egyes vallásalakoknak értékét, hogy ez által megismerhessük a legtökéletesebb vallást. Szükséges szigorú bíráló alá vennünk az egyes ember vallásos életének nyilvánulásait abból a szempontból, hogy vajjon megfelelnek-e amaz eszménynek, melyet a legtökéletesebbnek talált vallás állít elénk.

A vallásphilosophia ezek szerint három részre osztható I. A vallás, mint lélektani jelenség; II. A vallás, mint sociologiai jelenség; III. A vallás értéke.

Az első rész alkotja a vallás lélektanát, a második a *vallás sociológiáját* és végül a harmadik a vallás *ismeretelméletét*. A két első rész a vallásos élet elemeivel és megnyilatkozásaival foglalkozván, nevezhető a vallás phänomenológiájának és jellege leíró, magyarázó. A harmadik rész jellege értékelő, normatív s következésképpen az értéktanhoz vagy axiológiához csatlakozik.

A vallás lélektanának művelésében a francia és amerikai psychologusok járnak elől. RIBOT-nak, a kiváló francia psychologusnak munkássága nyomán egy egész philosophiai iskola támadt, mely a lelki életnek finomságait tartva szem előtt, törekedik az emberi lélek mélyeibe hatolni s megismerni annak nyilvánulásait. E széleskörű és mélyreható munkásságnak köszönhető ama nagy érdeklődés, melylyel a francia művelt világ az emberi lélek megnyilatkozásait kíséri.

E philosophiai munkásságnak egyik legkiválóbb terméke DE LA GRASSERIE-nak valláspsychologiai munkája, mely méltán tarthat igényt minden gondolkozni szerető embernek figyelmére. *)

I. A vallás lélektani keletkezése és fejlődése. A tan és az erkölcs.

DE LA GRASSERIE ama feltevésből indulva ki, hogy a lélek összetett erő, mely három részre osztható fel: értelemre, akaratra és érzésre, a vallásnak három főalkotó részét különbözteti meg:

*) A mű címe: De la psychologie des religions. Par Raoul de la Grasserie. Paris. Alcan. 1899.

1. a *dogma* vagy a tan, mely megfelel az értelemnek; 2. a *morális*, mely megfelel az akaratnak, és végül 3. a *cultus*, mely az érzésnek felel meg. A keletkezés sorrendje szerint az első a *cultus*, mivel a primitív ember a lelkében levő ösztön erejénél fogva imádta istenét s áldozatokat mutatott be annak, mielőtt vallásos hitét *mythosokba* vagy *dogmákba* öntötte volna. Lassan-lassan kezdett különbséget tenni istenei között osztályozta azokat, kereste a világ teremtésének magyarázatát s így a *cultus* mellett kifejlődött a *tan mythos* alakjában. Legvégül jelenik meg a *morális*, amely természete szerint háromféle: a *lélektani* morális, mely azt határozza meg, hogy mi a jó és mi a rossz; a *cosmosociológiai* morális, mely azt állapítja meg, hogy mi jó és mi rossz az istenség szempontjából és a *sociológiai* morális, mely nem egyéb, mint a társaság tagjainak kölcsönös érdekén alapuló *jog*. Hogy azután a morális pszichológiai alakja annak *cosmosociológiai* alakjával sokszor a legélesebb ellentétbe jut, ezt a kezdetleges népek vallásában észlelhetjük.

A vallásnak e három főalkotó részében megnyilatkozik az emberi lélek három tehetsége és megnyilatkozik az emberi lélek három örök eszméje: a jó, a szép, az igaz. A *cultusban* a szépnek, a *morálisban* a jónak, a *tanban* pedig az igaznak az eszménye kell, hogy nyilvánuljon. Ez észrevétel DE LA GRASSERIS-nek egyik legszebb gondolata, amely egyszersmind magyarázatát adja amaz óriási befolyásnak, melyet a vallás az emberi élet minden nyilvánulására gyakorol. E pontban találkozunk IRÓNK WUNDT VILMOS-sal, ki néplélektanában éppen azt a hatást mutatja ki, melyet a vallás a művészeteknek, a költészetnek és morálisnak kialakulására gyakorolt.

A vallásnak első alkotórészében, a *tanban* három szempontot különböztethetünk meg: a *tant szorosabb értelemben*, mely magában foglal mindent, amit hinni kell; a *tanítást*, mely a *tant* a pap és hívő közti közlekedés szempontjából tekinti és a *hitet*, mely pozitív oldalról tekintve állapítja meg a *tant*.

A *tan szorosabb értelemben* véve ismét három részre oszlik: 1. a *mythologia*, azaz, az istenek története; 2. *dogmatika*, azaz az elvek kifejtése és 3. a *szent könyvek* tanulmányozása. A *mythologia*, mely magában foglalja a *theogoniát*, a *cosmogoniát* és *anthropogoniát*, az istenek, a világ és az

emberek eredetének mysteriumába akar behatolni. E mythosoknak helyét azután a fejlettebb vallásokban a dogmák foglalják el. Amíg a polytheistikus vallásokban sok a mythos és semmi a dogma, addig a monotheistikus vallásokban sok a dogma és semmi a mythos. A dogmában voltaképpen a vallás elvei jelentkeznek.

A *tanítás* a szent iratok olvasásában, terjesztésében és a praedicationban nyilvánul. Ezekhez járul még a propaganda is, mely az illető vallásnak minél több hívőt igyekszik megnyerni.

A hívők szempontjából kiválóan figyelemre méltó a tanak harmadik alkotórésze, a *hit*, mely a praedicationnak, nevelésnek és a traditionnak terméke. A traditio mindig erősíti a hitnek erejét; innen érthető, hogy valamely vallás csak több nemzedéken át lehet igazán erőssé. A hit az észszel szemben teljesen független és autonom, elannyira, hogy igen sokszor éles és merev ellentétbe jut azzal. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a hit és ész, a vallás és tudomány között óriási űr tátong; a vallás, philosophia és a tudomány ugyanazon cél felé törnek s csak azok az eszközök különbözök, melyek által e cél elérni akarják. A vallásos tan kezdetben magában foglalta a philosophiát, mintegy csirában, éppenúgy, miként a philosophia születése után megnövekedve, termékenynyé lett s századokon át ismeretlen tudományokat rejtett méhében. A vallás a maga három alkotórésze által magában foglalt mindent; ő volt az emberi társaság anyja s innen van, hogy midőn gyermeke megnőtt, nehéz szívvel hagyta el azt.

A vallásnak második alkotórésze a *morális*. Gyakorlat szempontjából ez a legfontosabb és ha a másik kettő nélkül képes volna létezni, volna ereje arra, hogy fentartsa a cosmicus társadalmat, mivel eredményét tekintve, teljes mértékben *socialis*. A morális kétféle értelemben vehető: lehet az *amaz elveknek* összessége, melyek szükségesek az élet folytatásához s lehet az maga az *élet-folytatás*. De la GRASSERIE a moralist amaz első értelemben veszi, mivel a második nem egyéb, mint az elsőnek alkalmazása. A morális különböző fajai közül itt első sorban a *vallási morális* említendő, mely azt parancsolja, hogy tegyük, amit Isten rendel s, ^ ne tegyük, amit tilt. A morálisnak emez alakja együtt született a cultussal és dogmával. A morálisnak másik faja a *természetes* vagy *lélektani*

morális, mely azt vizsgálja, hogy mi jó és mi rossz önmagában véve. A morálisnak harmadik alakja, a socialis morális merőben külsőleges s nem egyéb, mint a társasági élet jelenségeit szabályozó jog.

A socialis morális nem születik együtt a vallásnak másik két alkotó részével, hanem sok időn át ezektől elváltan létezett s csak később egyesült azokkal; úgy, hogy a vallásos morálisnak voltaképpen két alkotórésze van: 1. a rituális, 2. és a természetes morális. A cultus vagy rituális morális igen sokszor a félelemnek terméke.

Úgy a culturalis, mint a természetes morális tekinthető negatív és pozitív szempontból. Negatív szempontból azt írja elő a morális, hogy mit nem szabad tenni, mivel meg van tiltva, vagy mivel rossz; pozitív szempontból pedig azt írja elő, hogy mit kell tenni, mivel meg van parancsolva Isten által, vagy mivel jó. A kettő közül a negatív parancsok a régebbiek.

Felosztható továbbá a morális: 1. *personalis* és 2. *socialis* morálisra, továbbá: 1. *egoista*, 2. *egoaltruista*, 3. *altruista* és 4. *super altruista* morálisra.

Ami a jó és rossz eszméjének keletkezését illeti, ez eszméknek történetileg materialis eredetük van s e különbségtétel először az istenekre alkalmaztatott s csak azután az emberekre is. A jó istenek és a rossz istenek közt való különbségtétel kezdetben nem volt meg; a primitiv ember csak úgy különböztette meg isteneit, hogy azok közül némelyek kedvezők az embernek, némelyek kegyetlenek az emberrel szemben. Éppen így az ember is keveset foglalkozott a jóval és a rosszal, hanem a saját *szerencséje* vagy *szerencsétlensége* kötötte le csak figyelmét. Ebből azután önként következett, hogy az isten, ki *jótevő* volt az emberrel szemben, *jó* istennek tekintetett, míg a *kegyetlen* isten *rossz* istenné lett. S mivel e folyamat párhuzamosan haladt az istenekre s az emberekre nézve, ezért a jó ember a jó istennek lett mintaképe, a rossz ember pedig a rossz istennek.

A *personalis* morális lehet, amint láttuk, vagy rituális vagy naturalis. A rituális moral parancsai vagy negatív vagy pozitív természetűek, a szerint, amint tiltanak vagy parancsolnak valamit. A tiltó parancsok eredetüket tekintve korábbiak, mint a pozitív parancsok. E tiltó parancsok természete

leginkább világos a bűnbeesés történetében, amely szerint isten megtiltá az első embereknek, hogy egyenek a jó és gonosz tudása fájának gyümölcséből. E bűn tehát tisztán *rituális* bűn, éppen úgy, mint rituális bűn a görögöknél is az első bűn, t. i. PANDORA szelenczejének kinyitása. A morálisnak legrégebb szabályai tehát negatív természetűek, ezt bizonyítja a műveletlen népek vallásában nagy szerepet játszó *tabu*-tisztelet is.

A vallásos morális azonban nemcsak tiltó rendelkezéseket tartalmaz, hanem megkívánja, hogy bizonyos pozitív tartalmú parancsokat is végrehajtsa a hívő ember. E tekintetben igen gyakran a cultusnak megy segítségére, amennyiben e parancsok egy része a cultusi előírásokra vonatkozik. E pozitív morálisnak lényeges feladata, hogy egybekösse az embert az istenséggel. Ez uniónak eszközei pedig az *imáadás* és az *ima* és az *önkéntes ajándék* az áldozat által. Az ima minden vallásban kötelező és lehetőleg gyakori, hogy ez által az istenség s az ember közt levő kapcsolat állandó és erős legyen. Legfenségesebb alakja a KRISZTUS imája, a Miatyánk. Az imához s áldozathoz járul azután az istennel való benső egyesülés. Mindeme cultusi cselekvények, éppen úgy, mint a tannak egy igen tekintélyes része, a vallási morálistól nyerik kötelező voltukat.

A természetes vagy lélektani morális szintén tartalmaz negatív és pozitív parancsokat. Itt is a negatív parancsok keletkeztek előbb s nagy részök azt rendeli, hogy ne ártsunk embertársainknak, gyakoroljuk az igazságot. Ez által érintkezik a lélektani morális a socialis morálissal. A különböző népek codexei, a vallásos törvénykönyvek annyiban nem a cultusra tartozó előírásokat foglalnak magukban, negatív parancsokat állítanak a hívők elé, így például a lopás, házasságtörés, gyilkolás stb. megtiltását. A pozitív parancsok a természetes morálisnak aránylag igen csekély részét képezik.

E parancsok, legyenek negatív avagy pozitív természetűek, igen változók és különfélék. Ami meg van engedve egyik országban s egy bizonyos időben, az tiltva lehet egy más országban és más időben. Ahol pedig a parancs a rituális, morálissal jut összeköttetésbe s annak befolyása alá kerül, ott igen szigorúvá és formálissá válik.

Mihelyt a jót vagy a rosszat nem önmagáért tesszük, hanem valami vagy valaki más kedvéért, a *personalis* morális azonnal *extrapersonalissá* válik. Ez az extrapersonalis morális alapja a család és a nemzet büntető hatalmának, de alapja a jutalmazásnak és büntetésnek is.

A morális parancsainak megszegését *bűnnek* nevezzük. Bünt követhetünk el az istenség ellen, embertársaink ellen, az alsóbb teremtmények ellen, sőt követhetünk el bünt saját magunk ellen is (öngyilkosság). Bünt követhetünk el azért, hogy hasznot húzzunk belőle mi, vagy hasznot húzzanak belőle mások. A morális sanctiója azután teljesen egyforma, akármilyen természetű legyen is a cselekedet, mely az erkölcsi parancsokba ütközik. E sanctio kettős: *kárpótlás* és *büntetés*. A büntetés eleinte csak a culturalis morálisra vonatkozó bűnököt sújtotta, de később, midőn a három különféle morális egybekeveredett, átment az a többi bűnös cselekedetre is. A büntetés elérheti a bűnöst még *életében*, de megbűnhődhetik *halála* után is, sőt — ritka esetben — a kettő együtt is járhat. Általában véve azonban ez életben való büntetésről csak abban az esetben szokott szó lenni, ha az illető vallás nem hisz a földöntúli életben.

A vallásos sanctiót jól meg kell különböztetnünk úgy a *socialis*, mint a *physiologiai* és a *lélektani* sanctiótól. A socialis sanctio szabályai mesterségesek és külsőlegesek; a lélektani sanctio szabályai ellenben teljes mértékben bensőlegesek s a lelkiismeretben nyilatkoznak meg. A physiologiai sanctio pedig szintén teljesen külsőleges és anyagi, a testnek megromlását, az egészség elvesztését stb. foglalja magában. A vallásos morális sanctiója ellenben, mintegy az Istennek s embernek hallgatólagos és kölcsönös megegyezésén alapul: az ember Isten parancsai szerint cselekszik s ezért Isten megjutalmazza; ha pedig parancsa ellen tör, megbünteti.

halál után való sanctio általában véve feltételezi a lélek halhatatlanságát. Két esetben azonban teljesen független a hitől. Első esetben a sanctio a tett elkövetőinek utódjait sújtja. Ha meghalok s lelkem nem halhatatlan, gyermekeimre száll az a büntetés, amelyet én érdemeltem meg bűnöm által. E büntetés pedig reám nézve, ha igazán altruista vagyok, meg súlyosabb lehet, mintha engem ért volna. E sanctio külön-

sen a zsidóknál volt érvényben. Ádám bűnének büntetése átszármazik utódaira nemzedékről-nemzedékre; Jáhvé bosszút áll az öt gúnyolókon hetedízigen. A sanctiónak ilyen felfogása kétségtelenül ama gondolaton alapszik, hogy ha a vagyon, a tisztesség, a hatalom öröklődik apáról fiúra, nemzedékről nemzedékre, miért ne öröklődhetnék a jutalom és a — büntetés is? A második esetben a sanctio merőben intellectualis jellemmel bír. Az ember nem csupán utódaiban él tovább, hanem *más emberek gondolatában* is, s nem csak kortársának, hanem a *jövertdő nemzedékek* gondolatában. E felfogásból ered a dicsőségnek s hírnek eszméje, amely olyan sok hősi és hasznos cselekedetet inspirált. E leirt két esetben a sanctio teljesen független a lélek halhatatlanságában való hittől.

Mielőtt rátérnénk a sanctiónak ama fajára, mely a lélek halhatatlanságát feltételezi, szükséges megvizsgálnunk, hogy e hit, mely szerint a lélek a test halála után is tovább él, miként keletkezett az emberi lélekben.

Az ember *nem akar meghalni, hanem minden erejével ragaszkodik az éleihez*, s midőn halála bizonyos, teste feloszlik, ama gondolatban talál vigaszt, hogy testének láthatlan része, a lélek, továbbra is fennmarad. A testből elszálló lélek azután vagy ott marad a testhez közel, vagy feltámad a testtel együtt. A lélek azonban nem egyformán halhatatlan, hanem különböző lelkek szerint különbözik; ekként, amint DE LA GRASSERIE megjegyzi, a *societas aristocratismusa* visszatükröződik a *cosmosocietasban*. A lélek fennmaradása és a lélek halhatatlansága azonban nem egy és ugyanaz a dolog. Ami a léleknek a test után való fennmaradását és életét illeti, ebben a tekintetben három különféle felfogás uralkodó: egyik szerint a lélek *örökkévaló*, a másik szerint *halhatatlan* és a harmadik szerint egyszerűen *fennmarad* a halál után is.

A lélek fennmaradásának vallásos eszméjéből azután a vallásos morális maga számára sanctioikat keresve, igyekezett hasznot hozni. És pedig a következőképpen:

A sanctioik rendszere, mely a lélek fennmaradásának eszméjén alapul, vagy a léleknek immár független létezéséből, vagy a reincarnatio kényszerűségéből, vagy végül a két eszmének egybekötéséből veszi kezdetét. E módok közül természet-

szerűleg legegyszerűbb az, amelyik a léleknek *egyszerű, reincarnatio* nélkül való fennmaradására támaszkodik. Igaz ugyan, hogy a lélek e felfogás szerint csak folytatja a földön megkezdett életét, de lehet *ez állapotot módosítani* s átváltoztatni vagy a szerencse vagy a nyomor állapotára aszerint, amint az ember életében jó vagy rossz volt. Egyik legfontosabb kérdése a valláspsychológiának, hogy az ily módon tovább élő lélek minő jutalmakban és minő büntetésekben részesül? A büntetések először szinte mindig *száműzetésben* állanak: a lélek egy bizonyos helyre van száműzve, honnan ki nem mehet, távol földön maradt kedveseitől; ilyen pld. a sheol büntetése. A száműzetés után következik, hogy a lélek megfosztatik az *Istennel való közlekedéstől* s végül jön a *testi büntetés*.

A jutalmazások szintén igen különfélék. Kezdetben *anyagiak*, hasonlók ama javakhoz, melyeket az ember földi életében élvezett. Így pl. az *elyseion* jutalmai teljesen földi örömök. Majd az igazi boldogság abban találtatik, hogy az ember minél hasonlóbb lesz az Istenhez. Első esetben, midőn a jutalom földi javakban áll, a test kielégítése a fő, míg a másik esetben, midőn lelki javak szolgálnak jutalmul, a lélek tekintetik magasabbnak.

A büntetésekre nézve meg kell jegyeznünk, hogy a lélek, mely a test felbomlása után is él még, nem teljesen halhatatlan. Igen sok esetben csak azért marad fenn, hogy kiállhassa a reáráótt büntetéseket; sok esetben pedig nem is marad fenn, hanem a testtel együtt elpusztul. így pl. Nicaragua bennszülöttei abban a hitben élnek, hogy a rossz embernek lelke meghal teljesen. És némely népek hite szerint nem minden embernek lelke marad fenn s él tovább. A Tonga sziget lakói a főnököket halhatatlanoknak képzelik, míg a toa, a nép, lelkestül együtt elpusztul.

Némely nép eschatológiájában a büntetés és jutalom nem csupán a lélekre vonatkozik, hanem a testre is, habár ez az eset inkább a kivételekhez számítandó. Általában véve azonban a testnek kevés fontosság tulajdonítatik; a test elpusztul, a lélek tovább él. Az a kérdés merülhet azonban fel, hogy a lélek hogyan képes kiállani az anyagi büntetést pld. a tűzbüntetéseket. A kezdetleges felfogás szerint a lélek a test halála

után bizonyos változásokon megy keresztül s ezek által immaterialitásából veszít.

A büntetéseknek és jutalmaknak végrehajtásában különböző fokozatok vannak, úgy hogy nem lehet csak egy égről s egy pokolról beszélni. Így pld. a brahmanizmusban különféle egek vannak: a svarga és a nirvana. A svargában a boldogság inkább materialis, a nirvana inkább szellemi jutalmakkal kecsegtet. Éppen úgy a pokol is igen különböző. Némelyek szerint hét emeletű, mások szerint tizenhatsz emeletből álló a brahma pokol — a naraka. A pokolban levők kénytelenek elszenvedni a hideget és meleget, az éhséget és szomjúságot; a lélek oly büntetéseket kénytelen elszenvedni, amelyek arányosak az ember által a földön elkövetett bűnökkel. A mazdaizmus szintén három eget ismer, illetve három paradicsomot; éppen így, a három égnek megfelelőleg, a poklok száma is három.

Az a kérdés már most, hogy miféle kritériumok döntenek a lélek üdvössége vagy kárhozata felett? E tekintetben is többféle rendszer lehetséges. Az ember ritkán feltétlenül jó vagy feltétlenül rossz; tettei igen vegyesek. Vajjon elégséges-e egy bűn ahhoz, hogy elkárhozzék a lélek? A bűnök és hibák nem engesztelhetők-e ki, míg az ember él? Némely vallástana szerint az ember utolsó cselekedete dönt az üdvösség vagy kárhozat dolgában. Más felfogás szerint azonban a megbánás elveszi az életben cselekedett bűnök erejét. Keresztyén felfogás szerint a megbánó bűnös idvezül: bűnei Isten előtt bocsánatot nyernek. A buddhizmus tana szerint azonban az életben végbevitt cselekedeteink egybeszámítatnak s e szerint vesszük el jutalmunkat vagy büntetésünket.

A büntetés vagy jutalom kiszabása az utolsó ítélet feladata. Ez ítéletet igen ritka esetben hajtja végre valamelyik istenség. Az isteni igazságszolgáltatás végrehajtója legtöbb esetben valamely isteni személy, aki azonban nem Isten, hanem csak rokonságban áll az Istennel.

A sanctionak ama rendszerein kívül, melyek a léleknek reális fennmaradásán alapulnak, vannak olyan rendszerek, melyek a *reincarnatio* gondolatán épülnek föl.

A *reincarnatio* történhetik valamely embernek, valamely állatnak vagy növénynek alakjában. Az emberi alakban való

reincarnationak s általában a reincarnationak klasszikus földje India. A buddhista felfogás szerint a fennmaradó lélek valamelyik embernek, állatnak vagy növénynek alakját ölti fel. A cselekedetek jósága, vagy bűnössége szerint volt gyorsabb vagy lassúbb ez átváltozás s a cselekedetek jósága, vagy bűnössége szerint költözött a lélek alsóbb, vagy magasabb rendű állat testébe.

A lélekvándorlás hazája Egyiptom. A pythagoreusok philosophiája átveszi e tant, sőt átveszi később a platonismus és az új platonismus is. A zsidó bölcsekedés utolsó idejében már a kabbalisták is hirdetik a lélekvándorlás tanát *a gilgul* név alatt. A gilgul szerint az embernek lelke átvándorolhat madarak, rovarok és vadállatok testébe. A keresztyén vallás felekezetei közül a manichaeusok vallották e hitet. Szerintök az embernek a lelke annál alacsonyabb rendű állat testébe vándorol át, minél nagyobb volt a bűn, melyet az illető elkövetett. A manichaeusok tanában különben félreismerhetetlen az új platonismus hatása. Igaz ugyan, hogy a lélekvándorlásban való hit különösen a polgárosult népek körében fejlődött ki és terjedt el, de a műveletlen népek között is találunk nem egyet, mely e hitet vallja. így pld. Guinea lakói azt hiszik, hogy a majmok, a krokodilok és a kígyók átváltozott emberek.

Ami e tan jelentőségét *psychologiai* szempontból illeti, meg kell jegyeznünk, hogy az igen hatalmas kapcsot képez minden élőlény között s áthidalni igyekezik amaz ürr, amely az ember s az állat között tátong. Miként a totemismus, úgy e tan is, feltételezi, hogy az embereknek s más élő lényeknek eredete közös, sőt, amint De la GRASSERIE egy kissé túlmodernül mondja, egyenes megelőzője a darwinismusnak. Eredete meglehetősen világos. A lélek conservatiojában való hit önkénytelenül vezet a lélek fennmaradásában való hitre. És midőn a morális lassanként a vallás alkotóelemévé válik, ezen elméletben a síron túl való sanctionak igen kényelmes eszközt találja.

A síron innen, vagy a síron túl való büntetés kikerülésének egyetlen eszköze a *kiengesztelés*. A kiengesztelés lényegileg nem a rossz cselekedetek megbánásában áll, mert hiszen a megbánás csak a tökéletesebb vallásokban található fel,

hanem az istenség akaratának *ajándék* által való megnyerése a kiengesztelés célja. Az így nyújtott ajándék megsemmisíti az elkövetett bűnök erejét. Sőt e kiengesztelés történhet akként is, hogy a bűneink büntetését más valaki vállalja magára. E helyettesítés a műveletlen népek előtt nem lehetetlen gondolat, mivel náluk a büntetés és jutalmazás nem feltétlenül az illető cselekvőt éri.

A kiengesztelés természetére és felfogására élénk világságot vet és érthetővé teszi a tant a különböző népek büntetőjoga. Hogy bűnünket kiengeszteljük, ahhoz szükséges, hogy elismerjük bűnös voltunkat, bűnünk egy részéért még életünkben meglakoljunk és hogy ugyanabban az időben kellemes ajándékot nyújtsunk Istennek. A megsértett fél, midőn panaszt emel, a bűn elkövetőjével szemben két jogát iparkodik érvényesíteni: 1. az okozott sérelem reparálását, 2. bosszuját. A műveletlen népek felfogása szerint az Isten is követeli a bűnöstől, hogy a rajta elkövetett bünt reparálja és pedig ajándék által; másfelől pedig bosszút is áll a bűn elkövetőjén. E kiengesztelő ajándékok eleinte, mikor még a morális nem hatolt be a vallásba, rendesen növényi termények, állatok, sőt nem egy népnél emberek valának. Majd később, mikor a vallás a morálissal egybefonódott, az emberáldozat teljesen eltűnik.

Ámde nem elégséges bűnünk kiengesztelésére ajándékot hozni Istennek; szükséges még ezenkívül, hogy bűnünknek egy részéért már életünkben meglakoljunk és pedig önmagunknak megbüntetésé által. Ebből érthetjük meg a vallásos önsanyargatásoknak, böjtölésnek, szüzesség-fogadásnak rendkívül elterjedt szokását.

Az áldozás által való kiengesztelés a legtöbb vallásban el van terjedve. A monotheistikus vallások is gyakorolták azt kezdetben, sőt e szokás a katolikus vallásban még mai nap is megvan: a mise által Jézus teste naponként feláldoztatik érettünk Istennek. E kiengesztelésnek legkegyetlenebb alakjával a mexicóiak vallásában találkozunk. Nem kell azonban azt gondolni, hogy e kegyetlenségben kedvüket lelik az Istenek. Nem azért kegyetlenek ez áldozatok, mert Isten e kegyetlenségben kedvét leli, hanem mert a mexicói azt óhajtva feláldozni, mi neki legkedvesebb, nem vonakodik saját gyermekét felajánlani az Isteneknek.

Az ember-áldozás lassan-lassan eltűnik s helyét az állatok áldozása foglalja el. Majd az állatáldozás is eltűnik s csak symbolikusan marad fenn.

Az ember azonban nemcsak saját bűneit engesztelheti ki, hanem másokét is, akár önmaga feláldozásával, akár testének sanyargatása által. Az ember büntetést szenvedhet más hibájából, jutalmat nyerhet mások jó cselekedete által és megmenekülhet a büntetéstől mások kiengesztelése által. Lehetőséges, hogy másoknak bűneit engeszteljük ki s ebben az esetben egy bizonyos bűnös egyénnek bűnét veszem át; de lehetőséges, hogy azt a büntetést vállalom el, melyet egy más egyén szenved el egy harmadik egyénnek bűneért.

Bűneinket azonban nemcsak azáltal engesztelhetjük ki, hogy Istennek ajándékot nyújtunk azoknak bocsánatáért; bűneinknek ereje csökken, ha azokat *megbánjuk*. Mi megbánjuk azokat, az isteni *kegyelem* pedig megbocsátja. Megbánás és megbocsátás: ime a keresztyén vallás két legfontosabb eszméje, melyet hiába keresünk bármely vallásban is. A keresztyén vallás Istene, ha megsértik az ő törvényeit, büntet; de kegyelmét a megbánó bűnöstől sohasem vonja meg. A keresztyén Isten bíró, de nemcsak igazságos bíró, hanem szerető bíró is. Az isteni kegyelemnek eszközei azután a szentségek.

Ekként — amint DE LA GRASSERIE kimutatja — a vallásos morális a rituális és természetes morális egyesüléséből áll elő: sanctioi, kiengesztelési és kegyelmi tana a természetes és rituális morálisnak elvein épül fel.

A vallás három alkotó része közül a vallásos morális a legfontosabb; amiként a jog a társasági életnek szabályozója, azonképpen a vallásos morális az egyéni élet regulatora. Ami a jog az emberi társadalomban, az a vallásos morális a nagy cosmicus társadalomban. A jog nem is egyéb, mint a vallásos morálisnak egy idők folyamán kivált része. A vallásos morális ugyanis éppen úgy foglalta magában a jogot, amint a dogma magában foglalta a philosophiát s a tudományt, és amint a cultus magában foglalta a teljes aesthetikát.

2, *A cultus és formái.*

A vallásnak harmadik alkotó része a cultus. A cultus — amint DE LA GRASSERIE megjegyzi — nem egyéb, mint a *vallás* *moz-*

gásban. Ebből a szempontból tekintve a vallásnak legfontosabb része. Amiként a dogma az emberek értelméhez, a morális akaratukhoz, azonképpen a cultus az ember érzékeihez fordul.

A cultus voltaképpen az embernek *szakadatlan* közlekedése Istennel érzéki eszközök által: cultus nélkül megismerhetjük Isten létezését, parancsát is teljesíthetjük, de vele közlekedni, az ő ajándékait elfogadni, őt hallgatni csak a cultus által vagyunk képesek.

Az Istennel való eme közlekedés lehet csak *egyoldalú* (unilateralis), midőn az ember az Istenhez igyekezik inkább és inkább közeledni; lehet egyoldalú eme közlekedés más értelemben is, amikor ugyanis az Isten közeledik az emberhez, pld. csodák által. Lehet e közlekedés *kétoldalú* (bilaterális); a kétoldalú közlekedés eszközei a szentségek.

Lehet a cultus vagy *egyéni*, vagy *családi*, vagy *nyilvános* cultus. Formái igen sokszor külsőlegeseek; ilyen külsőleges formák a gestusok, különböző érezetek alkalmazása, bizonyos színek kedvelése stb. E formák azután bizonyos szabályosságot mutatnak fel, van rythmus és harmónia közöttük és igen alkalmasak arra, hogy a lelket a mindennapi élet apró-cseprő bajai felé emeljék. Szépek és meghatók, alkalmasak arra, hogy aesthetikai érzelmeket keltsenek bennünk. Innen magyarázható, hogy a cultus-formák hívták életre a művészetnek legremekebb termékeit.

DE LA GRASSERIE a cultus tárgyalásában a következő szempontokat emeli ki: 1. a cultus *alapja*, azaz az Istennel való közlekedés különböző eszközei, az ember részéről való egyoldalú közlekedésnek eszközei, az Isten részéről való egyoldalú közlekedésnek eszközei és végül az Isten és ember között való kétoldalú közlekedésnek eszközei; 2. a formák, melyben e közlekedés megjelenik és a jelen tünemények, melyek e művészi formáknak eredményei.

Az ember részéről való unilateralis közlekedés eszközei különfélék. Elsőül említendők az *imádás* és az *ima*. Az imádásban Istennek jelenlétéért könyörög a vallásos ember. Lehet ez imádás vagy fohászkodás vagy individuális vagy socialis. Az individuális imádásban a vallásnak pszichológiai ereje nyilvánkozik, míg a socialis imádásban teljes módon lesz nyilván-

valóvá a vallásnak socialis ereje. Az imadásban elismerjük stennek hatalmát és rajtunk való uralmát, az *imában* pedig kérünk tőle valami kegyet. E kettőhöz járul azután az *áldozat*, amely lehet közös vagy magán áldozás. Az áldozás, amint előzőleg láttuk, a kiengesztelésnek egyik eszköze.

Az Istennel való közlekedésnek egy harmadik eszköze abban áll, hogy az ember törekedik minél tisztábban megőrizni testét és lelkét. A testileg vagy lelkileg nem tiszta ember nem közeledhet illendően az Istenhez s még kevésbé képes egyesülni vele. Innen a mosakodásnak szükségessége, amely, egyébként a symbolumnak erejénél fogva, a testi és lelki megtisztulást eszközli. E mosakodás azután történhetik bizonyos ünnepélyes alkalommal, vagy lehet mindennap. Az első kategóriába tartozik a keresztelés, melynek eszköze a víz. A víz mellett azonban lehet a tűznek is ilyen tisztító szerepe.

Az istenséggel való közlekedésnek sokkal bensőbb módja az, mikor az istenség maga nyilvánítja önmagát. A hívő hívja az istenséget, kér tőle s az istenség felel. Erre pedig különböző eszközök által iparkodnak kényszeríteni az istent a különböző vallások követői s különösen olyan testi gyakorlatok által, melyek alkalmasok arra, hogy a testet a lélek uralma alá kényszerítsék. Ilyen testi gyakorlatok az elmélkedés, a böjtölés, bizonyos kábító szerek alkalmazása. A legismertebb ezek közül a böjtölés. A böjtölést minden vallás ismeri. Ismeri a keresztyén, a hindu, a mohamedán vallás; de ismerik a műveletlen népek is.

Az istennel való közlekedésnek egy másik alakja, amaz egyoldalú közlekedés, mely az istenségtől indul ki s veszi eredetét. Az ilyennemű közlekedésnek leggyakoribb alakja a *visio*, mely az extasisnak utolsó phasisa. A visióban az illető egyén látja vagy látni véli istent, hallja őt vagy hallani véli. Ilyen visióban jelent meg Jáhvé Mózes előtt a Sinai hegyen. A visio mellett másik eszköze az unilateralis közlekedésnek a *csoda*, melyben szintén az isten jelenti ki magát. Ide tartozik az *inspiratio* és *divinatio* is.

Az istenség s az ember közt való közlekedésnek leggyakoribb eszközei a szentségek, a melyek nem csupán a keresztyén vallások sajátjai, a mint eddig hitték. REVILLE-nek vallástörténeti munkái bőséges példáit mutatják annak, hogy

szentségek vannak a nem-keresztény vallásokban is. így például a keresztelés szertartását gyakorolták a mexikóiak is, de más értelemben. A keresztelés náluk nem egy új életnek kezdetét jelenté, hanem az ördögűzésnek, illetve a rossz szellemek elűzésének volt egyik eszköze.

A nyilvános cultus emez alakjain kívül azonban gyakran találkozunk a magáncultusszal is. Az imádság például lehet teljesen individuális vagy családi. A magáncultusnak leggyakoribb és legfontosabb alakja a *halotti szertartás*. Sőt, igen sok vallásphilosophus szerint, az ősöknek tisztelete a természet tárgyainak istenítését megelőzte. Ilyen véleményben vannak például HERBERT SPENCER és FUSTEL DE COULANGES s habár felfogásuk nem mindenben állja ki a bírálatot, kétségtelen, hogy e fejlődés lélektanilag könnyen magyarázható. Az embert ugyanis mindig önmaga érdekli leginkább. Ez az érdeklődés azonban legfeljebb szeretetté fokozódhatik, de imádassa soha. Kivételt képeznek azonban az elődök, a meghalt ősök, kiket az utódok nemcsak tisztelnek, hanem a műveltség kezdeteiben imádnak is. És tényleg a halál után, amint lassan telik az idő s nő a távolság a halottak s az élők között, az ősök hibái is rendre eltűnnek s csak erényeik, jó tulajdonságaik-maradnak meg az utódok emlékezetében. Ehhez járul még, hogy a halál után mindez eltűnik, ami az élőben materiális volt s marad az eszmény: a húsból való test márványba változik át a művész keze alatt. A halott embernek ez az istenítése az emberi léleknek természetes tulajdonsága.

A fejlődés folyamán az ember a természet tárgyait is lélekkel ruházza fel, isteníti és cultusának tárgyává teszi.. Alajd a természet tárgyaitól elfordulva, isteneket teremt a maga számára, melyek lehetnek vagy *jó*, vagy *rossz* istenek.

A jó istenek a világosság szellemei, kiket tisztelet s imádat illet. E szellemekhez imádkozni kell, hogy legyenek közbenjárók a legfőbb istennél s e tényből érthető a védőszellemeknek s a katolikus vallásban a védőszenteknek tisztelete, mely — DE LA GRASSERIE megjegyzése szerint — szoros összefüggésben áll a műveltség első fokán álló népek mágiájával. A rossz szellemek a démonok, akiket el kell űzni vagy meg kell nyerni.

A cultus további tanulmányozásában azt kell vizsgálat

alá vennünk, hogy *mely időben* történnek a cultusgyakorlatok, *mely helyen*, miféle *elemekből* állanak és hogyan *foly-nak* le. Ami a cultus idejét illeti, az egyes cultuscselekvények bizonyos *meghatározott napon* végeztetnek, amely napok valamely vallásos eseménnyel vannak összefüggésben. Az ilyen napok megállapítása minden vallásban szokásos, kivétel nélkül. Minden vallás megkülönböztet hétköznapot és ünnepnapot. Az elsőrendű ünnepek valamely kegyelmi tény emlékezetére szenteltetnek, míg a másodrendű ünnepek az ember individuális életével függnék össze. A harmadrendű ünnepek pedig azok, melyek egy évben többször visszatérnek, például a vasárnap.

Egyes vallásokban az ünnepnapok *tabu* jellegével bírnak, azaz az ilyen napon meg van tiltva minden munka és foglalkozás, sőt igen gyakran a táplálkozás is. Ilyen tabunap a zsidók sabbatja, jubileumi éve stb. A napoknak ilyenemű felosztásának köszönheti eredetét az évnek naptári felosztása.

A cultusra nézve nem csekély fontosságú a *hely* sem, hol a cultus-ceremoniák végbemennek. A keresztyénre nézve, ki lélekben és igazságban imádja istenét, nem fontos az imádkozásnak helye. Nem így a civilisálatlan népeknél. A kezdetleges műveltségű népek istene *helyhez kötött* isten. Az ősök tiszteletének helye a *ház*, melyben a család lakik. Az istenek imádásának helye azonban a vidéknek az a része, mely az *ég* alatt van s az *éghez* közel: hegyek csúcsa, erdőtisztás, folyók partja stb. Csak a fejlődés folyamán épültek a lakóházak mintájára templomok, mint istennek lakóhelyei. Így pl. az assyroknál, görögöknél, zsidóknál stb. A templomok használata azonban nem általános; vannak vallások, melyek a templomok használatát, mint bálványimádásra vezetőt, elítélik és tiltják.

A legtöbb vallás templomában benne volt mindaz, mit a nép legértékesebb s legművésziesebbnek tartott. A protestantismus azonban, félve az istennek materialisatiojától, kitiltott minden képet és szobrot, sőt a templomok művészi építésének is sok időn át ellene szegült. Amaz időszak között, melyben az istentisztelet szabad *ég* alatt tartatott s ama másik közt, melyben templomok voltak a cultus színhelyei,

volt egy átmeneti korszak, midőn a templomok, illetve istentiszteleti helyek sziklába vájattak; ilyen sziklába vésett templomokkal találkozunk pl. az indoknál.

Ami már most a cultuscselekményeknél alkalmazott *szent tárgyakat* illeti, ezek a következők: 1. a megszentelt tárgyak, pl. a szentelt víz; 2. a szentek ereklyéi; 3. a mágikus erővel bíró dolgok: amulettek, talismanok; 4. kápolnák, szentélyek; 5. az istenek vagy szentek *képmásai*; 6. a *tabuk*, melyeket érinteni tilos vala; 7. cultus-eszközök és díszítések. Ezek közül némelyek igen fontos szerepet töltenek be a civilizálatlan népek cultusában, így pl. az amulettek, talismanok, melyek nem szolgálnak ugyan szellemek lakóhelyéül, mint az animismus korában, de különös mágikus erővel bírnak. Az ereklyék tisztelete különösen a buddhismusban van elterjedve s a római katolikus egyházban. Eredete kétségtelenül animistikus. A szent személyek, helyek és tárgyak mellett figyelmet érdemelnek a *szent szók*. Ilyen szent szó az imádság is, melynek némely vallásban szintén mágikus erőt tulajdonítanak. Innen magyarázható meg a legtöbb imádságnak változatlan alakja. A tabu-tárgyak közé számítandók a papi öltönyök, melyeket a papon kívül másnak viselni nem szabad. Ilyen volt pl. a zsidó főpap öltözete s ilyen a római katolikus püspökök öltözete is.

A vallásos szertartások igen nagy számúak minden vallásban és mindeniknek allegorikus értelme van; ez az allegorikus értelem azonban idők folyamán elhalványult vagy éppen teljes mértékben elveszett. E szertartások főbb alakjai a következők: 1. *éneklés*; 2. minden *oly tárgy, mely a szemnek szól*; 3. az *illatos füst*; 4. különböző gestusok, énekléssel kísért tánczok. E gestusok nagy része symbolum; pl. a kezek: összekulcsolása a fohászkodás jelképe. Ha a táncz lassúbb üteművé válik, ha az éneklés mellé a lassú járás kapcsolódik, megvalósulnak a *körmenetek*. E körmenetekkel — a catholicismuson kívül — szinte minden pogány vallásban találkozunk. (Mexico, Peru, India stb.)

Amint fejtegetéseink elején láttuk, a philosophia és tudomány kezdetben a vallás csirájában szunyadott, éppen úgy, mint a polgári jog a vallásos morálban. Éppen így, a cultus magában foglalja a művészetnek minden nemét. Első sorban

éppen a cultus fordul a szemhez, fülhöz s egyáltalán az érzékekhez. A par excellence vallásos művészet, az építészet. Az istennek háza minden más háznak királya. E tekintetben elég a gothikus templomokra hivatkoznunk. A vallásos építészet azután a szobrászatra vezetett s majd megjelentek a falfestmények, a freskók; szóval minden művészet a templomban született. Éppen ilyen helyzetben van a zene is, melynek a vallásos ének volt a szülőanyja. A költészet pedig a vallásos hymnussal kezdődik.

DE LA GRASSERIE vizsgálódásainak első eredményeképpen e tételt állítja föl: *a vallás volt az emberi nemnek kotlótyúkjja*, mely a maga befolyását megőrizte és érvényesítette minden időben. A vallásos tények ezen megállapítása után további feladatunk e tényeket újra egyesítve, közös lélektani törvények alá sorozni. Feladatunk lélektani része voltaképpen e ponton kezdődik. Amiről talán egy későbbi alkalommal.

A classicus tanulmányok socialis jelentősége.

Írta: VÁRI REZSŐ.

– Befejező közlemény. –

III.

A görög-latin ókor irodalmi remekeinek túlon-túl való fölmagasztalása idejében, tehát a XIX. század első évtizedeiben, divatba jött Németországban az irodalmi remekművek szerzőit classicusoknak, elsőosztályúaknak nevezni el, s azt a tudományos foglalkozást, melyet ekkor már a modern irodalmi művekre is kezdtek kiterjeszteni, a philológiát, classika-philológiának keresztelni el. Philologus volt azelőtt mindenki, ki a régi görögség és latinság szellemi termékeit, első sorban nyelvüket és irodalmukat, beható kutatás tárgyává tette. De midőn a régi görögög és rómaiak életét annak művészi és reális oldaláról is kezdték figyelemre méltatni, s látták azt a szerves kapcsolatot, mely a régiek művészete és irodalma közt fönnáll, WOLF Fr. Á. hangoztatni kezdte, hogy a kutatás e különböző tudománymezőkön csak úgy vezethet gyümölcsöző eredményekre, ha azt a czélt (az emberben rejlő neme-sebb képességeknek az ókor szemlélete alapján való kifejtését) az egyes tudományok eredményeinek egymásra vonatkoztatása által tesszük elérhetővé. Most megindultak a kutatás természete és mivolta fölött okoskodó elmélkedések, melyeknek többsége értelmében leszűrődött a múlt század dereka táján az az elmélet, hogy a classika philologia alapjában véve a leg-szelebbkörü történetírás, mely a görög és római népnek nyelvén kívül mindenoldalú, tehát vallási, közművelődési, társadalmi, történeti, művészeti és irodalmi életét teszi tudó-

mányos vizsgálat tárgyává az irodalmi és emlékszerű források kritikai elemzése és megvitatása alapján, a földrajzi háttér által adott szempontoknak állandó figyelembevételével s a kellő chronológiai kutatások mellett.

Ennek a tudomány mivoltáról való bölcséleti felfogásnak természetesen a classikus nyelvek tanításában is érvényre kell jutnia. Hiszen a tudománynak legfőbb érdeke, hogy a gyakorlati élettel is megtalálja az oly felette kívánatos érinkező pontokat. Már most visszás dolog, ha az a tanár, ki különben tudománya főbb problémáit ismeri és a classikus ókorról szerzett ismereteket a középiskolában bizonyos mértékig kötelességszerűen közvetíti a tanulókkal – tudománya céljairól s feladatairól alkotott más felfogással sűríti és fűzi le a maga középiskolai tananyagát, mint amily philosophikus felfogás illeti a tudomány bajnokát, mint amily vezérgondolat érvényesül magában a tudományban végig az egész vonalon, »Der philologische Unterricht ist Kultur Unterricht- mondja HANS v. ARNIM illetékes helyen – wem er richtig gegeben wird.« S MOMMSEN szerint: »Der Sprachunterricht in den humanistischen Gymnasien muss notwendig dem Stande der Philologie folgen«. Ez a szempont azt követeli tehát, hogy a classikus nyelvek tanítása a történeti érzék ébrentartásának a szolgálatába szegődjék, ahogy azt jeles német pedagógusok, pld. NATORP hangoztatják is.

De talán a classika-phiológiának nevezett tudomány nem olyan tudomány, hogy érdekünkben állhat annak eredményeit a tanulók százezreivel közölni? A MARCHET osztrák közoktatásügyi minisztertől 1900. januárjában összehívott tanügyi értekezleten egy reichsrati képviselő és réaliskolai tanár felkiáltott: »Ich bitte nur zu bedenken: 60 Jahre Naturwissenschaften! Was bedeutet das? Hát a philológiában az elmúlt 60 esztendő nem jelent talán semmit? Ott vagyunk mi ma, ahol 60 évvel ezelőtt voltunk? Több mint két évezreden át a görög, illetve a latin nyelvben rejlő culturértékek fölszínre hozatalával iparkodtak az emberiség nevelői és képezetői bizonyos elsörendű műveltséget adni, mely pld. a XIX. század elején Németországban nem állotta útját a germán faj szellemi és politikai regenerációjának, s most, a természettudományok föllendülésének hatása alatt visszafejlődés állott-e be, hogy e

visszafejlődés láttára be kelljen vonni a classikus tanulmányok gályájának büszkén dagadozó vitorláit?

Legyen szabad azért párhuzamot vonni a között a classika-philologia közt, mely a régebbi idők sajátja volt, és a között, melyet az utolsó 60 esztendőben műveltek.

A fentebb körülvonalozott cél tudatában: megismerni az ókort a maga teljes egészében, belterjesebbé vált a philologia művelése az egész vonalon. A kéziratok kiaknázása azelőtt majdnem ötletszerűnek volt mondható, *most* az olvasások értékét egymásra vonatkoztatottságukban bírálták el s az olvasások vándorlásának, keletkezésének, romlásának valószínű okait is kihüvelyezték s ezzel az eljárással az ókori írók műveit fokozatosan mind szilárdabb és megbízhatóbb alapra helyezték, úgy hogy ma pld. egy plautusi vagy aristophanesi vígjáték a zavaró mozzanatoknak elenyésző kis százaléka mellett élvezhető. Hatvan évvel ezelőtt nem is tudták, mi az a papyrologia, noha papyrusok birtokában volt a tudományos világ, míg a legutolsó évtizedekben mázsaszámra jutottak papyrusokhoz s így többek közt Aristoteles alkotmánytörténeti művéhez, BACCHYLIDES és HERODAS költeményeihez, jelentékeny töredékekhez MENANDER vígjátékaiból s EURIPIDES egy ismeretlen drámájából, s akkora tömeg művelődéstörténeti forráshoz, hogy ma a PTOLEMAEUS-ok görögösített Egyiptomát jobban ismerjük még, mint az anyaországot és más szög alatt látjuk a hellénség culturtörténeti szerepét és hivatását, mint a hogyan azt például még SCHWARCZ GYULA látta.

A kéziratoknak módszeresebb kiaknázásával párhuzamosan haladt a feliratok lázas gyűjtése és az emlékek költséges napfényre hozatala. Midőn a múlt évszázad második évtizedében a berlini akadémia az összes görög feliratok gyűjteményének a megindításához fogott, 6.000-re tette az összes görög feliratok számát, midőn 1859-ben megjelent a vállalat IV. kötete, ez a szám 9.926-ra szökött fel; napjainkban az ismeretes görög feliratok száma meghaladja az 55.000-et, s a berlini akadémia már régen felváltotta a régi corpust egy ujjal. E feliratok ismerete következtében a görög nyelvjárások tisztán bontakoznak ki szemeink előtt; nemcsak Athén történetét és intézményeit ismerjük behatóbban, mint azelőtt, hanem egy sereg más görög államét is, a vallási és magán-

élet számos oldalát. Megismerkedtünk azután az athéni akropolis művészeti kincseivel, a görög archaikus szobrászat alkotásaival; Schliemann ásatásai révén egy egész új korszakkal, az u. n. minosi culturának rendkívül gazdag maradványait ismertük meg, mely ismeret birtokában ma HOMEROST hasonlíthatatlanul szélesebb látókörrel értelmezzük, mint 60 évvel ezelőtt. Nagyobb szakértelemmel fejtik ki 1861. óta a történelék alól Pompeji-t, új város maradványait ásták ki Thera szigetén s archeológiai kutatások nem csak napfényre hozták Pergamon, Ephesus, Delos, Delphi, Olympia, Epidaurus, Eleusis és Thamugadi nagy kiterjedésű rommezőit, hanem az egész észak-afrikai partvidéknek Róma által való civilizációjának számos tanúbizonyosságát. India emlékei épp úgy hirdetnek hellén hatást, mint ahogy gazdag vázaletek egy manapság már hasonló tökéletesség fokára többé nem fejleszthető művészi technika diadalainak a szószólói.

A classikus tanulmányok jövője elé ilyesformán a szomzédos Nyugaton a legbiztatóbb perspektívák tárulnak. Az egész vonalon még nagy, összefoglaló munkák írása van hátra, ez pedig terjedelmes részletkutatások nélkül nem lehet végbe. A hatalmas arányokban meginduló sociológiai kutatások lehetővé teszik, hogy az e tudománykörben fölvetett eszmék s találni vélt elvek és igazságok értékét a régi népek történetére vonatkoztatva tűzpróbának vessük alá, mert nem kapunk egyebüzt történetet, mely az emberi mozgalmakat oly átlátszó egymásrahatásukban tükröztetné vissza, mint az ókor két classikus népénél. Keleti hatások felderítése, a hellénség terjeszkedésének okai, a romanismus hatásai a hellénségre, a későkori görögség és latinság fejlődésének története ezer és ezer probléma kidolgozására fogják sorompóba szólítani a kutatóknak még nagyobb tömegét, mint eddig; s ha mindebből Magyarország nem is veszi ki kellőképpen a maga részét, az nem változtat azon a körülményen és tényen, hogy tudományunk a művelt külföldön hatalmas lendületet vett s nekünk primitív szellemi erőkészletünk tudatában legalább e lendületnek s az elért eredményeknek az ismerete elől nem szabad kínai fallal elzárkóznunk.

Hogy az ilyen ismeretre szert tegyünk, bizony többet kell tennünk, mint a classika-philológiát a sémi-philologia rang-

jára fokozni alá s a maga teljes egészében az egyetemre számítani. Az ilyen philologia művelésére már bizonyos nyelvi és történeti előképzettség birtokában kell az egyetemre menni.

IV.

Ha a culturtörténetre egyáltalában súlyt helyezünk, az antik culturtörténet minden másnak magasan felette áll. Minden más cultura annyiban, a mennyiben cultura, csak suboletikus, ivadék-cultura csakis a classikus világé. Magukat ezeket a suboletikus culturákat csak úgy ösmerjük meg teljesen, ha a görög-latin világét is ösmerjük. Nyilvánvalóvá válik ez, ha röviden kifejtjük a hatást, melyet az ókor irodalma, művészete tudománya az újkorra tett.

Hiszen már grammatikai terminológiánk egész rendszere a görögöké. De a görögöktől kigondolt s a rómaiaktól adoptált verstechnika is jó formákba mintázta a költői előadást, melyekben a legkülönbözőbb nemzetek költői bármely érzelmenek, bármely gondolati tartalomnak megfelelő kifejezést tudtak adni. A PETŐFI anapaestusait, a MADÁCH jambusait, az ENDRÓDI SÁNDOR gyönyörű PETŐFI ódájának PINDAROS-ra emlékeztető paeonikus colonjait valamivel máskép élvezi az, ki kellő latin és görög nyelvi oktatáson ment keresztül, mint az, kit a classikus nyelvtanítás lehellete egyáltalában nem érintett. Képzeljünk továbbá szónokot, ki a maga szónoki adományának kifejtése formáit reflexiónak sohasem vetette alá, ki beéri azokkal a természeti adományokkal, melyek minden szónoki művészet előfeltételei szoktak lenni, u. m. jó orgánum, világosság az előadásban, jó idegenrendszer stb. s képzeljünk aztán egy ugyanabban az ügyben felszólaló szónokot, ki mindezeknek tetejében még a rhetorikai tanultság és rhetorikai kimunkáltság minden kellékével rendelkezik, a kettő közül ki bizonyul majd az ügy rátermettebb harczosának? Már pedig a rhetorikában és dialektikában a görögök és rómaiak oly tanítómestereink, minőknél különbeket más nemzetek irodalmában sehohsem találhatunk. Ami szónoki fogás van, ami egy művészi beszéd fölépítésének a technikáját, ami a meggyőzés eszközeinek gazdag válfajait illati, azon a görög rhetorismus gondolkozott, azt a görög rhetorismus vitte ki az

életbe, azzal ő ismertette meg a világot. A görögök tanították meg a kissé nehézkes eszű, az élet feladatait komolyan néző itáliait az ész hajlíthatóságára, a művészi szónoklás válogatottabb eszközére, s a renaissance által adorait rómaik útján az újkort s talán a XIX. század első évtizedeinek vívódó magyarságát is, mely az iskolában latinos műveltség forrásainál üdítvén magát, a kard helyett a szónak hatalmát ismerte meg s gyakorolni tanulta oly terjedelemben, hogy az manapság már a nemzetnek szinte húsába és vérébe ment át.

De a görög-latin ókor irodalma nemcsak formai szempontból érezte az újkor nemzeti körében a maga termékenyítő hatását, hanem tartalmi tekintetben is, oly kifejezetten, hogy ezt a hatást a maga egészében vázolni itt természetesen lehetetlen. E hatás jelentőségét azonban feltudja fogni az, ki pld. figyelemre méltatja, mit köszön az újkor HOMEROS-ának és az ókori drámának, ha pld. lyrikusokat, minők ANAKREON vagy HORATIUS, teljességgel mellőzünk is.

HOMEROS eposainak a helyébe (a VERGILIUS-én kívül) nemcsak hogy nem tud azzal egyenértékűt adni az utókor, de nagy költők nem is tudták magukat kivonni hatása alól; DANTE, SHAKESPEARE és GOETHE épp úgy merítettek egyenesen vagy közvetve HOMEROS-ból, mint a hogy hatása alatt állottak MILTON, TASSO, KLOPSTOCK, SCHILLER, WIELAND, TENNYSON, VÖRÖSMARTY és ARANY. Eposainak tárgya STEPLINGER kutatásai szerint 49 szomorújátékot s középfajú drámát, 5 vígjátékot, illetve bohózatot, 32 zenekíséretű drámát, illetőleg operettet és cantate-t, 14 ballett-et s 131 operát váltott ki, a regényekről, elbeszélésekről, paródiákról és travestiákról s a képzőművészetre gyakorolt hatásokról nem is szólva. A mellettük kiváló behatást gyakorolt különösen a dráma, nevezetesen attól az időtől fogva, hogy 1548-ban Franciaországban eltiltották a középkori vallásos mysteriumok előadását. Ekkor fordult a színpad az antik írók és pedig első sorban a római comoedia-írók és Seneca felé is, különösen, amióta RONSARD irányította a francziák figyelmét a classikusok felé. De igazában MOLIÉRE-rel kezdődik az ókor drámai művészetének congenialis adaptatiója az újkor világnézetéhez és erkölcsi felfogásához. Megteremtődött így – igaz, olasz és spanyol hatások közreműködése mellett – a francia vígjáték s domináló szerepe mindmáig a nemzetek

vígjátékirodalmában. S az aki MINNA von BARNHELMJÉVEL új irányokat jelölt ki a német vígjáték történetében, LESSING, fiatal korában egyfelől PLAUTUS és TERENCEUS, másfelől MOLIÈRE iskolájába járt.

A tragédiát is Franciaországban az ókor drámájának az ismerete keltette életre. CORNEILLE SENECA tanulmányozása mellett írta meg első tragédiáját, a MEDEÁT, s 13 évvel később az OEDIPUST ugyancsak SENECA hatása alatt. RACINE már a római elmélkedő és rhetorisáló tragédia hőseitől a görög tragédia hősei és hősnői felé fordul, kikben a szerelem szenvedélye először jelentkezik tragikus motívum gyanánt, s kik a szív nemesebb és melegebb, gyöngédebb és közvetlenebb érzéseivel hatnak a közönség lelkére. Csak nagy mesterműveire, Iphigeniájára és Phaedrájára utalunk itt. S minden végzett gymnasista tudja manapság, hogy Goethe Iphigeniája, a német drámai költészetnek ez a culminatiója, ugyancsak Euripides olvasásának a hatása alatt készült. Ismeretes a Goethe-philologusok előtt, mennyi más ókori tárgy foglalkoztatta még Goethe-t; mi elégnek tartjuk MÜLLER-rel a Faust II. részének Classische Walpurgisnacht-jára utalni, hol Helena és Faust testesítik meg magukban a classikus eszményeknek a romantikus ideával való összeházasodását, s hol Helena föléptét ugyancsak EURIPIDES Trójai női-nek hatásából magyarázzák ki. S ismételjük-e, amit mások már annyiszor s bőven fejtettek ki, hogy a görög mondavilág Prometheusából mennyit érzékített meg GOETHE Faustjában, abból a Prometheusból, ki az angol SHELLEY-í is híres drámájának a megírására inspirálta, melyben a hős, ki a gonoszszal küzdelemre szállott, diadalmasan felszabadul s a tőle szeretve szeretett emberiség jótevője gyanánt isteni ünneplés tárgya lesz.

És még hosszú sorát sorolhatnók el az újkor jeles drámáinak, melyeket az antik kor irodalmának és mythológiájának a tanulmányozása kiváltott. SCHILLER Messinai arájának a conceptiója, HALM Delfi Ifigeniája, GRILLPARZER-nek Az arany gyapjú című trilógiája, HÖLDERLIN-nek Empedocles halála, ALFIERI Mirrá-ja, SWINBURNE Kalydoni Atalantája, HUGO v. HOFFMANSTHAL-nak a SOPHOKLES hatása alatt költött antik tárgyú drámái, JULES Bois La Furie-je, LECONTE de LISLE tragédiái stb. stb. bizonyítják a hatást, melyet az antik világ a legújabb időkig a modern korra tett.

Még intenzívebb a hatás, melyet az ókori tudományosság ismerete gyakorolt és gyakorol. Ma minden jogtudós épp úgy, mint 50 évvel ezelőtt, rá van szorulva operálni azokkal a fogalmakkal, melyeket a római jogtudomány használt; nem azért, mintha a római jog normákat szolgáltatna, melyek mai jogéletünkre is alkalmazhatók volnának, hanem hogy azokat – mint ZIELINSKI mondja – az adott jogi esetekben felismerni tanuljuk s ez által a gyakorlati életnek sokszor bonyolódott egyes eseteit viszonylag egyszerű formulákra tudjuk visszavezetni. Egész formális logikánk még úgyszólván az ARISTOTELES-é, a tudományos meggyőzés és meggyőződés lehetőségének az elvét a platói dialógusokból meríthetjük állandóan; az ókori erkölcsi felfogás tanulmányozása természetesen hatott a kezdetben classikus-philologus NIETZSCHE-nek különben szélsőségekkel teljes philosophiájának a kialakulására. Ma a külföld szaktudósai nagyon jól tudják, hogy ARISTOTELES a biológiai systematikának megalkotója; hogy akkora tökéletességgel, mint ő neki, még senkinek sem sikerült a biológia számára szolgáló alapelveket bölcseletileg megokolni s törekvéséből máig is tanulhat az utókor. S hiába kicsinyli NORD AU legújabban megjelent s a külföldi kritikától nagyon hűvösen fogadott könyvében azt a tényt, hogy a heliocentrikus világrendszerre való áttérést már ARISTARCHOS csillagász sürgette, három dolgot még sem lehet úgy röviden eldisputálni; 1. hogy COPERNICUS a pápához intézett sajátkezü levelében bevallja, hogy PLUTARCHOS-ból ismerkedett meg a régieknek a föld tengelye körüli forgásának tételével; 2. hogy – s ezt GÜNTHER mondja, a természettudományok ismeretes történetírója – COPERNICUS magyarázatát csak valószínűségi okokra alapította, s 3. a hogy az ARISTARCHOS elméletét ARCHIMEDES vetette el s perhorreskálta a stoikus közvélemény, azonképpen a nagy tekintélynek örvendő TYCHO de BRAUE csillagász szegezte szembe a maga elméletét a COPERNICUS-éval s állotta útját, sok helyütt egészen a XVIII. sz. elejéig, érvényesülésének. EUKLIDES geometriája ma is tankönyve az angol középiskoláknak s ARCHIMEDES physikai s PTOLOMAEUS optikai törvényeit ma is tanulja minden középiskolai tanuló. DIOSCORIDES ma is vezet a pharmacologia terén a törököknél, GALENOS orvostudománya szerint gyógyítanak a persak; ezt

csak azért említjük, hogy bebizonyítsuk, hogy az ókor tudományos hagyatéka nemcsak, hogy a tudományos gondolkodást egy és más tekintetben kialakítani segítette, sőt irányította, hanem a *Keleten* még oly eleven culturtényező, hogy *kiinduló pontjául szolgálhat egy magát hozzája kapcsoló, mert csak ebben az esetben eredményre vezető tudományos megújhdásnak.*

Nem érzem magamat hivatva jellemezni azt a hatást, melyet a classikus ókor az újkor művészetére tett. De aki mint egyszerű laikus bejárja Európa képtárait, az előtt nem ismeretlen Tizian művészte, ki vásznán a maga istenalakjait egészen a humanismus epikuraeus világnézete szellemében testesítette meg; az előtt nem ismeretlen, hogy a görög és római mondavilágnak azon alakjai, melyekkel egy derültebb életfelfogás rokonszenvezni szokott, egy Apollo, Jupiter, Venus, Bacchus, Ceres, a nymphák, satyrok és faunok, mily állandóan kedvelt tárgyai a festészetnek; nem ismeretlen, hogy a római történetnek hősei mily gyakran adták a festő kezébe a teremtő ecsetet; aki a humanismus uralkodó ideáit ismeri, ott látja őket a színek világában ragyogni Raffael freskóiban s Apulejus regényének Raffaelra tett hatását az ő Amor és Psyche-jében. Az antik élet tanulmányozásának gyümölcseképpen állottak elő a nagyhatású Jaques Louis Dávid-nak classikus tárgyú festményei, egy Giulio Carpioni vagy egy Angelica Kauffmann alkotásairól nem is szólva. A görög oszloprendszer föltámasztása, a görög ornamentika alkalmazása az ablakok keretezése és az ajtónyílások művészi megoldása kérdésében, a római ívezetes építésnek föléledése rányomta a maga bélyegét a XV. és XVI. század építészetére; s a XIX. században Schinckel, Klenze, Canina, Hittorff és Gottfried Semper classikus tanulmányai új lendületet adtak az építőművészetnek. S hogy mit tanult Michelangelo a Laokoon-szobortól s Róma gazdag muzeális kincsei alapján Canova és Thorwaldsen, arról mindenki, ki a continens gyűjteményeit látta, minden különösebb tanulmány nélkül fogalmat alkothat magának. S a mai olasz szobrászat fejlettsége csak azért áll-e oly magas fokon, mert a nép örökölt valamit őseinek művészi ízléséből, vagy mert az ókori remekművek szemléletén ízlésének a XV. század óta szüntelenül újabb és

újabb táplálékot adhatott, . . . e kérdésre azt hiszem, nem nehéz feleletet adni!

Az azonban tény, hogy a magyarságra eleddig erjesztő, terményekítő hatással az eredeti görög cultura még nem volt, mert nem igen engedték forrásaihoz zárandokolni. Ha engednők, vajjon nemzeti szerencsétlenség-számba megyen-e az ilyen kísérlet?

V.

A történeti érzék fölkelése!

Hát nyertünk-e ezzel valamit mi, kik tudjuk, hogy már a történetírás célját illetőleg két ellentétes tábor jelszavaival kell megküzdenünk?! Hiszen az egyik tábor azt hangoztatja, hogy a történetírás célja az emberi *társadalmak* történetét írni meg s azok viszontagságait. E célja tudatában BARTH szerint a tárgyak s az e tárgyakon észlelt jelenségek óriási sokféleségével van dolga. Mennél jobban sikerül neki az egyes jelenségek sokadalmában általános érvényű igazságokig emelkedni, annál philosophikusabban végzi feladatát, annál inkább érdemli meg a »történelembölcselet« nevet. Mindenekelőtt oda kell törekednie, hogy a társadalmak típusainak egész sorozatát állítsa fel, ennek elvégezte után pedig azokat a princípiumokat kell vizsgálatnak alávetnie, melyeknek alapján ment át egy-egy korábbi típus egy későbbibe. Törvényeket kell tehát fölfedeznie, úgy miként a természettudományokban; az egyén is a tömegjelenségeknek csak egyik típusa, kinyomata s a sociologikus törvények kényszerítő hatása alatt áll. Akik a történelmi megismerés természetét így írják körül, azokat a *kollektivistikus történetírás* híveinek nevezik.

Ámde ezekkel szemben egy másik tábor, az *individualistikus* történetírás táborának hívei egészen ellentétes álláspontot foglalnak el. »A tömegek – mondja NIETZSCHE – csak három szempontból érdemlik meg, hogy tekintetbe vegyük őket: először mint a nagy emberek elmosódó másolatai, melyeket rossz papíron és elkopott lemezek segítségével állítottak elő; azután a nagy emberek ellen kifejtett ellenállásuk szempontjából; s végül mint a nagy emberek eszközeit; egyébiránt viheti őket és a statisztikát az ördög! Hogyan, a statisztika azt bizonyítaná, hogy a történelemben törvények

vannak? Törvények? Igen, bebizonyítja, mily közönséges és undorítóan egyforma a tömeg: a butaság, majmolás, szerelem és éhség erőinek a hatását nevezzük-e törvényeknek? Ám legyen, de akkor megáll az a tétel is: amennyiben törvények vannak a történelemben, annyiban mitsem ér a történelem, mert a törvényei nem érnek semmit sem!«

Íme kétféle világnézet körvonalai éleződnek ki a háttérben! *Amott* az a meggyőződés nyilatkozik meg, hogy mások vannak elhatározó befolyással cselekvésünkre, hogy minket mint socialis lényeket socialis törvények akarati elhatározásainkban föltételek elé állítanak, irányt szabnak, akadályoznak és korlátoznak, *emitt* lázadás embertársaink és felebarátaink hatalmas összességének uralma és az ez által teremtett nyomasztó kényszerhelyzet ellen. Vagyis az a két sarkalatos – mondjuk VOIGT-tal – vérmérsékleti különbség, mely az emberekben lépten-nyomon megnyilatkozik, itt a történetírás feladatai kérdésében is érezteti a maga kíméletlen hatalmát. Az egyik ember – nevezik *anarchistának* – az, kire nézve életszükséglet, hogy cselekvőképessége, önhatározása, egyéni szabadsága csorbát ne szenvedjen, ki elviselhetetlen nyűgnek és szolgálczának tekinti, ha egyénisége sajátosságainak szabad kifejtésében mindenütt egy más hatalommal kerül összekötkezésbe, mely hatalom önállóságát a legprecáriusabb színben tünteti fel. A másik – nevezik *archistának* – szívesen veti alá magát mások atyáskodásának, hacsak azok az élettel való harcának föltételeit rá nézve kedvezőbbekké tudják változtatni, lelkét attól a depressiótól, melyet az a kényszerűség idéz elő benne, hogy mindig maga legyen kovácsa szerencséjének, fölszabadítani s számára nyugalmat és a gondoktól való föloldozást biztosítani. Ki fogja tagadhatni, hogy ez a két socialis világnézet éles és merő ellentétben áll egymással, melyeket áthidalni vagy összeegyeztetni első pillantásra szinte sikertelen vállalkozásnak mutatkozik. »Mert ha a teljes szabadságot választjuk az egyén számára, veszendőbe megy a mindenki üdvét egyaránt gondozó és szem előtt tartó társadalmi és gazdasági rend, míg ha a mindenkinek egyaránt igazságos mértékkel mérő egyetemes kényszert választjuk, az egyéni szabadság megy vele tönkre.«

A két világnézet összeegyeztetése csak *történeti belátás*

kapcsán mehet végbe. De egész természetes, hogy ez a történeti belátás nem egyoldalúan, dogmatikusan kicszerzett történeti felfogás lehet, hanem olyan, mely a történelem két alapkérdését, a *véletlen-t* és a *szabad akaratot* tagadásba nem veszi. Hogy ezek a történelemben irányadó tényezők, olyanok, melyek a természettudományokban nem játszanak szerepet, azt EDUARD MEYER, a berlini egyetem híres történettanára, igen meggyőzően bizonyítja azzal, hogy rámutat, hogy egy-egy nagy csata előestéjén a hadvezér igen jól tudja, mily óriási felelősséggel járnak s mily rengeteg horderejük az ő intézkedései és elhatározásai az állam és népe jövőre vonatkozólag s mily kiható szerepe lehet a csata kimenetelére nézve a véletlennek is; s nem igen lesz hadvezér, ki a döntések perczeiben a történelem eseményeiből levont törvények könyvével a kezében fogja intézni a csatát, hanem csak számításba veszi a hasonló esetekben történeteket s a bekövetkező, intézkedéseit esetleg keresztező lehetőségeket, s ezek tekintetbe vételével szabadon határozza el magát. Mert arra tanít meg bennünket a történelem – és *ebben* rejlik az ő tanító értéke első sorban – hogy igen is van az analógiáknak egész sora, melyek lehetővé teszik, hogy egy megtörtént cselekvésnek következményeit is megjósoljuk, tehát a jövőt is meglássuk, pld. hogy megállapítsuk, hogy ma is – egy egyébiránt semleges érzelmű Európában – ha háború törne ki Francia- és Németország között, Németország marad a győztes; de megtanít arra is, hogy maguk az események tökéletesen azonosan nem ismétlődnek, mert ilyesmire a történetírás nem is tud példát; a *mi* esetünkbe tehát nemcsak az állapítható meg, hogy a háború lefolyása nem volna tökéletesen ugyanaz, mint 1870/1-ben, hanem hogy mindig ott kísért egész jövőmondásunkat prolematikussá tevő rémünk, a *vetetlen* s az alkalomadtán foganatosítandó intézkedésnek – hibás mérlegelésből, mert a szabad akarat közrejátszásából is eredő - *minden eonsequēntiája*. S ha ez az, mire a történelem megtanít, előbbre helyezzük az egyének s az egyszer megtörtént eseményeknek a rajzát – s ezt a czélt van hivatva szolgálni a *rendszeres* történettanítás a gymnasiumban – de nem mellőzzük bemutatni azt is, hogy az, amit az egyes ember gondolt, tett és alkotott, hogyan él az emberek közt tovább,

hogyan fejlődik vagy enyészik, mennyire termékenyített vagy mennyire maradt meddő? Ezen, az emberiség civilizációja történetét beleszorítjuk a classikus nyelvi tanítás keretei közé, hogy segítségével s természetesen a rendszeres történet-tanítás oldalán világnézet alakuljon ki, melyet VOIGT-tal *involutionista* világnézetnek nevezünk, világnézetnek, mely *a dolgok lassú, fokozatos fejlődésében hisz*. E világnézettel felfegyverzésen ellene szegülünk annak, hogy az, kit fentebb *anarchistának* nevezünk, azaz a legteljesebb individualismustól sarkalt embernek, hogy az olyat akarjon, amivel azt árulja el, hogy a társadalom fejlődése létföltételeit semmibe sem veszi, de ellenszegülünk annak is, hogy az, kit fentebb *archistának* neveztem, ki mindent a társadalomtól vár s azt kívánja egoistikussá tenni, tagadhassa, hogy egyedek is vannak, kiknek akarata irányítólag hat a társadalomban, melynek viszonyosságaira bizony nem egy esetben a véletlen, az előre nem látható ok hat elhatározólag. így fogva fel a gymnasium kérdését, nem kellünk persze sem az archistáknak, sem az anarchistáknak, hanem csak azoknak, kiket az igazán ethikai nevelés eszméink számára fogékonyvá tesz. Erre, mint azt ugyancsak a történelem tanúsítja, eddigelé csak a vallásérkölcsei nevelés alkalmas, mely az úgy a magunkkal, mint embertársainkkal szemben tanúsítandó kötelességérzetet plántálja belénk, mely nevelés tehát üdvösen előkészíti az alapot egy a történet ismeretén alapuló világnézet kialakítása számára.

Az individualista és socialista világnézetek nagy áthidalójává tehetjük a classikus nyelvek tanításába a culturtörténeti nézőpont bevitelével a gymnasiumot. A belőle kikerült emberek, mint a társadalom vezető emberei hivatva lesznek a társadalmi szélsőségek összeegyeztetésén munkálkodni. E cél érdekében a történettanítás, valamint a classikus nyelvek valóságos missiót teljesítenek, mint a múlt gondos őrei.

Mert tisztában kell lennünk azzal, hogy a nationalismus úgy, miként az azt természetszerűleg kiegészítő democratia, imperative követelik a classikus tanulmányoknak bizonyos fokú cultusát, ha elfajulni nem akarnak. Mit is akar a magyar nationalismus? Kifejtettük fentebb: mindenben csak a *magunk* ethnikus érdekeit, csak a *magunk* nyelve és irodalma terjedésének biztosítását, csak a *magunk* nemzeti erőinek

fejlesztését és tökécsítését tartsuk szem előtt! S egy helyesen értelmzett *democratia* milyen követelményeket állít fel? Hogy mindenki, ki kellő erkölcsi és értelmi értéket képvisel, képességei értelmében az államnak hasznára lehessen, hogy feljusson arra a polczra, melyre *egyéni* értéke hivatottá teszi. Ha már most ezeknek a törekvéseknek teljesen szabad folyást engedünk, ez akkora individualismushoz vezet-het *minálunk* a nemzetfentartó faj részéről, amelyet egyenesen antisocialisnak tarthatunk s melynek eredménye előbb-utóbb csak egy lehet: *antipathia* és *aversio* azon nagyobb társadalmi egység részéről, az európai *culturnépek* egysége részéről, melynek körén belül a kisebb egység a maga céljaival és törekvéseivel *önző módon* élni és tevékenykedni akar. Ezzel szemben a classikus nyelvtanításnak az a módja, melyet mi *contemplálunk*, azáltal, hogy fölkelti a történeti érzéket az emberben, azáltal, hogy igazságosabban, tárgyilago-sabban, tudatosabban látja és láttatja a jelenségeket, eléri azt, hogy az általa képzett emberek mérséklőleg hatnak úgy azokra, kik radicalis és egoistikus faji politikát óhajtanak követni, mind pedig azokra, kik az egyéni érvényesülést tökéletesen el akarják nyomni. E classikus tanulmányoknak célja tehát embereket nevelni, kik nem lesznek sem merő individualisták, sem szélsőséges socialisták, kiknek kezébe tehát való a vezetés, kik a fékezők és döntő-bírák szerepét játsszák a szélső irányú politikai törekvések versenypályáin. Akkor pedig a következtetés világos: a gymnasium, mihelyt felismerte a maga társadalmi hivatását, továbbra is vezető szerepre hivatott élite-polgárok képző-csarnoka marad, melyről a polgári társadalom a saját maga érdekében nem mondhat le. Véssse jól az eszébe, amit Franciaországban a socialista párt egyik vezető férfia mondott, s amit FOUILLÉE is idéz egyik szép könyvében: »Si on veut l'abaissement moral et intellectuel de la bourgeoisie, le premier point est de lui retirer l'avantage, qu'elle doit aux études classiques.« De a mi ellen-zős polgári társadalmunk a maga félműveltségében inkább azt szereti, ha a classikus tanulmányokat szidják s meg nem gondolja, mily veszedelem származik abból, ha nem gondoskodnak róla, hogy az emberben lakozó alaptermészet subjec-tivitását történeti reflexió fölkeltésével mérsékeljék.

Ezen, történeti reflexió segítségével végrehajtott mérséklésre szükség van ALOIS RICHL szerint a matematikai és természettudományi tanítás keretében is. Vajjon ez hogyan történhetik meg? Nyilván arra való utalással, ami el nem vitatható tény, hogy a tudomány a maga történeti fejlődésében teljesen egységes. Ma már tudjuk, és pedig egy 1906-ban a dán matematikus, HEIBERG-től Konstantinápolyban talált palimpsestus alapján, hogy az újabkori mennyiségtantól oly igen-igen nagyra tartott infinitesimal-számítás azon részének a methodikáját, melyet integrálásnak nevezünk, Archimedes az ókorban már ismerte. S. RICHL kifejti, hogy az a lépés, melyet Galilei tett s melyet a természettudományokban oly rendkívül nagy horderejűnek magasztalnak, ugyancsak az ókor műveltségének kihatóságát illusztrálja. Plato a Menon-ban hypothesis-t állít fel egy fölvetett probléma megoldása kedvéért, hogy vajjon az erény tanítható-e? Ezt a hypothesis-t vizsgálatnak veti alá belőle levonható consequentiák megvilágításával s e consequentiáknak az adottal és elismerttel való összehasonlítása által; Galilei, ki pisai egyetemi hallgató korában buzgón és behatóan olvasta Platót, s Platóból merített érvekkel támadta az abban az időben még egyeduralomnak örvendő Aristotelesre támaszkodó nézeteket, a csakis a fogalmak világában vizsgálódó Plato módszerét a való világ jelenségeire alkalmazza és segítségül veszi még azt, amit csak itt lehetett tenni, a *kísérletet*. Így, ha rámutatunk az emberi szellem continuitására, a hagyományra tehát, a gymnasiumnak u. n. reális tárgyait is humanistikus célok szolgálatába szegődtethetjük, a történeti érzék felkeltésére és szítására, – s ezzel megekedályozzuk azt, ami a tényekkel különben is ellenkezik, azt a hiedelmet t. i., hogy az antik és modern culturát egymástól egész világ választja el s hogy lehetetlen a kettőnek cultusát egyformán hívó lélekkel szolgálni.

VI.

A gymnasiumot tehát mint culturalis intézményt fenn kell tartani.

De midőn ezt hangsúlyozzuk, ez még nem jelenti azt, hogy a mostani gymnasiumon egyéb kivetni valónk nincs, mint a minek fentebb a magunk részéről kifejezést adtunk volt.

Két kérdésre akarunk t. i. kiterjeszkedni, először: megfelel-e céljának a latin nyelvi tanítás a görögnek taníttatása nélkül, másodsor, van-e annak a surrogatumnak, melyet nálunk facultativ célzattal az utóbbinak helyébe tettek, mivelődésképző ereje? Hiszen az e kérdésekre adott felelettel a mostani classikus nyelvtanítás status quo-jára derítünk világot, azt bíráljuk el. 19 évnek a tapasztalatai szólnak hozzánk, tehát elég hosszú idő arra, hogy ezután már a leszűrődött tanulságok megszívlelésére is gondoljunk.

Már most semmiképpen sem szépíthető tény az, hogy tanárjelöltjeinknek latin tudása már vagy másfél évtized óta nem azon a fokon van, amelyen a jelölteké azelőtt volt, s amely a classikus nyelvek sikeres tanításának egyik záloga lehetne. Ezt a visszaesést többféle oknak tulajdoníthatjuk.

Tulajdoníthatjuk annak a körülménynek, hogy az egyetemre lépő tanárjelöltjeink nem a görög-latin szakcsoportosítást választják par excellence, hanem a latin-magyart. Kis hitűség-e ez a görög nyelvi tanítás életképességében, vagy erős nemzeti érzés és szeretet a magyar szellemi élet megnyilatkozásai iránt, vagy egyszerűen kényelmi szeretet, ami őket ezen elhatározásukban vezeti; – ki tudja megmondani? Következése azonban szembeötlő: lehetnek kitűnő magyar philologusok, de feladatuk magaslatán álló latin nyelvi tanárok sohasem lesznek belőlük. Tudnivaló, hogy az egész római cultura át- és átítatódott görög művelődési elemekkel. A latin nyelvben tömérdek a görögből kölcsönvett szó; a rómaiak államvallása a görög anthropomorphistikus vallásnak valóságos letéteménye; irodalmuk a görög minták szorgos utánzását de legalább is műértő gonddal történő követését hirdeti, s íróik hálás szívvel naplózzák el a görög szellemnek járó tartozásait; történetük a görögség történetével való nem egy kapcsolatnak ékesen szóló tanúbizonysága; intézményeik sincsenek ám a görög behatás híjával. Hogyan képzelhető akkor mindeme szellemi nyilvánulasoknak igaz tudományos értelmezése, ha az iskolában magyarázó tanár fejében ezek nem mint egy fejlődési sorozat láncszemei appercipiálódnak? Gondoljuk meg, valakinek magyaráznia kell Berzsenyi ódait s nem ismeri behatóan Horatiust, valaki magyar történelmet

tanít s nem ismeri a világtörténelmet, magyarázza a Duna folyását, de nem tudja, hogy az hol eredt? Hát csak nagyon hézagos lesz a tanítás, s ami a fő, a fogyatékos tudás tudata magára a tanító tanárra nézve sem lesz valami lélekemelő, s mivel lépten-nyomon kérdőjelek előtt találja magát, melyekre feleletet kapni nem tud, nyúgnak és tehernek fogja érezni e tárgyat; ennek következtében ellenszenves is lesz a szemében s nem meggyőződéssel teljes apostola lesz neki, hanem ahol csak szerét ejtheti, Iskáriótja. S amióta a görög nyelvet facultativ tárgygyá fokozták le, az egyetemre is mind több és több oly ifjú kerül, ki tanult ugyan latinul, de görögül nem s így abban a meggyőződésben élhet, hogy egész classikus műveltsége alapján véve keveset ér, érezheti, hogy mégsem egészen az, ami tulajdonképi gymnasista társa, s hogy *görög tudás birtokában még több lehetne*. Ugyanaz a meggyőződés tehát, mely BEÖTHY AKOST szólaltatta volt meg a görögnyelvi parlamenti vita alkalmával 1890-ben: »Mindig azt találtam – monda – hogy ismereteim nem elég szilárd alapon nyugsznak, mert éppen a görög nyelv, sőt mondhatnám a görög nyelvnek terméskövei hiányoznak belőle.« Azt állíthatjuk, hogy valamiről sejtelmet kapott, minek lényegét soha alapján meg nem érthette, forrásokhoz zarándokolt, melyeknek vékonyan előszivárgó vize üdítette ugyan, de szomjúságát oltani mégsem volt képes. »A görög-latin gymnasium alapját – mondja HARNACK, a híres protestáns theologus az 1900-iki berlini tanügyi conferentián – az alkotja, hogy benne a görögöt s a latint párhuzamosan tanítják; a két nyelv egymást világítja meg; egyik jó segítségére a másinak, nem grammatikai tekintetben pusztán, hanem mint culturalak: és literaturák hordozói.« S ugyanakkor MOMMSEN hasonlóképp nyilatkozik: »Izolált latin nyelvi tanítás nagy fonákság, s a philologia mai állásával – mikor t. i. a görög nyelvi tanulmányok oly hatalmas sudárba szöktek – össze sem egyeztethető.« Az a hazai szakértekezletünk, melyet Csáky Albin gróf 1890-ben tudósok- és paedagogusokból hívott össze, a görög nyelv sorsát féltette a reformtól; az eredmény más lett: nem a görög nyelvet sújtották halálosan, hanem mint azt a sokkal mélyebben látó németek jósolták, a latin nyelvi oktatás öltötte magára a faciès Hippocraticá-t.

Es a görög pótló? A Csáky Albin gróf ministerségének ez az elhibázott alkotása, mely föltételezi, hogy a tanár a görög irodalmi olvasmányt épp oly szakavatottsággal tudja értelmezni, mint a magyar irodalmi terméket, vajjon hogyan fest? Akkora hatást tett-e minálunk a görög irodalom a magyarra, hogy tanácsos, ha a kettő egy ember kezében nyer kölcsönös megvilágítást? A görög irodalom ismerete, a görög irodalomtudomány terén termelt óriási anyag útvesztőjében való tájékozódás már magában véve egész embert tételez fel, hát a korábbi századok magyar culturájában hol tapogathatjuk ki az antik hellén culturának a nyugati népek művelődésében mindenestre valamivel erősebben lüktető érverését? S ha mégis kitapogattuk, arra mutassunk-e rá, hogy ezt mind Róma közvetítette velünk, illetőleg a Nyugat? A görög-pótló tanára görög művészet történetét és görög philosophiát is tanít, a görög-alkotó genius két legmagasabb megnyilatkozását. Ha magyar szakos, vehette-e magának azt az időt és fáradságot, hogy Görögország és Itália műkincseit legalább látásból ismerje, a görög philosophia irodalmába annyira beleolvassa magát, a mennyire azt egy ilyen stúdium megköveteli? S ha görög szakos tanár kezébe adják, miféle alantjáró működés az, amit a magyar irodalmi művek értelmezése terén kifejt? A görög irodalmi művek olvasatásánál pedig, ha érti tárgyát, lép-ten-nyomon meg kell alkudnia az eredetihez képest különösen még minálunk halvány visszfényű fordításokban fel-feltűnedező hibákkal, s ha még hozzá szereti is szakmáját, a görög philológiát – s ethikus gondolkozású ember kell, hogy szeresse – ugyancsak szenvedni fog a görög-pótló tantárgy tantervében megnyilatkozó fonákság terrorja alatt. Kérdjük, hogyan is történhetett mindez? De ha elolvassuk FENYVESSY FERENCZ-nek »A görög nyelv tanításának kérdése Magyarországon« című könyvét, azonnal a nil admirari álláspontjára helyezkedünk; akkor ez az érv hatott különösen a képviselőházban, Fenyvesynek ez a hatásos érve: »T. ház, van szerencsém bejelenteni, hogy Beöthy Ákos, aki nem tud görögül, eleven czáfolatja egész érvelésének, mert ha valaki nem tud görögül s mégis az előadásnak oly tisztaságával, correctségével, a definitiók oly praecisításával s a logika oly biztonságával rendelkezik, az csakugyan nem szorul a görög nyelv

tudására.« S hatott az, hogy a görögellenes mozgalom élén Schwarcz Gyula állott, ki mint a democratiák történetírója, már eleve táplált ellenszenvvel az athéni nép életének megnyilatkozásai iránt – mint ahogy azt HORNYÁNSZKY GYULA kifejtette, – »már kitűzött céljának értelmében bírálattal akarta pótolni a megértetést, s mint a természettudományi kutató-soknak kissé egyoldalú tisztelője történész volt pszichológiai ismeretek nélkül s híjával annak, amit *történeti érzék*-nek nevezünk.« Következőleg a classikus nyelvtanítás igazi rendeltetését még csak ösztönszerűleg meg sem sejtette.

Elérte azonban azt, hogy egy oly tantárgyat alkottak, melynek tanítására voltaképpen senki sincs az országban képesítve, mely tanításban való rátermettségre a tudomány mai állása következtében megfelelő embert alig-alig találhatnak; s mivel ez így van, mivel ennek következtében főszyínen mozog a tárgy tanítása s igazán művelődésképző ereje nincs, mert alig van fordításunk, mely az eredetinek congeniális reproductiója volna, mindenütt csak halvány lenyomatokat kap a tanuló és némely tanárnak a görög philológiában való járatlansága miatt hamis, elmosódott körvonalakat, mivel a görög-pótló tárgy sokban oka annak, hogy a latin tanításnak az eredménye visszament, mert a görög-pótló anyaga nem világítja meg annyira a latin cultura területeit, úgy, ahogy azt egy czélszerűen tervezett és czélszerűen vezetett görög nyelvi tanítás teheti, azért a közvélemény és illetékes tényezők fóruma előtt ennek a görög-pótló tantárgy tanításának a megszüntetését kell követelni.

Nem teszünk tehát semmiféle engedményt a korszellemnek? A történeti szempontnak a tanításba való bevitele folytán valami lényegesen nem módosul a classikus nyelvekre fordított óraszám mennyisége. Mert amit a latin nyelvnek az I. osztályban való elhagyása következtében veszítünk, azt, ha nyelvi tekintetben eredményt akarunk elérni, a II., III. és IV. osztályokban a latin óraszám megbővítésével be kell hoznunk. Magában a IV. osztályban heti 1 órában tanítani kell a görög olvasást, írást s a declinatiót is; mert nézetem szerint a görög betűk *biztos* ismerete a humanistikus alapokra fektetett műveltségnek van olyan postulátuma, mint pl. a betűszámtannak az elemei. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint

az a körülmény, hogy a dán iskolaügy szervezői a III. o.-tói kezdve bifurkált középiskolában a *matematikai* csoportban az V. o.-ig heti egy-egy órában tanítják a görögöt is. Ilyen, de az V. o.-lyal kezdetét vevő bifurkáció lebeg az én szemem előtt is: az egyik csoportban a classikus nyelvek alkossák a tanítás gerinczét a jelenleg divó óraszámmal, a másokban *kiterjedtebb óraszámú* latin tanítás legyen, mi a görög elhagyása miatt kárpótolna s a görög helyét gymnasiumok szerint váltakozva olasz, francia, illetőleg angol nyelvtanítás foglalja el tisztán a direct módszer szempontjainak szemmeltartásával. S mivel közoktatásügyünknek legfőbb baja az, hogy gymnasiumba nem való elemek mélyen lenyomják a középiskola által czélba vett eredményt, a reáliskolák szaporítandók, a gymnasium III. o.-tói kezdve numerus clausus hozandók be, melynél az előző esztendőben a nyelvekben felmutatott összeredmény legyen az irányadó; a minősítési törvény gyökeres revisiónak volna alávetendő, a reáliskolai latin nyelvi tanítás megszüntetendő s felállítandók volnának bizonyos pályákra előkészítő szakiskolák, melyekbe a tanulók a gymnasium, illetőleg a reáliskola IV. o.-nak az elvégzése után léphetnének. A 8 osztályú gymnasium elvégzése képesítsen az egyetemre, a reáliskola csak a műegyetemre, mert socialis szempontból még mindig üdvösebb, ha humanistikus és realistikus képzettségű emberek állnak egymással szemben a társadalomban, mindegyik felekezet a maga munkakörében, a maga világnézetének megfelelőleg, hittel és meggyőződéssel, kellő tudással vértzetten és alapossággal teljesítve a rája háramló feladatokat, mintha világnézettel lépnek ki az életbe, mely világnézet ugyan történeti akar lenni, de a czélt magában nem testesíti meg, mert egy *bizonyos irányban* csak félműveltséget ad és nem összhangba olvadó szellemi kiképeztetést. A középiskolában a vallási és erkölcsi nevelés, majd az életben azután a socialis oktatás tekintse feladatának a kétféle ismeretkör által közvetített felfogások közt mutatkozó különbségek érdességét elsimítani közösen elfogadható eszmények és czélok kitűzésével, minők bőven kínálóznak, de melyekre feladatunk körülhatároltságánál fogva itt nem terjeszkedhetünk ki.

Ismétlem, a gymnasiumot mint culturális intézményt fönn

kell tartani. Fönn kell tartani azon szempontok miatt is, melyeknek HARNACK 1904-ben adott kifejezést s mely szempontok között nem az utolsó az, hogy a gymnasiumot végzett ember a modern ember gondolkodásának és a modern nyelvnek bizonyos sajátosságait könnyebben érti meg és helyesebben értékeli s hogy a művészi fordítások ismeretét azok terjesztik és tartják fenn legjobban, kik az eredeti szöveget is ismerik. Összehasonlítva az ókort a modern kor bonyolult jelenségeivel, azt vesszük észre, hogy amannak tanulmánya oly kört nyit meg számunkra, melynek területe teljes egészében fekszik előttünk, melyben az emberi jelenségek egyszerű, éles, átlátszó és nagy arányokban bontakoznak ki előttünk, míg emitt egymást keresztező vonalak beláthatatlan sokasága nehezíti meg szemléletünket.

S valamíg ilyen eszményi és fenkölt cél sarkalja vala az emberiséget végignézni a saját múltja eseményein s vizsgálni a maga felette összetett alkotású psychejének az evolúcióját, addig a classikus tanulmányok és classikus nyelvtanítás uralmát nem féltém: elvégre a természettudomány sem foglalkozik kizárólag a jelennek objectumaival. Miként mi a ragyogó égbolt csillagainak valójában véve csak a múltjukat látjuk, de az nem gátol meg bennünket abban, hogy csendes éjszakákon, midőn a szekerek lármája s az utca vásári zaja elült, elragadtatva szemléljük, úgy gyakorta fel fogunk tekinteni és gyönyörködni továbbra is az emberiség múltjának áhítatos szemléletében.

Az állami és társadalmi feladatok megoszlása az Egyesült-Államokban.*)

Írta: VÁGÓ JÁNOS.

*Az állam és a gazd
álkodó társadalom.*

Az európai államokban a szervezett államhatalom mindennél beleavatkozik a társadalom gazdasági életébe hol támogató, hol ellenőrködő tevékenységével. Az Egyesült-Államok megalakulásának idején, sőt még azután is csaknem egészen a legújabb időkig aránylag nagyon kevés nyomát találjuk az államhatalom ily irányú munkásságának. Az amerikai közfelfogás szerint mindenkinek joga úgy keresni a boldogulást, ahogy jónak látja. Persze, ha lehet, tisztességesen és mindenestre a büntetőtörvény korlátain belül.

Nem kell ez axióma gyanánt közszájon forgó mondásban valamely ösztönszerű, az élet valóságos körülményeitől függetlenül működő hajlamot látnunk. Ezt minden kétséget kizárólag nem a germán fajnak hagyományos individualistikus szelleme okolja meg, hanem a földrajzi, népességeloszlási adott tényezők. Hogy mennyire nem a germán, helyesebben az angolszász faj egyéni, egoistikus irányú szelleme magyarázza az amerikai államok magatartását, arra nézve elegendő lesz arra utalnunk, hogy az Egyesült-Államok lakosságának már a múlt század közepén több, mint kétharmadát nem angolszász, hanem más európai népek tették.

Bármiképpen is magyarázzuk a jelenség okát, kétségtelen, hogy az állam tevékenységét a hadügyi, pénzügyi és külügyi teendőkön kívül általában csupán a jog rendjének fentar-

*) (Folytatása a Szemle április havi számában megjelent közleménynek.)

tására fordította. A nálunk lépten-nyomon felbukkanó sokféle gazdasági közigazgatási tevékenység ott teljesen hiányzott. Az Egyesült-Államok közigazgatásának – BRYCE szerint – még ma is legjellemzőbb tulajdonsága, hogy teljesen hiányzik.

A gyarmatállamok korában valóban a teljes közönbösség elvét követte az állam.

Talán mondanunk sem kell, hogy ennek nem a kor-szellem »laissez faire« irányja volt az egyedüli alapja, hanem az állami beavatkozás feleslegessége. Kétségtelen, hogy az angol faj már örökölt hajlamainál fogva is a »help yourself« (»segíts önmagadon«) eszméje felé hajlik s gazdasági eszménye a selfmade man, a maga erejéből kivált ember. Mégis az államnak magatartása mélyebb okokon nyugodott. Az ifjú gyarmatokban nem voltak ugyanis meg az alakulás idején sem a szükséges anyagi eszközök, sem a közigazgatási szervezet s az államok berendezésében a gyarmatosok, akik maguk is hijjával voltak a szükséges tőkének, a legnagyobb takarékoságra törekedtek. Szívesebben nélkülözték az állami támogatást, semhogy anyagi erejüket kimerítő adóztatásnak legyenek alávetve. Azonkívül főleg földművelésből éltek; az ipari termelés a legkezdetlegesebb házi szükségletek kielégítésére szorított; a kereskedelem pedig nagyobbára Anglia kezében volt.

Mindez megváltozott a szabadságharcz után. A gyarmatok vagyonosodni kezdtek és szoros gazdasági viszony jött létre köztük s az európai államok között. A kereskedelem óriási arányokban fejlődött. Mi sem természetesebb annál, minthogy most már az állam jónak látta a kereskedelemből eredő előnyöket a maga számára lefoglalni és biztosítani.

Az »embargo törvény« következtében a külkereskedelem, első sorban pedig a tengeren való szállítás kizárólag amerikaiak útján volt lebonyolítható. E törvény, mint Angliának hasonló czélt szolgáló «Navigation act»-ja, közvetett előnyeit nem tekintve, azt eredményezte, hogy nemcsak az amerikai kereskedelem, hanem a hajóépítő ipar is bámulatos fejlődésnek indult.

Mint e törvény mutatja, a czélszerűség hamar megváltoztatta az Egyesült-Államok tartózkodó magatartását. Mégis még itt sem látjuk nyomát a közigazgatási ténykedésnek, közigazgatás alatt értve az államnak concret esetben való

intézkedéseit. Az állam csak a *vezető*, kormányzati rendelkezésig ment.

Hasonló jellegű maradt a kereskedelem további szabályozása is, tekintettel az ipari termelés előmozdítására. Az állam számos irányító intézkedést tesz hol a nagytőke, hol pedig a szervezett munkásság követeléseinek engedve. A behozatalt, amennyiben a belföldi termelést nem érinti, vámentesen tűri, vagy legfeljebb az állam jövedelmeinek szaporítására alacsony tétellel rója meg. Sőt, ha a hazai termelés érdekében állónak látszik, kedvezményekkel, praemiumokkal támogatja. Ellenben az oly árúk behozatalát, amelyeket bármily okból károsnak találnak, nemcsak magas vámtételekkel korlátozzák, amelyek néha valósággal lehetetlenné teszik az importot, hanem szükség esetén egyenesen törvény útján tiltják el.

Hasonlóképpen jár el az állam a kiviteli kereskedelmi politika irányításában. Gátolja különösen a nyersanyagok kivitelét, vagy teljesen eltiltja. Ellenben szabadjára hagyja, vagy éppen anyagi áldozatokat is hoz az árucikkek gazdaságilag kedvező kivitelének emelésére.

Mіндеzen törvényhozási intézkedések közül legnevezetesebb kétségkívül a védvamos politika, ami az Egyesült-Államok gazdasági életére oly nagy hatással volt, hogy a nélkül meg sem érthetők az ő csodálatos viszonyai.

Természetesen távol áll tőlünk az a szándék, hogy e tanulmány keretében a védvamos és a szabadkereskedelmi politikát összehasonlítsuk, megvitassuk s használhatóságuk, értékük tekintetében döntsünk. Az amerikai nemzet az 1908-iki elnökválasztás alkalmával ismét védvamos politikust tett elnökévé. Ámde »Caesar non supra grammaticos« s még a legfelségesebb Caesarról, a nemzet többségéről sem állíthatjuk, hogy tudományos kérdések eldöntésében csalhatatlan volna. Mégis annyi kétségtelen, hogy az amerikai termelés alig" lett volna képes megküzdeni oly versenytársakkal, mint a minők az iparilag rendkívül fejlett Anglia, Franciaország stb. voltak, a magas védvamos mesterséges támogatása nélkül.

Tekintsünk azonban egy pillanatra az őstermelés állapotára.

A gyarmatállamok idejében a mezőgazdaság helyzete is olyan volt, hogy könnyen nélkülözötte az állami segílyt. Föld

bőven állott rendelkezésre, csak munkáskéz kellett, hogy művelje. A nagy bőség magától értetődőleg nagyrészt feleslegessé tette a közigazgatási támogatást, de másrészt az egyes farmok annyira távol feküdtek egymástól, hogy eleinte még a lazább közigazgatási szervezet fentartása is aránytalanul nagy anyagi áldozatokba került volna.

Mindazáltal ezen a téren is fellépett a közhatalom, mihelyt czélszerűnek látszott támogató törvényhozói intézkedések megtétele. Délen a rabszolgaság intézményének fentartásában, északon pedig a socialis agrárpolitikában fejt ki tevékenységet. Ez utóbbinak tulajdonítható, hogy sehol az egész világon nincsenek oly demokratikus birtokviszonyok, mint Amerikában. Az eredményt az Unió bölcs birtokpolitikája érte eh mely gondoskodott az állami kézben lévő birtokok kiosztása alkalmával, hogy se nagy, se törpe birtok ne keletkezzen. Sőt a polgárháború óta délen is fogyóban van a nagybirtok.

Ámde ennek az említett tényezőkhöz kívül társadalmi okai is vannak és pedig az, hogy a nagybirtokkal nem jár sem társadalmi, sem politikai előkelőség, sőt ellenkezőleg városi ingatlan és ipari birtok annál sokkal nagyobb befolyást biztosít. Könnyen érthetők e viszonyok, ha meggondoljuk, hogy még a múlt század közepén is mérhetetlen területek várták az új települőket, a tőke ellenben ritka és keresett volt.

A földjára, a mi napjainkban a nagybirtokos kiváló állásának az európai államokban alapja, Amerikában csak lassan fejlődött. De végre itt is magántulajdonba került a művelhető föld s most már nemcsak a bevándorló munkásnak kell bérelnie a földet, amelyet megművel, hanem a született amerikai földműves sem juthat ingyen új használható föld tulajdonához. A bérelt farmok egyre gyarapodnak. Ma már öt millió farm közül másfél millió után haszonbért fizet a művelője.

S a földjára emelkedésével előállanak az európai országokban oly jól ismert gazdasági bajok. A munkáskéz munkálatot keres, munkájáért kenyeret kíván. A földtulajdonos ellenben csak akkor engedi a munkást birtokára, ha magas földhaszonbért préselhet belőle. A munkás menekülni igyekszik a jobbágyi viszonyból; a gyengén jövedelmező mezőgazdasági termelésről áttér az iparra, nemcsak a bevándorló, hanem

az amerikai is betolul a túlszűfolt városi központokba: Chicagóba, Philadelphiába, New-Yorkba. A szokatlanul rohamos gazdasági fejlődés ragyogását ijesztő árnyék kíséri.

Még nincs itt a veszély, még mindig paradicsoma a munkásnak az Egyesült-Államok, de a jövőnek rémképei már mutatkoznak. Egy-egy amerikai munkásstrike, amelyben néha több százezer ember vesz részt, van oly nagy jelentőségű, elpusztít annyi vagyont, sőt nem ritkán annyi emberéletet is, mint egy háború.

Nem feladatunk e helyütt kutatni az amerikai munkásság jövőjét és megvilágítani helyzetét. Általános igazság gyanánt megemlítjük mégis, hogy bár a nemzeti vagyonosodás leg-hathatósabb eszközei az ipar és a kereskedelem, mégis egészséges mezőgazdasági viszonyok nélkül, alapjában van megtámadva a gazdasági jólét. És ha az őstermelés nem tud lépést tartani a népesség szaporodásával és ehhez képest növekvő igényeivel, a legnagyobb gazdasági haladás nyomában is csak szegénység és nyomor fakadhat.

De itt már az állam közbelép.

Új mi vélhető területeket akar a népességnek nyújtani s ezért állami kezdeményezésre hatalmas öntözőművek segítségével igyekszik használhatóvá tenni Texas, Arizona, New-Mexico esőben szegény földjeit, melyek még részben köztulajdonban állván, szétosztásra vannak szánva. Állami vegyvizsgálókat tart, akik a mezőgazdákat ingyen kioktatják a legjövendőbb művelési ág, a legalkalmasabb műtrágyák stb. használatára. Több állam jutalmakkal igyekszik előmozdítani bizonyos mezőgazdasági termények termelését. Sőt pl. California államköltségen hozat Ausztráliából ragadozó rovarokat, melyek egy bizonyos fajta kártékony narancsférget pusztítanak. Állami jutalmakat tűznek ki kártékony vadállatok (prairic-farkasok) pusztítására. Az állam birtokpolitikájához sorolhatók azon törvények, melyek a kisbirtokot és bizonyos minimalis birtokfelszerelést a végrehajtás alól mentesítenek.

Az állam jelenleg éppen oly kevésbé áll a »Laissez íaire« elve alapján, mint az agrárpolitikát űző európai államok.

Az ipar sem nélkülözhetette sokáig az állami tevékenységet. Eleinte ugyan itt is feleslegessé tették azt az ország kimeríthetetlen gazdasági forrásai. »Inexhaustible natural resources«:

a dúsgazdag, szén-, vas-, réz-, ólom-, arany-, ezüstbányák, kő olaj források, a rengeteg erdőségek stb. A fentemlített védvamos politika megadta a szükséges támogatást s ha mestersegesen is, de a belfogyasztást nagyjában biztosította a beitermelés számára.

A termelés hihetetlenül nagy arányokban folyt. A nemrég még tőkeszegény országban egyre szaporodnak a concentrált tőkék, s ma már a nagytőkék száma Amerikában nagyobb, mint bárhol másutt. Pedig örökösödési joguk nem kedvez a nagytőkék fennmaradásának. Az amerikai milliomos egyenlően felosztja vagyonát gyermekei között. S latifundiumok helyett egyetemeket, közkönyvtárakat s más közérdekű intézményeket alapít. Mégis a nyersanyag nagy bősége és olcsósága oly dúsan fizetővé teszi az ipari termelést, hogy a nagy tőkék újra meg újra előállanak s úgy látszik, mintha a felosztás még elősegítené gyarapodásukat. A rengeteg kiterjedésű állam korlátlan teret nyújt az üzleti tevékenység számára. A lakosság - kielégítést nyerő - szükségletei, igényei pedig sokkal nagyobbak, mint bárhol másutt. Ennek következtében a fogyasztás kiterjedtsége, a forgalom csodás nagysága oly üzleteket is nagy vállalattá fejleszt, a melyek Európában kisméretűek maradnak, mire például hozhatnám fel az ipar és kereskedelemnek nálunk jelentéktelen ágait.

A szabad verseny az Egyesült-Államokban az elképzelhető leghabababb talajra talált. Itt mutatkozott legtisztábban előnyeivel és hátrányaival, erényeivel és bűneivel. A verseny már születésével magával hozta a halál csiráját. A verseny elpusztítja önmagát, minden külsőleg ható tényező nélkül, A kíméletlen élet-halál hajsza, melyet a termelők egymás ellen folytattak, olcsóvá tette ugyan a termelést, de új és új emberáldozatokat kívánt az újkor e molochja: a vállalkozók, az önálló kisiparosok és munkások osztályából egyaránt.

A munkás bizonyult a harcban a leggyöngébbnek. Bére addig szállt alá, mígnem elérte a pusztá megélhetést biztosító minimális munkabért. Azután következett az önálló kisiparos. Ezek sem bírták sokáig a lihegő versenyt. Kidőltek a sorból s munkásokká váltak magok is. De a vállalkozóknak sem kegyelmezett a verseny. Egymásután elragadta soraikból a gyengéket, a kezdőket, a tapasztalatlanokat. Végre egyedül

maradt a nagytőke rettegett hatalmának birtokában néhány kiválasztott, alkalmasnak, erősnek bizonyult nagytőkés. Folytatni a harcot egymás között veszélyes, kockázatos dolog lett volna. Holott, ha egymás között megtudnak egyezni, a fogyasztót hatalmukban tarthatják és mindegyikükre annyi jut, amennyit éppen kíván. Békét kötöttek tehát egymás között a hatalmasok és szövetségre léptek egymással. Előállottak a mérhetetlen vagyonú kereskedelmi társaságok; megszületett a gazdasági élet mammutja: a trust.

A »trust« számos egyszakmabeli részvénytársaságnak s esetleg egyéni czégek kartellben való egyesülése. Ámde míg a mi kartelljeink az egyesülés kevésbé szoros voltánál fogva gyengébbek s létök bizonytalan, addig a trust a kartellnél állandóságánál és egységénél fogva jóval hatalmasabb. A társuló részvénytársaságok ugyanis egy kevésszámú tagból álló bizottság, sőt gyakran egyetlen ember, a trustee – megbízott – kezeihez teszik le részvényeik többségét, aki azután monarchikus, központi hatalmat nyervén az egyes vállalatok felett, belátása szerint vezeti az egész termelést az illető iparágban.

A kereslet s kínálatnak rendkívül szakértelemmel kikémelt aránya szerint megállapítja a szükséges termelvény mennyiségét, felosztja azt az egyes vállalatok között s szabályozza azok üzemét. Szükség esetén pedig egyik-másik vállalatot teljesen vagy ideiglenesen meg is szünteti, magától értődően, a trust megalakulásakor az illető vállalat számára biztosított jövedelmi hányad érintetlenül hagyásával. A trustön kívül álló vállalatoknak pedig rendszerint nem marad más hátra, mint vagy beolvadni a trustbe, vagy pedig akár mert ellentálltak^ akár mert a trust be nem fogadta őket, el kell pusztulniuk. Ily módon a trust az állami egyedáruságoknál félelmesebb, nyomasztóbb és, ellenőrizhetetlen voltánál fogva, károsabb gazdasági monopóliumot teremt.

A központosított termelésnek kétségkívül megvannak a maga gazdasági előnyei is. Hogy egyebet ne említsünk, sokkal olcsóbb, mint az egyéni szabad versenyen alapuló. Ámde a megtakarításból eredő többletet kizárólag a hovatovább tétlenné váló nagytőkés foglalja le a maga számára s a munkásra nem hogy előnyök származnának, hanem a trustök kegyel-

mére vannak bízva megélhetésük és munkafeltételeik tekintetében.

S itt következik be az állam beavatkozása, mely a tevéteket súlyos külön adóval – special taxes on corporations – sújtja; számos megszorítást alkalmaz reájuk és védi a munkást anyagilag és erkölcsileg egyaránt, sőt a munkásvédőtörvényekkel az Unió némely tekintetben messzebb menő beavatkozást gyakorol, mint az európai atyáskodó államok.

Az ipari termelést gondozó állami intézkedések közé számíthatjuk a bevándorlás korlátozását. Az Egyesült Államok kezdetben a legszabadabb elvű bevándorlási politikát folytattak s törvényeik is a legteljesebb szabadságot biztosították az idegeneknek, faj, nemzetiség és valláskülönbség nélkül. Sőt ötévi ott tartózkodás után kívánatra megadja bárkinek az amerikai polgárjogot. Ez alapelveket azonban az Unió csakhamar feladnikényszerült. A kínai munkás, az igénytelen kuli a fehér munkást létében támadta meg s féltő volt, hogy a fehér munkás hovatovább kénytelen lesz lealacsonyodni a kuli standardjához. A törvényhozás közbelépett tehát s a fehér munkás érdekében szigorúan eltiltotta a kínai kuli bevándorlását és jelenleg bármely kínai csak az esetben nyerhet partraszállítási engedélyt az Egyesült-Államok területére, ha igazolja, hogy kereskedelmi, tanulmányi utón van, vagy pedig hivatásos pályán működik. Ugyanezt a célt szolgálja a teljesen vagyontalan vagy a már előre elszerződött bevándorlók kizárása is, kik bármely alacsony bér mellett dolgozni kénytelenek lévén, a munkabéreket csökkentenék s leszállítanák az »american standard of wages«, a munkabérek amerikai színvonalat.

Meg kell azonban említenünk, hogy viszont általában még mindig tartózkodik az állam a pozitív beavatkozástól s a fentemlítettek inkább mint kivételes jellegűek s az eredeti elvektől eltérők szerepelnek. Így pl. teljes szabadság van az iparúzés tekintetében és semmiféle képesítést nem kívannak az ipar bármely ágában.

Teljesen ismeretlen Amerikában az a bonyodalmas közigazgatási szervezet, amely nálunk terhes külsőségeket, formásokat ró reá ipartestületi, iparhatósági stb. bejelentések és ellenőrzések alakjában a kezdő kisiparosra.

Láttuk, hogy az állam nem tartózkodott sem a mező-

gazdasági, sem az ipari termelés irányításától, ahol azt a célszerűség javallta.

Még feltűnőbb azonban az állam szabályozó, sőt nem ritkán vezető közreműködése a forgalom óriási mechanizmusában. A Non-interference elvét már az Egyesült-Államok megalakulása idején megtörte a posta államosítása. A telegraph, telefon és a vasút még ugyan teljesen a magán vállalkozás kezében vannak, de nagy mozgalom tapasztalható ez intézmények államosítása érdekében és amíg e törekvésnek eredménye lesz, addig is szoros állami felügyelet alá kerültek a közlekedés legfontosabb tényezői.

Az Egyesült-Államokban korán kifejlődött a vasúti közlekedés, s már a múlt század közepén nagy jelentőségű gazdasági tényezővé vált a belföld s az Atlanti-óceáni kikötők között való forgalom lebonyolításában. Nem is igen tudnók elképzelni, hogy miképpen állhatna fenn egy oly államóriás a Csendes-óceántól az Atlanti-óceánig s az Öt-tótól a mexikói öbölíig, ha az összetarozás nem járna kölcsönös gazdasági előnyökkel, a különböző országrészek termékeinek kicserélése útján, ami csakis a szállítás eszközeinek bősége, könnyűsége és olcsósága által mehet végbe. A vasutak kétszeresen fontosak az Unióra. Mint elsőrangú gazdasági tényezők a rengeteg területek összekötői, forgalmuknak közvetítői, másodsor politikai tekintetben mint a nemzeti összetarozás, az egység megszilárdítói és fentartói.

Az egyes államok természetsszerűleg több irányú érdekösszeköttetésbe jutottak a vasúttársaságokkal. Ez utóbbiak' utóbbiak a nagytőke befolyásának meg és meg nem engedett eszközeit felhasználták arra, hogy a vesztegetett törvényhozások segélyével minél jobban kizsákmányolhassák a vaspályáktól átszelt területeket.

A vasutak nagy fontossága azonban az egyes országrészek haladására csakhamar nyilvánvaló lett s az államok számos megszorításnak vetették alá őket. Jellemző erre nézve California alkotmánya, mely szabályozása alá von minden vasút-, csatorna- s bármiféle közlekedési vállalatot. Kimondja, hogyha valamely társaság leszállítja a tarifát, hogy egy versenyvállalatot letörjön, az állam engedélye nélkül azt később nem emelheti fel megint. Eltiltja a »Common Carriers«, a

közérdekű közlekedési vállalatokat attól, hogy bárminő egyenlőtlen előnyt nyújtsanak valamely vállalatnak. Akár utólagos visszatérítések, akár előzetes engedmények, kedvezményes díjszabás alakjában, akár oly módon, hogy bizonyos vállalat szállítmányát soron kívül, gyorsabban fuvarozzák el, mint másét. Három vasútfelügyelői kerületre osztják az országot, s mindegyik felügyelőnek («commissioner») feladatává tétetik, hogy szabályozza a tarifa díjtételeit és a szállítási feltételeket. Joga van ellenőrizni az egész üzletvezetést, a könyveket, sőt egyöntetűen megszabhatja ez utóbbiak vezetési módját. Ugyanily módon minden állam gondoskodni igyekezett a vasút-tarifa árszabásainak reá nézve kedvező megállapításáról. Az egyes államok érdekeinek összütőzése folytán a küzdelem a congressus elé került.

Érdekes, hogy a vasútügy tulajdonképpen az egyes államok belügye volt. Minthogy azonban az alkotmány szerint a szövetséges állam törvényhozása elé tartozik az egyes államok között a kereskedelem szabályozása, s a vasutak rendszerint legalább két állam területét érintik, könnyű volt az Unió hatáskörébe vonni az egész vasútügy szabályozását az egyes államok helyi vonatainak kivételével. Mindazáltal sokáig tartott, míg a congressus illetékességét elismerték s míg érdemleges határozathoz eljutott.

Az »Államközi kereskedelmi bizottság«, az »Interstate Commerce Commission«-t állítatott fel, melynek hatásköre kiterjed az egész Egyesült-Államok területére, a vasutszállítás és tarifa szabályozására, Sőt lassankint nemcsak a vasutakat, hanem a teher- és csomagszállító vállalatokat, a távirót, távbeszélőt is legfőbb ellenőrzése alá vonta a bizottság. Harmadévenként az összes forgalomról statisztikai kimutatást követel az összes közlekedési vállalatoktól és az ily módon beszerzett adatok alapján időről-időre megállapítja a maximális tarifát és más tekintetben is közérdekű rendelkezéseket tesz.

A társaságok eleinte heves küzdelmet folytattak e bizottság felállításá ellen. Rendelkezéseinek nem engedelmességek és a bíróság előtt kétségbevonták felállításának alkotmányosságát. De végre most maguk is hasznát látják ez intézménynek. A kiváltságos árszabás, a titkos rabbatok eltiltása

reájuk nézve is előny, amennyiben senki sem kívánhatja tőlük, hogy közzétett tarifájuk árszabásaitól eltérjenek.

E bizottság jelzi a közlekedés ügyében az állami beavatkozás mindinkább terjedő irányát. Sőt mind népszerűbbé válik az Unióban a közlekedési vállalatoknak teljes államosítása, a mitől az olcsóbb szállítást és a forgalom tökéletesebb lebonyolítását remélik.

De a teljes államosításnak nagy akadályai vannak. Veszedelemes dolog volna a többségi párturalom zsarnoki kényére rábízni százezernyi hivatalnok és a közlekedési eszközök szolgálatát igénybevevő egyes államok sorsát. A tarifa egyenlőtlen megszabásával a mindenkori többség teljesen tönkre tehetné az ellenzéki államokat. Azután nem is volna alkalmas egy központi állami közeg – esetleg minister – azoknak a rengeteg kiterjedésű vállalatoknak vezetésére.

Az amerikai vasút természetes helyzete a »bellum omnium contra omnes«; háborús állapot az állami hatalmak és a többi vasutak ellen.

Egy téves tarifaszabás oly kárt okozhat a vasútnak, mint egy veszett csata a hadviselő államnak. Nem volna tehát keresztülvihető a vasutak államosítása azért sem, mert az ily feladatok ezidőszerint sikeresen csak magántevékenység által oldhatók meg.

»A vasútban két irány tűnik fel, amelyek jellemzők Amerikára, mondja BRYCE. AZ egyik a társulás hatalmát mutatja, amely ügyesen vezetett kereskedelmi társulatokat az egyénre félelmes erővel ruház fel, a másik pedig az a rendkívül érdekes jelenség, hogy a monarchikus elv elűzetvén a politika, teréről, felüti fejét a politikainál nem kisebb fontosságú ipari és pénzügyi küzdelemben.«

A közlekedési eszközökkel, melyek a személy- és áruforgalmat bonyolítják le, fontosságban vetélkednek a nemzeti tőkének, termelésnek irányítói, a tőzsdék, a hol eldől, hogy mely iparágak művelése, gazdasági termények előállítására kívánatos nagyobb mértékben, s melyekből kell a tőkének visszavonulnia. A tőzsdék a szabad verseny alapján működő gazdasági életnek központi szabályozói. A tőzsdék állapítják meg az esetleg beteg gazdasági test diagnózisát s a tőzsdéhirek szolgáltatják a világ legnagyobb és legféltettebb souverainjéről

a termelésről a hivatalos orvosi bulletineket. A tőzsdeintézmények közül legnevezetesebb a new-yorki értéktőzsde, a Wall-Streetben.

Európában értékpapírspeculációval kizárólag egy bizonyos kereskedő osztály foglalkozik; míg az Egyesült-Államokban a játékszenvedély oly általános, hogy egyszerű munkások is érdekelve vannak a tőzsdén. Sőt San-Franciscoban cselédek, dadák is rendes szórakozásképpen spekulálnak bányapapírokban. Miután a sorsjáték szigorúan tiltva van, úgyszintén a lóverseny és más szerencsejátékok is, a különben is jó kereskedő amerikai a tőzsdét tette meg sorsjátékká, lóversenynyé és itt elégíti ki játékszenvedélyét. S ha New-York társadalmi, tudományos szempontból nem is első városa Amerikának, a pénzüvilágnak bizonyára fővárosa. Az amerikai üzleti életnek szive, a pénz- és értékforgalom és a közlekedés központja a: Wall-Street.

De e nagyfontosságú intézményre semmi hatással nincsen sem az európai hatalmak, sem magának az Egyesült-Államoknak tevékenysége. A háborús vagy békés idők persze hatnak az árak alakulására, de csak annyira, mint a pusztító vihar, vagy bő esőzés hírei, amelyekből jó vagy rossz termés várható. Közvetlenül sem a politika nem érinti a részvényeket, sem a részvények a politikát. Oly kölcsönhatás állam és tőzsde között, mint pl. Franciaországban van, ahol a külföldi értékpapírokban érdekelt tőkések miatt az államnak háborút kellene viselnie, az Egyesült-Államokban teljesen ismeretlen. Annál inkább, mert az amerikai nem igen vásárol külföldi papírt, sem nem ad el amerikaiit külföldön.

De annál nagyobb szerepet visz az amerikai gazdasági élet fejlődésében. S a hitetlenül elterjedt játékszenvedély már többször óriási válságoknak volt főokozója, mint legutóbb is 1907-ben. Jellemző, hogy az ország összes gyapottermését évente ötször szokták eladni s 1887-ben a petróleumtermelés eredményét nem kevesebb, mint ötvenszer adták el.

A nemzet gazdasági jóléte első sorban függ tehát a tőzsdék forgalmának egészséges lebonyolódásától és különösen nagyobb válságok után többször törekedtek már állami szabályozás alá vetni a tőzsdét és a tőzsdejátékosokat. Mindezideig azonban ez teljesen meddő igyekezet volt. A tőzsde megma-

radt önálló szövetkezetnek, amely mint a munkásuniók, még bejegyzett kereskedőtársulattá sem alakult – unincorporated – hogy függetlenségét meg ne kelljen csorbítani s ne legyen mérlegkészítésre és nyilvános számadásra kötelezve.

III.

Befejezés.

Mint ezekből nyilvánvaló, hogy az állam nem tulajdonít magának souverainjogot a társadalmi tevékenység szabályozására, hanem megfordítva, mikor a társadalmi elemek belátják, hogy szükséges az állam beavatkozása, ők korlátozzák a saját szabadságjogaikat és kiterjesztik az állam jogkörét.

Hogy félreértésre ne adjunk alkalmat, ezen világért sem azt értjük, mintha az európai államokban valami névtelen szörny érdekeit szolgálná az állami tevékenység. Az állam itt is csak az államatagok érdekében jár el. Ámde itt szabály az állami beavatkozás és az magától értődő. A kezdeményezés is a szervezett államot illeti. A társadalom minden rétege várja az államsegélyt, a subventiót, az állami intézkedéseket. Kormányai feladatuknak tartják, hogy minél több társadalmi bajt orvosoljanak, szükségletet elégítsenek ki.

Ez az állapot azután az államról alkotott oly elméletben talál támogatást, hogy korunkban az emberek felismerték az államoknak, illetőleg az őket alkotó nemzeteknek személyi létét. Ezen elméletek szerint egy oly személyt ismerünk meg ma az államban, mely mindig megvolt – csak rejtve gyarló szemeink előtt – melyet nem belátás, hanem természetes növés, fejlődés az idők végtelensége óta meglévő cél hozott létre. Ezt a célt a legmagasabb földi célnak állítják. Önczélnek, melyért az egyének a másodlagos önczélú lények mindent, életüket is áldozatul kötelesek hozni. A köz érdeke az egyénét megelőzi. De nemcsak az egyes egoista egyének különös érdekeit, hanem az egész társadalom közös érdekeit is megelőzi a szervezett közhatalom, az állam érdeke. Ennek az elméletnek alkalmazása az élet irányítására mi más lehet, minthogy minden tevékenység a legbölcsebb, sőt tökéletes személyre, az államra bízassék s tőle várja a társadalom az útmutatást, a segélyt, a tanácsot és általában helyzetének javulását.

Az elmélet hasznosságára nézve kételyeink alig vannak. Németország példáján láthatjuk, hogy az állami személyiség elmélete alapján kifejtett tevékenység minő lendületet adott a német nemzet gazdasági emelkedésének. Csupán az íránt vannak némi aggodalmaink, hogy igaz-e ez az elmélet. I. Napoleon korában annak az öntudatos német személyiségnek feje vagy lába – a délnémet államok – különszakadtak a testtől és egy teljesen idegen személynek, a francziának testrészeivé váltak s akkor nem a nemzeti összetartozás érzelme volt az emberiség legmagasabb vezető elve.

Visszatérve az Egyesült-Államokra, itt mit sem tudnak erről a személyiségi elméletről s a belőle folyó állami beavatkozási jog és kötelességről. Az Egyesült-Államokban uralkodó felfogás szerint szabály a társadalom önállósága, az állami szervezettől való független működése. S valahányszor beavatkozásra szánja el magát az állam, azt mindig kivételes jellegű intézkedésnek tartják, mely az állam rendes hatáskörén kívül áll. Ily esetben is a kezdeményező a beavatkozást kérő sürgető fél a társadalom.

Mielőtt az állam intézkedésekre szánná magát, megvárja a közvélemény teljes kialakulását és csak ezután lép a cselekvés terére. Amiből nyilvánvalóan kitűnik, hogy Amerikában az állam nem bölcsebb, mint a szervezetlen társadalom s az állami intézkedések – amire például hozhatjuk fel az imént tárgyalt Interstate Commerce Commissionnak felállítását – nem valamely legfelsőbb, az egyes államtagok összegétől különböző önálló személyiség érdekében történnek, hanem igenis az egyének összegének, helyesebben többségének érdekeire vannak csupán tekintettel.

CONCHA »Újkori Alkotmányok« című ismert művében találóan jellemzi az amerikai államalakulást: »Az Unió alkotmányát az annak ellenszegülő amerikai néptől a megsemmisüléssel fenyegető szükség csikarta ki, a grinding necessity. Az amerikaiak nem valamely magasabb sugallattól vezetve, nem is a genialitás szárnyain jutottak a federatív republikához, amint ezt maguk s róluk mások is hiszik. Erdemök abból áll, hogy *szükségét felismerve, hajlamaik ellenére elfogadtak*. A nemzetek nagysága épp úgy mutatkozik a szenvedélyek[fölötti ily uralomban, mint új eszmék fölszinrehozásában«.

Az amerikai alkotmányban valóban nem találhatunk semmi újat a részletekben, amiképpen Fulton gőzhajója sem volt új, hisz ismerték a gőzgépet, a hajót is. De ha elgondoljuk, hogy a vitorlánhajók és a mai »Mauretania« között micsoda különbség van, mily mélységes hatást gyakorolt a gőzhajózás a világkereskedelemre s általán a világgazdaságra, ennek kapcsán pedig az egész emberiségre, meg fogják engedni, hogy ha más nem is: az idea, az eszme nyomán fakadó ezer más idea: új.

Épp úgy a Common law, a Locke-, Rousseau- s Montesquieu-féle eszmék, a biblia s az amerikai alkotmány megannyi forrása, mind évszázados, évezredes emlékek, eredményei az emberi gondolkodásnak, az emberi munkának. De hát az eredmény, az a hatalmas amerikai nemzet nem új?

Házakat régóta épít az ember, a vas, a téglá, a fa mind régóta ismert építőszerek s mondhatjuk-e ezért, hogy a 40 emeletnél is magasabb felhőkarczolóokban új nincsen?

A »Mayflower« utasai nem szakíthattak azon eszmékkel, amelyekben nevelkedtek. Bár a fát kiemelték a régi talajból, az anyaföldből mégis tapadt néhány hant a gyökerek szálain. Magától értődik, hogy amiként az újszülött gyermek agya sem »tabula rasa«, úgy nem lehet feltennünk, hogy komoly, érett férfiak egy út alatt mindent elfelejtettek, szülőiket, hazájukat, szülőföldjüket és ami ezek felett van, egész civilizációjukat. Ellenkezőleg mindent megtartottak, minden régít elvittek magukkal és mégis a vas- és szénből aczélt, az aczél-, téglá- és fából palotaóriásokat, felhőkarczolókat emeltek. A »munka« az új, ami a régi anyagot átalakította, az előálló értékkülönbség az »új« s ez az egész emberiség kincse, öröksége.

A telepek fejlődésének, átalakulásának épp úgy, mint kezdetben a függésnek, gazdasági okai voltak. A gyarmatok olcsóbban kapták a védelmet Angliától, mintha a francia Canada ellen kell egyre küzdeniök. Nem volt iparuk, kereskedelmük, földművelők voltak s így kezdetben kedvező volt reájuk az angol gyarmatpolitika, mely ellátta őket iparczikkokkal s piacot adott terményeiknek. Ámde mihelyt a szükség megszűnt s Anglia túlnagy árat akart fizettetni védelméért, bár az egyes államok chartái szerint lett volna joga

a megadóztatásra, ennek ellenszegültek és függetlenítették magukat. Ez is valóban nem a különös nemzeti genius, hanem a kényszerűség folyománya volt, de nem bámulhatjuk-e mégis méltán a nemzetet, mely oly hősiiesen megállta a helyét a harcban, oly nagyra mutatkozott a békében és alig egy évszázados fennállás után ily eredményt ért el.

Nem kis mértékben tulajdonítható a páratlan siker az államjogának s a jog könnyű fejlődésképességének. Az ő kezük sohasem volt gúzsba kötve praehistorikus hagyományokkal és a jog czélszerű megváltoztatását nem gátolták a meggyökeresedett régebbi elméletek. Az amerikai elméletek alkotásával és azok logikus keresztülvitelével sohasem törődött s eddigi története is bizonyítja, hogy nem egyszer az alkotmányban deciaráit alapelveivel is ellenkezésbe jutott.

Valóban még azok is, kiknek a szabályozás érdekében áll, jól megfontolják, hogy vajjon tért engedjenek-e az állam cselekvőségének. Így a munkások általán elutasítják az állam atyáskodó gondoskodását és e helyett a maguk erejére támaszkodva külön társadalmi – nem politikai socialista – szervezetek, a munkás-uniók segítségével törekszenek, céljaik: a nagyobb jövedelem és a kisebb munkaidő elérésére.

Es e küzdelemben nem visznek semmi más fegyvert, mint a rideg utilitarianismust. A tőke és munkás együtt termel. Közös érdekek a termelvény mennyiségének minél nagyobb fokozása. Az osztozkodásnál pedig a tőke célja a munkabért a létminimumra lenyomni, a munkásé pedig ellenkezőleg a tőkekamat oly leszorítása, amely még a tőkegyűjtést és fentartást érdemessé teszi a tőkés szempontjából. Tehát a tőke kisajátítására nem törekszenek.

Már most a harcban az győz, aki erősebb. A munkás eszközei a győzelem kivívására nem az állami támogatás kieszközlése, hanem erő gyűjtése. S ezt az erőt a szervezkedés, de ismételten kiemeljük, nem politikai, hanem gazdasági, társadalmi szervezkedés adja meg.

Röviden, valahányszor az állam egy concret ügyben új hatáskört nyer, az állampolgárok azt úgy fogják fel, mint az állam souverainitásának kiterjesztését és a társadalom szabadságainak korlátozását.

Mindazáltal tagadhatatlan, hogy egyre növekszik a központi államhatalom ereje. Az Egyesült-Államok mindig a konkrét célszerűséget és sohasem a szépen hangzó jelszavakat követte. S ez szükségképi következménye az államok egyetemes céljának, a lehető legnagyobb jó elérésére való törekvésnek.

Azon állítással, hogy az Egyesült-Államok a Rousseau-féle – Contrat Social alapján kötöttek államalkotó szerződést, a világért sem azt akartam mondani, hogy teljes szervezetlenségben élő emberek kötöttek olyat, akik esetleg, ha meg nem egyeznek, tovább is külön-külön mászkáltak volna négykézláb az erdőkben.

Annyi kétségtelen, hogy a győzelmes szabadságharc után az apró államok, inkább egyénekenként, illetőleg mint társadalmak állottak egymással szemben, akik szabad egyezkedés útján állapították meg az Unió alkotmányát és formálták újjá a maguk külön részállami alkotmányát is. Ugyanerre vonatkozik az az állításom, hogy az Egyesült-Államokban a polgárok korlátozták az állam souverainitását és nem viszont. Az Unió alkotmányát a tizenhárom állam teremtette meg és határozottan kitűnt, hogy csak a legnagyobb óvatossággal és megszorításokkal bízták az államhatalmat a központi kormányra, féltékenyen részállami és egyéni szabadságjogaikra. S eleinte oly laza kapocs fűzte őket egymáshoz, hogy félniök kellett szabadságuk újra elvesztésétől és csak „a szövetség második alkotmánya, a »more perfect Union« biztosította az erős központi kormányzatot és az állam egységét kifelé.

Hogy mennyire nem hisznek az amerikaiak az állam korlátlan souverainitásának és öncélúságának elméletében, azt érdekesen mutatja California alkotmánya is.

A Section 2. szerint: »Minden politikai hatalomnak a nép a birtokosa. Az államot a nép védelmezésére, biztonságára és jólétére alkottuk meg s a népnek joga van azt megmásítani, vagy átalakítani, amikor csak a közjó ügy kívánja.«

És nem kétlem, hogy amennyiben a központi államhatalom, valamelyik részállam, pl. New-York hatalmi törekvése miatt más alapon, a korlátlan souverainitás alapján óhajtott volna berendezkedni, amelyből ő biztosít jogosítványokat a részállamoknak, a szövetség soha létre nem jött volna. Azt

azonban készséggel elismerem, hogy a mai EgyesültÁllamok már megmutatta, hogy nem érzi magát kötve az 1788-iki egyezményes alkotmánytól és az 1861-65-iki polgárháborúban kiderült, hogy midőn az egyetemes emberi eszme, illetőleg ennek egyik előfeltétele megvalósításáról van szó, akkor nem nagyon vizsgálják a szerződés pontjait, hanem az állam az összeütközésekbe kerülő érdekek között a fontosabbiknak javára dönt. Bizony hiába hivatkozott a »Dél« az alkotmány szerint teljesen jogos szabadságaira, az »Észak« bebizonyította a lehető legsúlyosabb érvekkel, hogy az ő álláspontja a helyesebb. Ez a háború eldöntötte a részállamok jövő sorsát, a lassú enyészetet.

S amint az egyes államok háttérbe szorulnak a szövetséges állam mellett, úgy növekszik az állam befolyása a társadalom alakulására. Az első szövetség alapján az összkormány alárendelt volt az egyes államokhoz való viszonyában. CALHAUN szerint a részállamok már csak koordináltak az Unióval szemben. A »Federalist« ellenben már azt a nézetet vallja, hogy az alkotmány létrehozása szövetségi tény, de a souverain államok által létrehozott Unió részben íbederatív, részben egységes (federative, national), más szóval ez államok részben mellé rendelték, de részben már a szövetség a fölrendelt hatalom. TOCQUEVILLE az utóbbi nézethez csatlakozik. Újabban végre az a nézet kezd uralkodóvá válni, hogy az összes amerikai nemzet souverain, az egyes államok pedig csupán széleskörű autonómiával bíró önkormányzati testek.

Ez elméletek fejlődése és alakulása nézetünk szerint igen könnyen magyarázható s nem szükséges az állami személyiség feltevését elfogadnunk. Hiszen az csak nem természetes, hogy a világ minden népéből összeverődött társadalom - amely bár a hasonlat nem egészen talál, de mégis némely tekintetben Rómára emlékeztet bennünket - valamely fölöttük és kívülük álló nemzeti szellem eszközeként működne. A nagyrészt később bevándorló lakosok éppen azzal a ténnyel, hogy régibb hazájukat elhagyják, egész világosan bizonyították, hogy nem a nemzetnek az egyes felett álló érdekeit keresték, hanem a magukét és belátva, hogy régi hazájukban meg nem élhetnek, elhagyták azt.

Az egyes rész-államok lakossága jogilag már nemzetet ké-

pez, de hol van e nemzetnek személyisége. Alig állíthatná valaki, hogy van. Ellenkezőleg a régi lakosokban is, de még inkább a bevándorlók és utódaikban elmosódóban van a külön állami lét tudata. A különböző területek népességében van ugyan valami elválasztó elem, amely őket egymástól megkülönbözteti. De ezt semmi szín alatt nem téveszthetjük össze az alkotmányból folyó és ez idő szerint már csak alakilag szereplő részállami önállósággal. Ennek a megkülönböztetésnek az alapja nem jogi, hanem néprajzi, climaticus és földrajzi, ezeken kívül pedig a gazdaságig érdekek különbözősége, amennyiben a Dél és Nyugot inkább őstermelő, míg a Kelet inkább iparúzó és kereskedő. E válaszfalakból fennálló korlátok azonban nem nagy jelentőségűek és máris leomlóban vannak. A közlekedés fejlődése, a gazdasági viszonyok hatása valóban önkormányzati testté süllyesztette az egyes államokat, bár ennek jogi elismerését most még senki sem merné javasolni, s ha tenné bizonyára eredménytelenül. Az alkotmányhoz való szívós ragaszkodás ugyanis az ily módon megosztott souverainitásban fontos alkotmánybiztosítékot lát az esetleges monarchikus törekvések ellen.

Más oldalról viszont a gazdasági érdekek közösségén kívül van az Egyesült-Államok kezében egy nevezetes jogi eszköz is, melynek kétségkívül szintén nagy hatása van az emberek véleményére és maguktartására. Az állampolgárságot az Unió szabályozza s így a bevándorló azt az Egyesült-Államoktól és nem – hogy úgy mondjuk – illetékességi államától nyeri. Mi sem természetesebb, minthogy az Unió polgárának tartja magát s alig gondol arra, hogy lakóhelye szerint még egy másik állam kötelékébe is tartozik. Valóban csak egy hazája van neki az Egyesült-Államok s büszkeségtől dagad keble, ha e haza csillagos lobogóját látja.

Még *egy dolog van, amit nem szabad figyelmen kívül hagynunk.* A régi tizenhárom államon felül harminczegy új állam alakult s ezeknél már kezdetben is csak korlátozott részállami souverainitás volt meg. Az Unió aegise alatt fejlődött és jött létre az Egyesült-Államok nagyobb része s így itt a hazaszeretet érzelme a »United States«-hez kapcsolódott; New-York, Texas, Ohio stb. iránt semmi különös vonzódást nem éreznek már s érettök, külön részállami önállóságuk fentartásáért senki sem volna halni kész.

Az egyes államok fentartása kormányzati érdekből s a fentemlített földrajzi, néprajzi különbségekből tekinthető célszerűnek. A történeti okok elmosódnak; az egyes államok alkotmányai, különösen az újabbak, csaknem teljesen azonosak egymással, ugyanazon »szellemtől« vannak áthatva.

Az amerikai nemzet a jövőben valószínűleg ugyanez irányban fog haladni. Egy lesz a nyelvük, egy a himnuszuk, egyformák nemzeti intézményeik, eltűnnek közülök a vallási ellentétek maradványai is. Teljesen összeolvadnak egy nemzetté. Nincs az egyes államokban semmi, ami a nemzeti jellem és ennek járuléka, a souverainitás fentartását igazolná és a szemünk előtt végbemenő fejleményekből következtetjük, hogy az Egyesült-Államok erős, egységes állammá alakul, melynek talán meglesz a maga elmélete a nemzetszemélyiségről s a korlátlan souverainitású államról s az ezeket létrehozó külön amerikai szellemről.*)

Mi azonban nem hisszük, hogy valamely individualistikus irányú angolszász szellemnek tulajdonítható az Egyesült-Államok alakulása és fejlődése. Ami szokatlan és egyéni található a nagy köztársaságban, az csupán a különös kedvező földrajzi, climaticus és közlekedési tényezőkre vezethető vissza. Az állam ugyanolyan indokokból cselekszik az Egyesült-Államokban is, mint a föld akármely részén.

Hogyha azonban minden áron valamely elméletből akarjuk levezetni az Egyesült-Államok magatartását, avagy helyesebben e magatartást valamely elméletben összefoglalva élesebb megvilágításba akarjuk helyezni, meg kell állapítanunk, hogy az állam öncélúságát s a nemzetszemélyiségnek korlátlan cselekvési lehetőségét valló tan az előttünk álló concret valóságon megtörik.

Az Egyesült-Államok souverainje a közvélemény: a társadalom többségének megnyilatkozó akarata (Public opinion). Az állam célja pedig semmi több, mint az államtagok összesége, vagy legalább többsége érdekeinek előmozdítása, közös javának minél teljesebb megvalósítása.

Az Egyesült-Államok nem önmagáért, hanem – mint a nagy Lincoln monda – a népből, a nép által és a népért van. »A Government of the people, by the people and for the people.«

*) A dolgozat szűk terjedelmére való tekintettel a néger kérdés tárgyalását mellőzöm.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közművelődés, nevelésügy.

Az egységes középiskola kérdése.

(Dr. Garda Samu: A gymnasiumi és reáliskolai oktatás egyesítése. Budapest 1910.)

Az egységes középiskola kérdésének tárgyalása minden alkalommal önkéntelenül is a mesebeli sárkány vagy hidra históriáját juttatja eszembe, amelynek t. i. – míg csak szent György lovagban emberére nem talált – minden levágott feje helyébe legalább is két új feje nőtt. GARDA SAMUT azonban, úgy látszik, nem riasztotta vissza az előtte sikertelenül próbálkozók hatalmas táborá; merészen nekivágott a régóta kísértő rémnek, levágta mindakét, a reáliskolai és gymnasiumi fejét s íme a sárkánynak nem kevesebb mint öt új feje nőtt; holott ennyit még az egységes középiskola legmegátalkodottabb ellenzői sem kívannak.

Valóban GARDA SAMU tervezete szerint a középiskola már igen korai fokon, talán már a legelején (ez nem vehető ki világosan tanulmányából) kétfelé, illetőleg négyfelé tagolódni: a gymnasium régi típusának megfelelő latin-görög nyelvű, a mai görög-pótlós típusú latin nyelvű-, a német francia nyelvű s végül a tisztán német nyelvű középiskolára, melyekhez az 5. osztálytól kezdve ötödiknek a tisztán csak tudományokat művelő középiskola csatlakoznék.

Az új középiskola rendszerének ilyen felállítására pedig korántsem logika híján való, csak hogy ezen az elven elindulva a differenciálást még tovább is folytathatnánk s a különböző tudományos szakok, valamint gyakorlati életpályák számára már úgyszólván kezdettől fogva különböző iskolatípusokat kellene felállítani, a mi természetesen teljesen kivihetetlen, de egyúttal szükségtelen is. A differenciálásnak csak a legfelsőbb fokon, a tulajdonképpen középiskola körén túl,

a főiskolákon és szakiskolákon kellene megkezdődnie a tudományos vagy gyakorlati képzés betetőzése céljából.

Nyilvánvaló mindebből, hogy a középiskolai reform kérdését a javasolt alapon sikerrel megoldani nem is lehetséges. A reformnak egész tanítási rendszerünkre ki kellene terjeszkedni: a népiskolától fel a legfelső fokig, az egyetemig. Ezt különben szerzőnk, úgy látszik, maga is érzi, mikor a középiskolai reform és a tanárképzés, illetőleg az egyetemi oktatás reformja közt kapcsolatot keres. Közoktatásunk egyéb ágait és szerveit azonban, elég helytelenül, egyáltalán nem kívánja a reformba belevonni. Természetes tehát, hogy tervezete éppen olyan toldás-foldás-féle munkával járna, mint az eddigi reformok, amelyeknek köszönhető, hogy egész közoktatási rendszerünk máris az olyan ősrégi épülethez hasonlatos, amelyhez annak különböző birtokosai folyton újabb és újabb, a maguk és koruk ízlésének megfelelő toldalékokat tapasztottak, anélkül, hogy az építmény egységes stílusának és harmóniájának fenntartására ügyeltek volna. így azután éppen nem csodálni való, hogy a középiskolai sárkánynak folytonosan mindtöbb új feje nőtt s nő is mindaddig, míg csak el nem érkezik a várva-várt szent György lovag, aki alaposan és véglegesen leszámol vele.

A gymnasiumi és reáliskolai tanítás egyesítésén kívül szerzőnk a középiskolai reform egyéb kérdéseit is tárgyalja, nem sokkal több szerencsével. A nemzetiséglakta vidékek állami középiskolái számára külön tantervet óhajt, hogy az idegenajkú növendékek a magyar nyelv hiányos tudásából származó nehézségekkel könnyebben megküzdhessenek. Véleményem szerint sokkal egyszerűbb megoldás volna a nemzetiséglakta vidékeken az állami nyelv intenzívebb tanítása a népiskolában, amint azt különben az új népoktatási törvény is megköveteli. Csak tessék az egész vonalon minden mellékteknit nélkül végrehajtani.

Kívánja továbbá szerzőnk az érettségi vizsgálat fenntartását is. Hogy miért? éppen nem fejt ki. Nehéz is volna a középoktatásnak ezt a súlyos kérdését alig fél nyomtatott oldalra terjedő rövidke fejezetben elintézni. A középiskolai jogosítás kérdéséről írva pedig nem szegődik, aminthogy fejtegetéseinek végső következményeképpen nem is szegődhetik az egységes jogosítás hívéül. A tervezete szerint ötfelé tagozódó középiskolának valóban aligha lehetne egységes jogosítást adni, vagy ha megadnók is, az abiturientek nem sok hasznát látnák a dolognak.

Semmi esetre sem helyeselhető szerzőnk ama kívánsága sem, hogy az igazgatói állás külön minősítéshez köttesék. Bizonyos ugyan, hogy az igazgatói állás, mint afféle vezető állás bizonyos rátermettséget, mindenekelőtt széleskörű

tapasztalást, emelkedettebb világfelfogást és szélesebb szellemi látókört kíván meg az egyéntől, csak hogy ezt a minősítést alig lehetne bárminő vizsgálat útján megszerezni, sőt megállapítani sem.

Tanulmánya utolsó fejezetében szerzőnk az iskolai értesítők ellen foglal állást s igen helyesen azt kívánja, hogy helyettük valami olyan évkönyvfélét kellene a szülők kezébe adni, amely őket a különböző iskolatípusok útvesztőjében tájékoztatná, esetleg módszertani közleményeivel gyermekek nevelésében támogatná.

Általában véve nagy kár, hogy szerzőnk a fölvetett kérdéseket, középiskolai tanításunk bajait nagyon is általános vonásokban tárgyalja, azokat mint egymástól elszigetelt jelenségeket látja, egymással, valamint közoktatási rendszerünk egyéb fogyatkozásaival való egybefüggésüket nem kutatja s éppen ezért a soká el nem odázható reform egész anyagát felölelő útmutatást nem adhat. Itt-ott beszél ugyan a kérdés socialis háttéréről is, de vagy nem látja világosan, vagy nem akarja látni, hogy a középiskolai tanítás kérdése egyúttal elsősorú fontosságú socialis kérdés, amelynek helyes megoldásától nemzedékek boldogsága és boldogulása függ.

Kiss Ödön.

A világbéke és a középiskola.

A világbéke gondolata újabban mind többeket és többeket kerít hatalmába. Már nemcsak ábrándozó doctrinairek, nemcsak könnyen hevülő utópisták álmodoznak róla, hanem nagyhatalmú fejedelmi személyek és tekintélyes államférfiak is keresik az utakat és módokat, melyeken a háború borzalmi elkerülhetők, vagy legalább korlátozhatók s a fegyveres béke terhei mérsékelhetők, enyhíthetők volnának. Itt-ott nemzetközi sérelmek orvoslásában, hatalmi túlkapások megtorlásában, országos érdekellentétek kiegyenlítésében már tényleges előjelei is mutatkoznak az eszme megvalósítására irányuló komoly törekvésnek. SPENCER megállapítását a militarismus csökkenéséről és az industrialismus erősödéséről mind több bizonyító adat támogatja. A fejlődés folyamata azonban sajnos, oly lassú, hogy az előrehaladásnak mai mértéke még aránylag szerény óhajok teljesülésének idejét is a messze jövő távolába helyezi ki. Pedig az emberi életnek, a szellemi és testi munkának, a nemzeti vagyonnak mily óriási mennyisége volna a gazdasági és kulturai emelkedésre fordítható,

ha a háború réme megszűnnék kísérteni s ha a fegyveres erő nagysága tisztán a belső rend fentartásának szükségletére volna szorítható!

Kérdés, a nehezen mozdítható diplomaczián s egyéb politikai tényezőkön kívül nem találhatók-e eszközök, melyek a fejlődés menetének gyorsítására a siker biztatóbb reményével volnának alkalmazhatók, s melyek segítségével így a mívelt emberiségnek e rendkívüli fontosságú érdekét hathatósan lehetne előmozdítani. Ilyen eszközül, mely milliók lelkét volna hivatva a békeeszmény befogadására alkalmas, gyümölcsöztetésére termékeny talajjá átformálni, az iskolai tanítást és nevelést már régóta felismerték, de még kellőleg igénybe nem vették, hatását erre a célra ki nem aknázták. Pedig iskoláinkra e tekintetben annyival jelentősebb feladat hárulna, amennyiben a közfelfogás nevelő hatása a pacifismus céljaira nálunk manapság még nem nagyon kedvező. Hazánkban az ezeréves hagyományokkal és dicsőséges emlékekkel bíró katonai szellem egészen a legújabb korig a megbecsültetésre kizárólagossági jogot élvezett és méltán, a katonai eszményeket háttérbe szorító szabad foglalkozások tisztelete és kellő értékelése pedig messze mögötte maradt a korszellem és saját fontosságuk megkövetelte mértéknek. Hogy a katonaságnak, különben természetszerű, kiváltságos helyzete is hozzájárul a régi gondolkodás fentartásához s az új kialakulásának megnehezítéséhez, erre, úgy hiszszük, elég néhány szóval ráutalni. A külső dísz, a fegyver viselése s használatának nagyobb szabadsága, a fejedelmek különös gondoskodásának élvezete, a viszonylagos vagyoni jólét hivatalos megkövetelése és köteles megnyilatkoztatása, különböző kedvezményekben való részesedés a közvéleményben a katonát a polgár, a katonai pályát a polgári hivatások fölé s a katonai erényeket a polgári erények fölé helyezi. A katona erkölcsi súlyát pedig emeli az, hogy a polgári becsületnek is még mindig a katonai becsület a mértéke, a katonaság a végső, meg nem fellebbezhető elbírálója s a párbaj a rajta esett sérelemnek szentesített, egyedül kifogástalan reperálója.

Mindezen körülmények nehezen legyőzhető akadályai a polgári társadalom minél teljesebb kifejlésére szükséges eszmék és érzelmek meggyökerezésének. Az iskola hivatása volna tehát, hogy a militarismus lényegbeli törekvéseivel és követeléseivel szemben a polgári munka és polgári erkölcs anyagi és szellemi feltételeit a világbéke gondolatának terjesztésével és ható erővé edzésével biztosítani segítsen. S itt első sorban a középiskolára gondolunk, melynek működési körébe minden iskolafaj közül legjobban bele illik e feladat vállalása. Az alsóbb iskolák tanulmányának érettsége nem elégséges a szóban forgó eszme megértéséhez, jelentőségének

átérzéséhez. A felsőbb iskolák meg lényegileg mind szakiskolák, melyek első sorban az egyéni boldogulást szolgálják; melyeknek szigorúan elhatárolt ismeretkörük van, s melyek céljához a szorosabb értelemben vett nevelés nem tartozik, nem tartozhat. A középiskola van hivatva általános műveltséget adni, a kor kulturai eszményeit ápolni; tehát fölvértetni növendékeit mindazon értelmi és erkölcsi tulajdonokkal, melyek a nemzet és az emberiség boldogítására és tökéletesítésére irányuló munkára teszik őket készekké és képesekké. A világ-béke nagy és nemes gondolatának beoltására is itt kínálkozik a legtermészetesebb és legtöbb alkalom, ahol az elmék már elég fejlettek elvontabb és bonyolultabb eszmék felfogására s elég frissek, elfogulatlanok és gondtól mentesek arra, hogy önzetlen érzelmekben gyökerező képzetek mély és maradandó benyomást gyakoroljanak rajok.

Évenként egy békenap tartása azonban, bár nem fölösleges és nem haszontalan, kevés eredménynyel kecsegtet. Elég a véletlennek egy olyan tréfája, amilyen éppen ez évben esett meg, amikor t. i. a békenapon ment végbe a helyőrség szemléje, hogy az iskolai magyarázat hatását veszítse, s a fényes látványosság a tanár szavainak emlékét elhomályosítsa. Komoly és érdemes eredményt csak mélyreható, kitartó és következetes munkával érhetünk el.

Ennek az oktató és nevelő munkának természetesen első sorban megfelelő tananyagra kell támaszkodnia; ennek megelevenítése, a tanuló által való átélése kell, hogy a gyermekben fölkeltsse és megszilárdítsa a cél elérésére szükséges meggyőződéseket és érzelmeket. Az a kérdés most már, középiskolánk jelenlegi tananyaga alkalmas alapot nyújt-e az ily irányú tanításra?

Sajnos, a felelet nem nagyon kielégítő. A természettudományi tárgyak tartalmuk sajátosságánál fogva kevésbé jöhetnek itt számba; a főszerep a békeeszme és a vele kapcsolatos törekvések ismertetésében és megkedveltetésében a humanistikus tanulmányoknak jutna. De ezekből igen sokszor az erkölcsi felfogásnak és a társadalmi eszményeknek egészen más levegője árad, mint a milyenre nekünk szükségünk van. Történelmi és (magyar, latin, görög) irodalmi kézikönyveink hemzsegnak a harczok, háborúk, öldöklések, gyilkosságok színes és élénk leírásától, melyek nagyon alkalmasok arra, hogy a tanuló képzeletét felgyújtsák, kedélyvilágát erős hullámba hozzák, s hogy így lelkesülni tanítsák a hősök viselt dolgain és vágyakat ébresszenek benne nagy elhatározásokra és nagy tettekre. Azok az elhatározások és tettek azonban, melyeknek szándéka ez olvasmányok nyomán születik meg benne, vajmi távol állanak a mi korunk feladatainak szolgálatától. Az itt szereplő hősök nem az általunk óhajtott

társadalom hősei, hanem letűnt korszakok csodáltjai, amely korszakok véres eseményeinek ismétlődhetése a mi legfájdalmasabb gondolatunk. Ezek a nagyságok első sorban a katonai erények képviselői, amely mivoltuk mellett egyéb kiválóságaik másodrendű jelentőségük s legtöbbször csak mint harci képességük és hadi szerencsájük elősegítői bírnak fontossággal. Említett tankönyveinket olvasva, szinte úgy tűnik fel, mintha a hadakozás volna az egyedüli eszköz értékes sikerek elérésére, az emberiség iránt érdek szerzésére, s az egyedüli út, mely a történelmi nagysághoz vezet.

Kétségkívül esztelenség volna pálczát törni e vérben gázoló, országokat pusztító, népeket *leigázó*, hatalomra vágó, de mindig csak saját koruk követelményeinek engedelmeskedő bajnokok fölött, hisz a háború és a harcias szellem az ő idejökben épp oly fontos és nélkülözhetetlen államfenntartó tényező volt, mint ma az ipar és kereskedelem. De ha a békének és a békés munkálkodásnak, mint egy remélt boldogabb jövő feltételeinek akarunk híveket toborzani, akkor a harcos történeteket szűkebb térre kell szorítanunk s megfelelő méltó helyet kell mellettük biztosítanunk a polgári erények, a zajtalan s nem nemesi foglalkozások s az emberbaráti tevékenység hőseinek is, akiknek szaporodásától várjuk a mai társadalmi viszonyok szerencsésebb alakulását. Hisz a legkedvezetlenebb műveltségi állapotokat kivéve, mindenütt és mindenkor volt családi, társadalmi, gazdasági, tudományos és művészeti élet, s nem szükséges, hogy a tanuló mindezeket csak hadi események jelentéktelen járulékaiként lássa. Nemcsak arra kell megtanítani fiainkat, hogy szükség esetén verőket is fel kell áldozni hazájuknak, hanem arra is, hogy ezt a vérontást, ha csak lehetséges, el kell kerülni, mert a béke legszerényebb gyümölcsei is áldáshozóbbak a nemzetre, mint egy győzelmes háború sikerei. Necsak arra mutassunk rá lépten-nyomon, mit szereztek meg egy-egy népnek a harczok, hanem első sorban arra, hogy milyen gazdag termést hozott mindenkor a béke a kulturának, micsoda mérhetetlen gyarapodására van kilátásunk e békének állandósulásával s az egész emberiségre való kiterjedésével. A harcos hazafiasság eszményét a munkás hazafiasságával kell felváltanunk.

Ha középiskoláinknak, különösen az alsóbb osztályokban használt olvasókönyveit forgatjuk, majdnem azt a benyomást nyerjük, mintha hozzá akarnának szoktatni a vér látásához, a kardok csattogásához, a bakó szemléletéhez. Erősen színezett képekben vonulnak el szemünk előtt Attila, Romulus, Horatius testvérgyilkossága, Attila temetése a sírásók lemeszárlásával, Lehel halála, Kupa felnégyelése, Álmos és Béla megvakíttatása, Zách Feliczián esete, Endre megfőjtása, Kis Károly megöletése, Kont kivégeztetése, Hunyadi László bor-

zalmas lefejeztetése, Dózsa György megsüttetése, a tarpéji szikláról való ledobálás, a Horatiusok és Curatiusok véres párvadala, Mucius Scaevola gyilkossági kísérlete stb. Mindez természetesen öldöklő hadakozások, romboló harczok keretében elbeszélve. A militarista szellem nyilvánításainak ily mértékű bemutatása, uralkodásának, erejének, dicsőségének ily sokszoros ábrázolása mellett a világbéke eszméje nem igen juthat szóhoz, s ha igen, az a pusztában kiáltó szava lesz csupán.

Eddig azzal kérkedtünk s azzal lelkesítettünk, hogy a magyar lóra termett, katonának született, harczias nemzet. Vajha eljönne már az idő, mikor arra igyekeznénk büszkék lenni s gyermekeinket büszkéké tenni, hogy szorgalmas iparosok, ügyes kereskedők, valamennyien írástudók, szóval gazdaságilag számottevő, kulturai törekvéseinkben követésre méltó nemzet tagjai vagyunk! Annyival fontosabb volna ez reánk nézve, mert részben ősi harczyi típusunkból fakadó atavistikus halamainkkal függ össze idegenkedésünk a szabad foglalkozásokkal szemben. E hajlamok fokozatos megváltoztatása czéltudatos nevelés nélkül nem lehetséges.

A középiskolai reform szükségét mind többen és mind sűrűbben hangoztatják, úgy hogy az nagyon sokáig már nem várathat magára. E reform keretében a békeeszmé terjesztésének kérdése annál könnyebben volna megoldható, amennyiben szoros kapcsolatot mutat a reformtörekvések általános irányával. E törekvések középpontjában a társadalmi és gazdasági ismereteknek nagyobb kiterjedésben és intensivebben való tanítása áll. A modern társadalmi és gazdasági mozgalmaknak pedig egyik főjellemvonása a háborúellenesség. Amint a béke alapvető feltétele a haladás azon irányának, amelyre ma a történelmet mozgató erők törnek, úgy viszont korunk társadalmi és gazdasági munkálkodása, tudományos és művészeti termelése olyan természetű, mely alkalmas a politikai értelemben vett békés hajlamok fejlesztésére és erősítésére.

Nincs tehát semmi érdemlegesebb akadály annak, hogy a középiskolai reform megvalósulásának elkövetkeztekor, egyéb modern eszmék mellett, a világbéke gondolata is megfelelő helyet és gondozást találjon leendő vezető osztályunk tanulmányai körében, s így az iskola e tekintetben is éreztesse nemzeterősítő és nemzetboldogító hatását.

V. S.

Közgazdaság.

Az egygyermekrendszer.

A gyermekek számának önkényes apasztása régi bűne az emberi nemnek. Az antik görög városokban, ahol a polgárok közvetlenül intézték a közügyeket, az volt a politika főéivé, hogy az igen népes állam jól nem kormányozható. Ebből folyólag a polgárok számát szabályozták akképp, hogy a termékeny családoknál az embertelen magzatelhajtást szabályivá emelték, s e szabályt a közmoral szentesítette. Ennek az lett a következménye, hogy Lykurgos 9000 spártai polgárának száma Aristoteles idejében ezerre apadt. Athén is ezen az úton járt, s mivel az államfentartó nemzet elnéptelencdeít, nem volt képes a meghódított népeknek parancsolni s elvesztette függetlenségét.

Rómában törvénynyé emelték az apa azon jogát, hogy idomtalan újszülött gyermekét nyomban megölhesse, így azután a gyermekkítétel és gyermekgyilkolás szabadon folyhatott. De élt is bőven e jogával a római nép, különösen a szegénysorsú néposztályok kebelében iszonyú sors várta a szerencsétlen gyermekeket. A szegények vagy a velabriai tóba dobták gyermekeiket, hová a világáros csatornáinak szennyvize beömlött, vagy pedig az utcákra dobták ki őket, a hol megfagytak, éhenhaltak, vagy a kutyák eledelévé váltak. Egyébiránt már a köztársaság végső éveitől kezdve az intelligentia vagy nem kötött házasságot, vagy pedig előkelő anyák nem szültek gyermekeket, miután féltették ifjúságukat, és csupán szépségüket ápolván, az élvezeteknek hódoltak, kerülve az anyasággal járó terheket. Az erkölcsrontó agglégények száma annyira megsaporodott, hogy az állam büntető intézkedéseket tett velők szemben.

Korunkban a francziák követik a nemzetirtó antik népek eljárását. A francia állam újabban féltékenyen ápolja ugyan a nemzet faji szaporodásának kényes problémáját, de sajnos, a társadalom tévúton jár. Az egygyermekrendszer folytán itt a születések aránya folyton apadt, annyira, hogy Franciaország e téren az európai nemzetek közt az utolsó helyet foglalja el. Igaz, az utolsó 30 év alatt Németország kivételével, hol a születési arányszám 29-ről 36-ra emelkedett, ugyanaz másutt is kedvezőtlen, hiszen Angliában 1000 lelket véve, 35-ről 30-ra, Itáliában 36-ról 30-re, Belgiumban 32 ről 29-re, Svédországban 31-ről 27-re, Svájcban 31-ről 28-ra, az élveszületésekben gazdag magyar fajnál 44-ről 41-re és Baranyában 31-ről 18-ra alászállt. Nagy hanyatlásról panas-

Unió államaiban is. A halva szülötteket illetőleg pedig azon gyászos tény áll előttünk, hogy az utolsó évtizedek óta 1000 születésre 45 halvaszületés esik.

Franciaország anyáinak közmorálja ma a gyenge születési arányért lelkesedik. Vannak ott vidékek – többi közt Normandia – hol az új születések már nem fedik elvesztett gyermekeik számát. És Franciaországot máris oda juttatta a nemzet legnagyobb kincsének, gyermekeinek elpusztítása, hogy a két évi katonai szolgálati idő behozatala óta (1908-ban) a hadsereg tényleges állománya 457.000-ről 433.000-re szállott alá, húsz év múlva pedig a veszteség 154 zászlóalj, vagyis öt hadtest leend. Ezen veszteséget Algir és Tunis fekete embereiből akarják pótolni. Mikor a római birodalom hanyatlani kezdett, a büszke nép szaporodása viláгурalmának igényeivel arányban nem állott; ugyanazt tette, a mit most a francziák tesznek, idegen, műveletlen népek fiait toborozta zászlai alá, minek az lón az eredménye, hogy a hajdan dicsőséges zászlók barbár hordák előtt hajoltak meg.

Most pedig vizsgáljuk a népességi mozgalom eredményét hazánkban. A magyar birodalom népességének száma 1886-ban 17,133.904 és 1908-ban 20.897.820 volt; ebből 1869-ben tiszta magyar 6,027.385 és 1908-ban 9,882,514. E számok tehát örömkre szolgálnak, hiszen míg a magyarság *általában* rendszeres szaporodást mutat, addig a nem magyarok szaporodása visszaesést tüntet fel. Ha azonban rámutatunk a sötét pontokra, szorult szívvel nézzük a magyarság fejlődését, mert vannak országrészek, a hol helyenkint pangást vagy visszaesést kell jeleznünk. Általában a Tisza-Maros szögében az utolsó évtizedekben 52%-kal, a Duna-Tisza közén 51 '64 százalékkal gyarapodott a magyarság; ellenben a Duna jobb partján siralmas a helyzet, miután csak 17'44 a szaporodás százaléka. Igaz, az oláhoknál is gyenge a szaporodás, a szerbeknél és a szászoknál pangást, derék rutén népünknel elnéptelenedést kell megállapítanunk, csakhogy ennek nem az egygyermekrendszer, de tisztán a visszás gazdasági helyzet az oka. Ha a tótok és a rutének lakta vidékeket bejárjuk, azt tapasztaljuk, hogy ezen szláv fajoknál eddig egyáltalán ösmeretlen az egygyermekrendszer. Összes felvidéki megyéink közt csak Sáros megye Galbató községében, melyben 150 módos tót család lakik, honos a *kétgyermekrendszer*, azontúl Szibéria jégmezőjéig terjedő szlávok kebelében kivétel nélkül örülnek a köznép anyái a nagy gyermekáldásnak. Ugyanazon nyomon járnak oláhjaink is, csakhogy köztük óriás méretű a gyermekhalandóság. Nem úgy az erdélyi szászok, mely századok óta ragaszkodik a kétgyermekrendszerhez.

Ellenben a Tiszán innen szórványosan lakó többi német-ségünk szereti a gyermekáldást. Székely népünk körében sem

honosodott meg az egygyermekrendszer, ellenkezőleg a székelység a gyermekeket áldásnak tekinti, csupán a házasságon kívüli viszonyban élők nem keresztelnek. Nagy veszedelem azonban itt az, hogy az oláhság elkereszteli székelyeinket. Hol tehát az egygyermekrendszer területe? Ügyünk egyik leglelkesebb apostola, Széchényi Imre gróf, elvezet bennünket Somogy vármegyébe, azt panaszolván, hogy különösen a gazdag református magyarság közt pusztít az a bűn, mely ott az elnéptelenedéshez vezet. Ugyanazon az úton jár Baranya vármegye is, melyben ötvennyolcz magyar község közül nemcsak hogy valamennyinek természetes szaporodása áll mélyen alatta az országos átlagnak, de harmadrésében a lakosság is megfogyott. Ezer lakosú virágzó falvakban 60-70 gyermek van, a kisebb falvakban pedig alig van számbavehető nemzedék egy-egy évben. Sok olyan 500 lakosságú falu van, a hol négy-öt születés esik egy évre. Biztossággal mondhatjuk tehát, hogy a Dunántúl az egygyermekrendszer fészke. Baranya, Tolna, Somogy, Veszprém, Zala, Fejér és Vas megyében ijesztő pusztulást látunk. Némelyek a református vallásnak tulajdonítják a bűn terjedését, ha azonban figyelembe vesszük a Hajdúság, Szabolcs-, Borsod-, Zemplén-megye színmagyar református részének helyzetét, azt találjuk, hogy e területen szeretik a gyermekeket; nem sok ott a református anyának nyolc gyermek sem; tehát *másutt kell az okokat keresnünk*, s azokat alább meg is találjuk. De Bars megye dúsgazdag Garamvölgyében is pusztít az egygyermekrendszer, mely miatt azelőtt viruló községek a kihalás útján vannak. Csak az a szerencsénk, hogy Bars megye tót-sága rohamosan elmagyarosodik. Aranyosmarót, Kistapolcsány, Verebély, melyek gazdag és népes községek, már meg vannak hódítva a magyarságnak. A megye főfészkében, Léván, ma már gyéren keresztelnek s a garammenti községekben ma-holnap papra és tanítóra sem lesz szükség. Azon vidéken »hitvány személy«-nek tartják a több gyermekkel bíró anyát

Az egygyermekrendszer okai nemzetközi és helyi jellegűek. Az előbbiek közt első helyen áll azon társadalmi szervezet, melynél fogva bizonyos pályán (rendőri, vasúti, posta, távirdai, közvilágítási, csendőri szolgálat) rengeteg tömege a férfiakkal, részint éjjeli szolgálatra kötelezett, majd pedig gyakori áthelyezéseknek van kitéve. Minthogy pedig ezen hivatási ágazatok gyenge fizetéssel járnak, az emberek vagy nem kötnek házasságot, vagy pedig nem szaporítják a családot.

Továbbá a *katonai szolgálat* iszonyú terhei is megnehezítik a családszaporítást, hiszen az anyák gyakran kénytelenek lévén az apát helyettesíteni, irtóznak a sok gyermekkel járó gondoktól.

Végül világpanasz az, hogy a *pénzügyi törvények*, különösen a fogyasztási adók nyomják a háztartásokat, melyek közt a nagyobb számú tagokkal bíró családokat aránytalanul sújtják. Nálunk még az *egyházi* és *iskolai* adó is nagy mértékben sújtja a népes családokat. A szülő gyermeke után 12 éves koráig iskolai, azután egyházi adót fizet. Az egyházi adó néhol fejenként 8-10 koronára rúg, a több gyermekkel bíró szegény zsellér tehát 50-60 koronát csak egyházi adóban fizet egy évre.

Magyarországnak az egygyermekrendszer által megmételezett területein a gyermekirtást előmozdító okok *gazdasági* és *erkölcsi* természetűek. A magyar paraszt épp úgy imádja a földet, mint az orosz paraszt, mely utóbbi azt »matuská«-nak (imádott anya) nevezi, e mellett az arisztokrata hajlamú dunántúli magyar gazda, ha csak 4-5 hold birtoka van, nem akarja, hogy halála után a kisbirtok többfelé szakadjon; a jobb módú parasztcsaládok pedig félnek az eldarabolástól azért, hogy utódaik is jobb módban éljenek és a nagyobb vagyonnal járó előnyöket el ne veszítsék. Ha leánya van, csak így találhat hozzá illő társat, s ha fiú, csak így vehet feleségül oly leányt, kinek szintén van tekintélyes birtoka.

Aztán következnek az *erkölcsi* okok. A falusi család boldogságának lelke a *jó háziasszony*. Csakhogy az eltűnt a föld színéről. A somogyi menyecske egész nap varrással foglalkozik, de csak azért, hogy mentül díszesebben jelenhessen meg, e mellett azonban elhanyagolja a gyermeknevelést, pusztulni hagyja férje szerzeményét. A dunántúli menyecske egyedüli gondja a czifrázkodás, mely sok család anyagi pusztulását okozza. E nők mulatni vágyása, a leánykor társadalmi örömeinek és függetlenségének vadászása vallástalanná és erkölcstelené teszi őket; utolsó gondjuk a gyermekápolás. E hiú nők az ifjúság külső zománczának elvesztésétől félvén, kerülik az anyaságot. De meg a *közszellem* is itt és Barsmegyében olyan, mely elidegeníti a fiatal asszonyt a családi örömöktől, hiszen a falu népe *lenézi* azt az asszonyt, kinek három gyermeke van. Egyetlen gyermeke azután selyemből és bársonyból hord ruhát s annyira elkényeztetik, hogy a papnak vagy tanítónak görbén rá sem szabad nézni. Így nevelik a tudatlanok, pazarlók, az elbizakodók és erkölcstelenek értéktelen nemzedékét. Ezen veszedelmes népszokással tehát valahára szembe kell szállnia az államnak és a társadalomnak egyaránt. A védekezés módzatait a következőkben adom elő.

Valamely állam ereje első sorban népessége számától függ, mondták már az ókori politikusok, mely nézet ma sem változott. Mi magyarok azonban még a nép lelki fensőbbiségére, az egységes nemzeti közérzésre is hivatkozunk, mely nélkül nem biztos nemzetként való fönmaradásunk. A mai

németek és az oroszok követik Cassius római senátort, a ki azt követelte, hogy a római nép bátorság tekintetében és számra nézve felülmúlja a világ összes nemzeteit.

A római nép azonban nem követte ez intelmet; számban és erényekben megelőzték más népek, melyek eltörölték a föld színéről. Mi pedig vegyük komolyan az oroszok azon dicsekvését, hogy száz év múlva világverő hadseregét 800,000.000 orosz fogja szolgáltatni. Igaz ugyan, hogy a magyarság is örvendetesen szaporodik, de tény az is, hogy Ung, Bars és a Dunántúl magyarsága fogy, tehát Magyarországon a fajmagyarság részleges elnéptelenedéséről kell beszámolnunk, mely jelenség mint *faji elszegényedés* biztonsági, gazdasági és kulturális szempontból nagy veszedelmek forrása lévén, ellene a következő védőeszközöket ajánljuk.

Mindenekelőtt az anyagi haladás s a gazdasági élet újjászületése fajunk egészséges továbbfejlődésének egyik döntő feltétele. Az őstermeléshez valahára járuljon az ipar fejlődése is, mely nélkül nem képzelhető gazdag nemzet. Tudjuk, hogy Németország világhatalmának, végtelen gazdagságának gyökere az ipari élet újabbkori virágzásában keresendő. Ámde ott is nagy súlyt fektetnek a *haza földjére*, mely legbecsesebb nemzeti vagyon. Nálunk a megélhetés nagy akadálya az intenzív gazdálkodás hiánya, mely gazdálkodás hivatva lenne az *intenzív faji népszaporodást* előmozdítani. A második nagy akadály az, hogy földműves magyarságunk nehezen jut földbirtokhoz. Pedig a föld és az ember solidárisak, az egyik tökéletesbíti a másikat azon mértékben, a melyben az ember megjavítja a földet, mely ismét az embert javítja meg. Ha a kisbirtok jó kezekben van, az egyiknek humusa és a másiknak izmai oly termelő erőt alkotnak, mely csodás eredményhez vezet. Mutatja a svájcki, a német, belga és a hollandi paraszt példája. De adjunk földet a népnek, földet, mely istennője, imádott anyja. Semmi sem ápolja annyira az önbecsérzetet, mint a földtulajdon. Az ingó javak rengeteg tömege csupán a jólétet mozdítja elő, de a föld táplálja a honszerelmet mely az összes erények forrása. A paraszt jól tudja, mit bir a piszkos földben, mely a szabadság, a boldogság és egészség aranybányája. Még a gonosztevők is, ha tulajdonosokká lesznek, erényeket aratnak a földből, a családtagok önérzete megtisztul, megbecsülik egymást és beállott a lelki átgúrás nagy sikere. Az apa józansága, az anya takarékosága, a fiú erőteljes munkája s a leány szüzi tisztasága azon erkölcsi erők, melyekkel csodákat lehet művelni, mert az erények igazi talaja nem a gyár büze, hanem a föld üde, illatos éltető levegője.

Ingyen földet kapni egy józan magyar ember sem akar, jól tudván, hogy az ingyen földosztás ostoba álom, melynek

megeremtője a comunista forradalmi szellem volt. Ellenben az újabbban célba vett állami parcellázás s a feudális nyűg által megkötött föld mérsékelt arányú felszabadítása folytán szervezendő kisbirtokok a magyarság megerősítését fogják előmozdítani. Különösen a hazánk keleti részein eladásra kerülő oláh birtokok magyar kézre juttatása elsőrendű feladata a telepítési mozgalomnak. Véget kell vetni ama visszaélésnek, melynél fogva nagy oláh eszmének szolgálatában álló oláh-bankok szerezhessenek továbbra is magyar földet. Ha eladtuk ellenségnek a földet, eladtuk a hazát.

Azután figyelmeztetünk a népbünné vált *magzatelhajtásra*. Tény az, hogy nem minden civilisatio bánt el egyenlő szigorral ezen bűnnel. A muzulmán asszonyok sűrűn gyakorolják a magzatelhajtást. Az indusoknál és a kínaiaknál a leánygyermek nem is jön emberszámba; ha az apának három leány sok, egyet megöl közülök. A keresztény vallás a magzatelhajtást mindig előzetes emberölés gyanánt ítélte el. Ha ezen bűn házasságon kívül élő anyánál szigorral sújtandó, annál undokabb, ha férjezett nő követi el. Nálunk az egygyermek-rendszer területén igen gyakori a magzatelhajtás, melyet titkos bábák s a kenőasszonyok követnek el. Ezen gyilkosokat pedig megvédi a nép maga; a lelkészek, orvosok, jegyzők és szülésznők nem merik feljelenteni őket, mert félnek a nép haragjától. A menyecske öregebb nőrokonai, a férj anyja, vagy a menyecske anyja biztatására törtévéen a gyermekgyilkosság, azok oltalma alatt állanak a nemzetirtó megaerák. Az orvos, ha feljelenti a bűnös asszonyokat, népszerűtlen lesz, pusztulhat a községből, melyben nem lesz páncziense többé. Itt rejlik oka annak, hogy nálunk e bűn kilenczven esetben büntetlen marad. De ha meg is kerül a gonosztevő, mi lesz a büntetése? Elnéző, túlenyhe büntető törvényünk a teherben levő nőt, a ki méhmagzatát szándékosan elhajtja, megöli, vagy azt más által eszközölteti, ha házasságon kívül esett teherbe, mindössze két évig terjedő börtönnel, ellenkező esetben pedig három évig terjedhető börtönnel bünteti. A titkos bábákat is ugyanazon céltévesztett büntetés éri, mely csak akkor emelkedik öt évi börtönre, ha nyereségvágy vezette őket. A fajirtó magzatelhajtást éppen megegyeszer oly magas büntetéssel kellene sújtani s általában szakszerű közigazgatási ellenőrzést kellene ezentúl gyakorolni.

Nagy szerep jut továbbá e téren *az adórendszer reformjának*. A sociologusok azt követelik, hogy a háromnál több gyermekű családoznál az egyenes adó leszállítassék. A három vagy több gyermekű családok $\frac{1}{5}$ részszel kevesebb adót fizessenek, s ennyivel többet a többi családok. Az állam szerintök nem veszítene, mert kárpótlást kapna a nőtlenekekre

és kevesebb gyermekű családokra kivetett nagyobb adókból. A classikus ókorban a nőtlenségben élő egyéneket megbüntették. Ma azonban távol állunk attól, hogy a nőtlenséget, *mint ilyent*, megbüntessük, mi csak *pénzügyi érdeket* észlelünk, melynél fogva a nőtlenségre kivetett adó azért lenne jogos, mert az önkéntes coelibatusban élő embernek kevesebb a terhe és több a módja. Minden polgár feladata részt venni a közteher viselésében, megvédeni a haza határait és gondoskodni a fennmaradásról. Az aggregény azon három teher közül csak kettőnek tesz eleget, de a nemzet megörökítésében nem vesz részt, éppen azért enyhítse azoknak terhét, kik a nemzet fennmaradása érdekében sokszor emberfeletti áldozatokat hoznak. Minthogy pedig azok száma, kik a nemzet személyi tőkéjével nem gondolnak, mindenütt emelkedik, időszerű lesz a védekezés.

Nálunk az az apa, kinek csak egy fia van, azon alapon, hogy családfenntartó, könnyen kivonhatja őt a katonáskodás alól, de amely családban több a fiú, kéllehetetlenül besorozzák mind. Ha tehát az egygyermekrendszer területén besorozzák az összes fiúkat, bizonyára gondoskodni fognak az atyák a szaporodásról. Tanácsos tehát a sokgyermekű szülők terhének enyhítése az állam részéről, csakhogy itt sem szabad a személyi szabadság rovására intézkedni. Azon legújabb francia javaslat, melynél fogva minden férfi, aki huszonkilenc éves korában még nőtlen, a hadsereg tartalékában újabb katonai szolgálatot teljesítsen; állami vagy községi hivatalt ne viselhessen, aki huszonöt éves koráig nem házasodott meg, - egyenesen büntető intézkedést tartalmazván – elvetendő. És most eljutottunk az elnéptelenedés ellen irányuló nemzeti védekezés legbecsesebbjéhez, vagyis azon társadalmi mozgalomhoz, melynek feladata *az egészségtelen közszellem megváltoztatása*. E téren a sajtó embere, a pap, tanító, orvos, nevelő; lelkes hölgyek, szóval az egész társadalom lépjen szövetségre a végből, hogy az életnézetek mezején s általában a socialis kérdés megoldásáról ezentúl új, hazafiasabb és eszményibb irány hódítson tért. A népesedés kérdése nagy nemzetgazdasági, politikai és magyar faji kérdés, melyet csak nagy eszközök, sok lemondás, sok áldozatkészség és magyar lelkesedés segélyével lehet sikerrel megoldani. A magyar társadalom ezentúl úgy ítélje meg a nemzeti munka értékét, hogy annak minden ága egyaránt becses és tiszteletreméltó. Első sorban azonban meg kell törni Stuart Mill híveinek azon közveszélyes irányát, mely azt vallja, hogy »*az erkölcsökben csak gyenge eredményt várhatunk addig, míg a sok gyermeknemzést úgy nem ítéljük meg, mint a korhelységet s a többi kicsapongásokat. Míg a junkerek és a protestáns papok ezen mértéktelenségben előljárnak* – mondják ellen-

feleink – mit várhatunk a paraszttól?« Ezen helytelen és barbár felfogást megczáfolja az élet maga. Keressék csak fel Mill hi vei Erdélyben a szászok lakta földet, s azt fogják tapasztalni, hogy habár ott a lutheránus papok, tanítók és jegyzők jó példaadás végett 5-8 gyermeket is nevelnek, *a szász paraszt megmarad a kétgyermekrendszer mellett.*

Az emberies szellemnek hódolva, követeljük az iskolától azt, tanítsa meg ifjúságunkat arra, hogy az önzés, a pusztá vagyonthajhászat nem erények; figyelmeztesse ifjúságunkat a szegénysors megbecsülésére.

A mai kor a beteges becsvágyak kora, melyek sok szerencsétlenségnek, túltermelésnek és sok bűnnek szolgálnak forrásul. Meg kell változtatni a beteges népjelleget. Egész más irányba kell terelni *a nőnevelést.* Ma úri módon neveljük, kényeztetjük, meg nem engedett igényekhez szoktatjuk leányainkat. Sajnos, ma nem az a lényeg a leánynevelésnél, hogy mivel tartozik az Istennek, a hazának, szülőinek s a társadalmiak, hanem az, milyen külső bájakkal tudjanak férjeket hódítani, akik csak eszközök arra, hogy kielégítsék botor igényeiket, élvágyukat, érzéki gyönyöreiket. Arra kell tehát már jó korán szoktatni a leányokat, hogy meg tudják becsülni a házi tűzhelyet, mely nálunk hajdan annyi nemes gyönyör és erény forrása vala, ma pedig oly sivár terület, melyben legnagyobb csapás a haza leendő hőseinek *az anya által való ápolása.* Csak a házassághoz szokott, munkában és takarékoságban örömet találó nőnemzedék lesz igazi és biztos forrása a nemzeti nagyságnak és boldogságnak. Ezt a nagy czélt fogják szolgálni a jellemképző háztartási, továbbá tejjgazdasági, kertészeti stb. iskolák, melyeket a haza egész területén kell szervezni. Az egygyermekrendszer által sújtott országrészek szakértői is fenti értelemben nyilatkoznak, s a helyzet javulását a vallási és erkölcsi élet melegebb ápolásától *s az egyszerűbb életmódhoz való visszatéréstől várják.*

Ezentúl a magyar nemzet családainak jellege az ideális önmegettartoztatás legyen, mely gazdaggá teszi az államot s a társadalmat egyaránt és megteremti azt a nemzeti hadsereget, mely egymaga is képes lesz megvédeni a haza ősi határait.

Nagyiványi Fekete Gyula.

Társadalmi politika.

A párisi nemzetközi értekezlet a munkanélküliség ügyében.

A munkanélküliség kérdése az ipari munkásrétegek keretében ma nem bír nálunk még olyan jelentőséggel, mint a nyugatnak iparilag fejlettebb államaiban. Ezért a munkanélküliségnek, mint megoldást igénylő socialis problémának a tárgyalása előttünk teljesen újnak tűnhetik fel. Ott azonban, ahol az ipari munkásság körében a munkanélküliség mint idült baj felüti fejét, hogy minő fontosságot tulajdonítanak a kérdésnek, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a conferentia díszelnökségét COGHÉRY pénzügyminiszter vállalta el, rendes tanácskozásait pedig LEON BOURGEOIS vezette, kiknek a különféle nemzetekből vett alelnökök segédkeztek. A tárgyalások a legkomolyabb mederben voltak tartva, és csakis azok súlyának kell tulajdonítani, hogy azokon DESCHANEL, a kamara elnöke is megjelent, s a conferentia tagjait úgy a párisi községtanács, mint MILLERAND minister is fogadta. Ilyen külsőségeket nem nyújtanak minden zajos ünneplés híjával rendezett komoly tanácskozás részt vevőinek, ha nem a megjelentek és tanácskozásuk tárgyának súlya teszi azt indokolttá. Valóban a conferentián az összes államok – Németország kivételével – hivatalosan is képviseltették magukat, s a résztvevők sorában az elméleti tudomány nagynevű képviselőin kívül a gyakorlati élet számot tevő férfai közül ott láttuk úgy a munkaadó, mint a munkásszervezetek képviselőit, valamint a munkásbiztosítási intézmények kiküldötteit. Érdekes, hogy ennek a socialis problémának nemzetközi megvitatására első sorban a francziák adtak alkalmat, akiknél a rendelkezésre álló statisztikai adatok szerint a munkanélküliek százaléka csekélyebb mint akár Angliában, akár Németország némely ipari szakmájában; és ahol a socialis törvényhozás tagadhatatlanul elmaradt a Németbirodalom törvényhozási intézkedései mögött. Mintha most egyszerre tudatára ébredtek volna mulasztásuknak és nagy lépéssel akarnák a mulasztottakat behozni. Ez kétségekívül MAX LAZARD-nak, a conferentia agilis főtitkárának az érdeme, ki a munkanélküliség kérdésével évek óta irodalmilag is behatóan foglalkozik és akinek ebbeli érdemeit csak növelheti, hogy sikerült ezt a nemzetközi conferentiát létrehozni és a legjelesebb elmék figyelmét erre a kérdésre irányítani.

A conferentia, tekintettel a rendelkezésre álló idő csekély voltára (2½ ülési nap) és a résztvevők jelentékeny számára (körülbelül 150 tényleges résztvevő) csak igen szorosan körül

határolt napirenddel dolgozhatott. így nevezetesen ki volt zárva napirendjéről a munkanélküliség lényegének, elméletének és okainak fürkészése és megvilágítása. Ezt valóban sajnálnunk kell, bár el kell ismerni, hogy az ilyen általános jellegű discussiók rendszerint felemésztik a tárgyalási idő javarészét és a részletekre, az »újdomságok bemutatására«, rendszerint nem futja. Az adott esetben azonban ennek daczára is nem kellett volna ettől sajnálni az időt, mert hiszen a munkanélküliség lényegének felismerésében még meglehetősen eltérő nézetek, sőt chaotikus fogalmak uralkodnak és az egyes társadalmakban ennek igen különböző okai is lehetnek, mint erre pl. a Magyarországról beküldött egyik tanulmányában Dr. FERENCZI IMRE találóan rámutatott.

A tárgyalások három kérdésre voltak szorítva: a statisztika, a munkaközvetítés és a munkanélküliség esetére való biztosítás kérdéseire. A kérdések' előkészítése kellő tervszerűséggel történt. Minden résztvevő államból minden egyes kérdésre előadmányokat kért be a titkárság erre illetékes egyénektől; ezeket kinyomatta és ezen anyag feldolgozásával »általános jelentés« készítésével egy-egy szakmabeli kiválóságot bízott meg, kik a kérdést a beküldött legújabb adatok felhasználásával minden oldalról megvilágították. Ennek a helyes és tervszerű előkészítésnek csak az volt a csorbája, hogy az általános jelentések kinyomatása megkésett és ezek a jelentések csak a congressus megnyitásakor voltak kioszthatók s így azok tanulmányozására kellő idő rendelkezésre nem állott. Igaz ugyan, hogy a főelőadók élőszóval is előadták jelentéseik kivonatát, de – ahogy az már ilyen nemzetközi összejöveteleken történni szokott – részben a nyelvi nehézségek miatt, részben a tagok egy részének zavaró viselkedése miatt az előadás teljes mértékében nem érvényesülhet.

A kérdések felfogásában és megvitatásában még igen eltérő vélemények jutottak kifejezésre. A statisztikai adatgyűjtést illetőleg alig is alakult ki valamely egyöntetű és célravezető módszer eszméje. Hiszen voltak még olyan felszólalások is (Amerika), hogy statisztikára egyáltalán szükség nincs. A megvitatott módok közül különösen az egyszeri általános felvétel vagy a periodikus állandó adatgyűjtés felfogásai jutottak felszínre. Az ismertetett nagyszámú kísérletek mindkét ^módszer mellett eddig igen töredékes és kevésbé megbízható adatokat nyújtottak. Az egyszeri felvétel hátránya, hogy csak pillanatsfelvételt ad, mely pillanatban az ipar conjuncturája vagy jó vagy rossz, s így nem felel meg az évi átlagos középértéknek. Különös hiánya ennek a módszernek, hogy a leglényegesebb kérdésre, a munkanélküliség tartamára, kellő felvilágosítást nem adhat. Az állandó adatgyűjtés hibája, hogy eddig nem teljes, elaprózott és nem egyöntetű és csak azokról

számol be, akik munkanélküliségük esetén segélyezésben részesültek. Mindkét irányban való szorgos tevékenységre van szükség, hogy ez a statisztikai anyag bővüljön és javuljon; nemkülönben nemzetközi megállapodásokra, hogy oly módon gyűjtessék, ami az anyag nemzetközi összehasonlítását lehetővé teszi.

A munkaközvetítés kérdésében inkább közeledtek egymáshoz a vélemények és az a felfogás vált körülbelül általánossá, hogy a munkaközvetítés a munkaadók és munkások paritásos közreműködésével történjék, nagyjából oly formán, mint ahogy azt az ipartörvény tervezete nálunk is contempplálta. Jobban elágaztak ismét a vélemények a munkanélküliség esetére való biztosítás kérdésében, de itt is az a vélemény bírt látható többséggel, hogy ez a biztosítási ágazat ma még törvényszerű rendezésre nem látszik eléggé megérettnek, hanem a munkások szakszervezeteinek működési körében hagyandó s a fejlődés útja a genti, liègei és dán rendszer lesz: hogy a helyi hatóságok támogatásával fog ez a biztosítás terjedelemben oly mérvű haladást feltüntetni, mely aztán idővel a törvényes rendezés helyes alapjául szolgálhat.

A felsorolt kérdések körül kifejlődött vita nem egy érdekes eszme felcsillanását eredményezte; s a conferentiának maradandó nyoma meg lesz abban a majdnem 60 darab tanulmányban és füzetben, amelyet ez alkalomból e kérdéstről megírtak és abban a nemzetközi egyesületben, melyet a hasonló irányú állandó nemzetközi munka ellátására megalakítottak.

Ránk magyarokra nézve a conferentia, hogy úgy mondjam, negatív eredménnyel zárult, mert azt mutatta, hogy e kérdés eredményes törvényes rendezésének nálunk még igen számos socialpolitikai alkotás az előfeltétele. De a gondolkodóknak az is eredmény.

Sz. K.

A luganoi nagygyűlés.

Luganóban a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete tartotta f. hó szeptember 26-28.-án VI. nagygyűlését, mely a legszebb reményekre jogosító eredményekben igen gazdag volt. Míg a két év előtt tartott luzerni nagygyűlés határozatai tartózkodók és inkább csak az adatok elégtelenségét állapították meg a legtöbb szönyegre kerülő kérdéssel szemben, addig Luganóban a jövőbe vetett bizalom és az a remény jutott a tárgyalásokban kifejezésre, hogy az

államok a közel jövőben ismét nemzetközi munkásvédelmi egyezmények kötésére lesznek kaphatók. A hangulat eme változása egyrészt abban bírja indokát, hogy most már hosszabb idő folyt le a két berni egyezmény (a phosphortilalom és a nők éjjeli munkájának tilalma) megkötése óta és ez egyezményhez a fontosabb iparállamok jórésze már csatlakozott, másrészt pedig abban, hogy a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete által napirendre tűzött kérdések tárgyában éppen a luzerni nagygyűlés halasztó határozatai folytán immár igen szép anyag gyűlt össze, mely e kérdések alapos elbírálását lehetővé teszi. Az a bizalomteljes hangulat, mely az idejű nagygyűlésen észlelhető volt, annak határozataiban is kifejezésre jut, amennyiben a legtöbb kérdésben érdemleges határozat jött létre.

A nagygyűlés három kérdésre vonatkozólag találta elérkezettnek a nemzetközi szabályozás idejét. E kérdések: az ifjúkorú munkások éjjeli munkájának az eltiltása, továbbá a nők és az ifjúkorú munkások maximális munkaidejének 10 órában való megállapítása. Mindhárom kérdésben a nemzeti osztályok adatszolgáltatása alapján folytatott vizsgálatok azt mutatták, hogy egyes törvényhozások máris a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete által kívánt módon szabályozták e kérdéseket, másokban pedig nem túlságos nagyok az ily szabályozás elé tornyosuló nehézségek. Ezen tények alapján tartotta a VI. nagygyűlés a szóban forgó három kérdést a nemzetközi szabályozásra érettnak. A luganoi határozat értelmében az egyesület felkéri a svájci szövetségtanácsot, hogy e kérdésekben egy nemzetközi diplomatai conferentia egybehívása iránt az egyes kormányoknál a kezdeményező lépéseket alkalmas időpontban megtegyje. A luganoi határozatokban meg van tehát a concret alapja annak, hogy újabb munkásvédelmi egyezmények kötése iránt a tárgyalások megkezdődjenek. Hogy azonban mely időpontban fog a S váj ez részéről az indítvány erre megtétni, az ma még előre nem látható. Kétségtelen, hogy legkorábban a jövő év lesz csak az az időpont, amidőn a kezdeményezés megtörténhetik, mert a szóban forgó kérdések tanulmányozására kiküldött szakbizottságoknak az anyag újabb kiegészítése alapján még előbb pontosan körvonalozniok kell azokat az óhajtasokat, melyek alapján az egyesület a nemzetközi szabályozást kívánatosnak tartja. A bizottságok számára szükséges anyag beszolgáltatására a nemzeti osztályok részére 1911. évi február elseje tüzeit ki határidőül és így a bizottság által készítendő emlékirat csak ezután vehető munkába.

Közelről érdeklik hazánkat azok a határozatok, melyek a munkás biztosítás tekintetében Luganoban létre jöttek. Mindkét határozat ugyanis magyar részről indítványoztatott, az

egyik Pap Géza részéről, kinek vonatkozó munkáját a Szemle múlt számában ismertettük, a másik pedig SZTERÉNYI JÓZSEF részéről. Az első azt célozza, hogy az Északamerikai Egyesült-Államokba vándorolt európai munkások a balesetbiztosítás tekintetében ne részesüljenek az ottani belföldi munkásoktól eltérő elbánásban, hanem a balesetbiztosítás előnyeit ép oly mértékben élvezzék, mint az amerikai munkások. A másik arra irányul, hogy ezentúl a viszonyosság, a socialis biztosításnak nem csak a balesetbiztosítási ágában, hanem egyéb ágaiban is érvényesüljön az 'egyes nemzetek között. A két indítvány értelmében létrejött határozatok egyrésztől felhívják az egyesület amerikai osztyát, hogy a külföldi munkások balesetbiztosítási viszonyossága érdekében az Unió államainál közben járjon, mit a Luganoban jelen volt amerikai kiküldöttek kész örömmel helyeztek is kilátásba, másrésztől pedig egy szakbizottság felállítását mondják ki a socialis biztosítás összes ágaira vonatkozó viszonyosság kérdéseinek tanulmányozására. Magyarország, mely sajnos, oly élénk munkáscserét folytat a tengerentúllal, de egye; európai országokkal is, honpolgárai részére fontos vívmányokat remélhet ezen határozatoktól.

Nemzetközi actio indítását határozta el a luganoi nagygyűlés a munkásvédelmi törvények végrehajtására vonatkozó adatgyűjtés tekintetében is. Minél tovább halad a munkásvédelmi törvények szabályozása, annál nagyobb mértékben vannak az összes államok érdekelve abban, hogy a munkásvédelmi törvények végrehajtása mindenhol lehetőleg egyforma pontossággal történjék. Hiszen ezen egyezmények éppen azt célozzák, hogy a nemzetközi verseny ne álljon útjában a munkásvédelem feljlesztésének. Ha azonban a vonatkozó megállapodások nem hajtának végre egyenlő szigorral az összes államokban, akkor a munkásvédelmi intézkedéseken alapuló versenyviszonyok különbözősége ismét előáll. Ezért szükségképeni kiegészítő része a munkásvédelmi törvények végrehajtásának a pontos ellenőrzése a nemzetközi munkásvédelmi egyezményeknek. Az ellenőrzést a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete olyképp kívánja gyakorolni, hogy a munkásvédelmi törvények végrehajtásának intenzitása tekintetében tájékoztatást nyújtó leglényegesebb adatok nemzetközi egybeállítását tervezi. A luganoi nagygyűlés határozatai értelmében a következő kérdések volnának azok, melyekre nézve az összes államok kormányai állandó adatszolgáltatásra kéretnének fel: Az iparfelügyeletnek alávetett üzemek neme és száma, a megvizsgált üzemek és az azokban foglalkoztatott munkások száma, a tényleg teljesített vizsgálatok száma, az éjjeli vizsgálatok különös feltüntetésével, a vizsgálatok alkalmával felderített kihágások és az ezek alapján bekövetkezett meg-

büntetések száma, végül pedig annak kimutatása, hogy mily számban vesznek részt a munkások az iparfelügyeletben. Remélhető, hogy a kormányok a nemzetközi munkásügyi hivatalnak emez adatok szolgáltatása iránt hozzájuk intézendő felkérésre hajlandók lesznek a kért adatok állandó szolgáltatására, bár, amint a Nemzetközi Munkásügyi Hivatal részéről készített összeállításból is kitűnik, több államban, többek között hazánkban is, az iparfelügyelet eddigi adatszolgáltatásának a kibővítését tételezi ez fel.

Az ipari mérgekre vonatkozólag a luganoi gyűlés arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kiküldött szakértők által az ólommérgezéseknek a nyomdász és az agyagiparban való elhárítása érdekében kidolgozott tervezetei ne vétessenek egyelőre nemzetközi szabályozás alapjául, hanem küldessenek meg az egyes kormányoknak azzal a kérelemmel, hogy azok alapulvételével szabályozzák a szóban forgó iparokat. Hasonlóképp szabályzatot állítottatott egybe a nagygyűlés a caisson-munkára vonatkozólag is, mely ugyancsak meg fog küldetni a kormányoknak. Magyarország részéről a vonatkozó tanácskozásokban GIESSWEIN SÁNDOR vett részt.

Nagy tetszéssel fogadta a nagygyűlés GAAL JENŐ kormánykiküldöttnek azt a bejelentését, melyet a m. kir. kereskedelemügyi miniszter felhatalmazása alapján tett, hogy Magyarországon lehetőleg még az ősz folyamán törvényjavaslat fog a ház elé kerülni, mely a gyufagyártásban nálunk is meg fogja tiltani a fehérphosphornak az alkalmazását. A nagygyűlés köszönetében, melyet a m. kir. kereskedelemügyi miniszternek ezért az üzenetért szavazott, őszinte örömmel osztozunk mindnyájan, akik a munkásság érdekeit szívéből viseljük és reméljük, hogy a magyar parlament is szívesen meg fogja szavazni a kilátásba helyezett törvényjavaslatot. Magyarország ezzel voltaképpen egy becsületbeli tartozást ró le, mely reája nézve abból származott, hogy a phosphoregyezmény alapelveit még az egyezmény formaszertinti létrejötté előtt a maga részéről is helyeselte.

Az otthoni iparra vonatkozólag hozott határozatok ezúttal is inkább akadémikus jellegűek. Természetes folyománya ez annak, hogy ez a kérdés egyike a gyakorlatilag legnehezebben megközelíthetőeknek. A luganoi határozat főképp a minimumbérhivatalok felállítását ajánlja a törvényhozásoknak a figyelmébe és pedig gyakorlati tapasztalatok, az angol bérhivatalok működésének kedvező eredményei alapján. Kiemeli a határozat azt is, hogy az otthoni iparosok helyzetének javítása érdekében mily nagy fontosság jut a kollektív szerződéseknek, melyek azonban viszont csakis az egyesülési jog megfelelő szabályozásának talajából nőhetnek ki.

A luganoi nagygyűlés több fontos kérdésre vonatkozólag

kimondotta, hogy azok az egyesület vizsgálatai körébe vonandók. Mindenekelőtt a gyermekmunkára nézve, melyre vonatkozólag máris folyt az adatgyűjtés, de melylyel az idei nagygyűlés foglalkozni nem talált időt. A luganoi határozatok e kérdés tarulmányozására külön szakbizottság kiküldését határozták el. Elhatározta továbbá a nagygyűlés annak a kérdésnek a napirendre tűzését is, hogy a veszélyes iparágakban nem volna-e keresztülvihető a munkaidőnek a korlátozása. A munkásszabadságok kérdésének a tanulmányozását is a következő összejövetelre halasztották el.

Nem mulaszthatjuk el felemlíteni végül, hogy az idei nagygyűlés örvendetes haladást jelentett Magyarország részvétele szempontjából is. Nemcsak hogy a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete igénybe vehette a részére alaps/abályszerűleg jutó összes szavazatokat, ami első ízben történik, hanem kiküldöttei úgy társadalmi állásuknál, mint pedig szaktudásuknál fogva megfelelő befolyást is gyakoroltak a tárgyalás menetére és amint a fentiekből kiténik, a nagygyűlés határozatai közül nem egy az ő indítványukból származik. Csak azt kívánhatjuk, hogy ezután, valamint más nemzetközi összejöveteleknél is helyeztessék súly arra, hogy a kérdésekben teljesen tájékozott erőkkel képviseltessék Magyarország, amint ez alkalommal történt.

H. F.

A brüsszeli II. nemzetközi congressus az ipari megbetegedések ügyében.

Az ipar haladása, a technika vívmányai amennyivel kellemebbé tudják tenni egyrészt életünket, másrészt annál több és súlyosabb hátrányt okoznak azoknak, akik testi munkájukkal járulnak az ipari termékek előállításához. Új betegségek és a betegségek egész körének új fogalma alakult ki az orvosi tudományban: az ipari megbetegedések és az ipari betegségek fogalma. Ma már tisztán és világosan áll az a tétel, hogy bizonyos betegségek kialakulása, az illető foglalkozásának következményekép áll elő, nem szórványos esetekről van szó, hanem amint a ragályos betegségek széles körökre terjesztik ki romboló hatalmukat, úgy az ipari megbetegedések is súlyos teherként nehezedenek az életüket amúgy is súlyos munkával tengető ipari munkások széles rétegeire. Az ipari megbetegedések kérdése ma már elsőrendű socialis probléma, mely nemcsak a jelen, hanem a jövő nemzedéket is érinti, miért is

annak elhárítása a társadalompolitikusok elsőrendű feladata kell, hogy legyen.

Hogy a társadalmak tudatára ébredtek már a kérdés fontosságának, mi sem bizonyítja jobban, minthogy az I. milánói congressust hamarosan követte a II-ik. Mellőzve a congressus és kiállítás alkalmából rendezett ünnepeket, a congressus komoly kérdéseket komolyan tárgyalt. A tárgyalások anyaga túlnyomólag természetszerűleg orvosi volt, de az eredmények általánosak, amelyekből a socialpolitikusok, a munkásbiztosító intézmények képviselői, munkások és munkaadók egyaránt tanulhatnak. Terünk nem engedi meg, hogy a tárgyalásra került nagyszabású anyag részletes előadásába és megvitatásának *bírálatához* fogjunk. Az alábbiakban csak szemelvényeket adunk abból a nagy anyaghalmazból, ami a napirendet kitöltötte. Mindezek a kérdések sokoldalú tanulmányokban, adalékokban és közleményekben vannak feldolgozva. A tárgyalások menete is naplószerű feldolgozást fog nyerni és így még további becses anyaggal fogja gyarapítani a congressus sikerét. A szakemberek tanulni vágyását nagy mértékben megkönnyítette az az előzékenység, melylyel a congressus tagjainak a legkülönbébb és legjelentékenyebb belga ipartelemek megtekintése lehetővé volt téve. A congressus ülésnapjai után még egy heti tartam állott rendelkezésre csoportosan és vezetés mellett programmszerűleg betekintést nyerni a hatalmas belga ipar műhelyeibe. A congressus vezetősége gondoskodott, hogy mindazon szakmák üzemei megtekinthetők legyenek, amely iparágakban a különféle ipari megbetegedések előfordulnak (vas-, aczél-, ólom-, rézöntődék, galvanizáló műhelyek, ólomárugyarak, gyufagyarak; különféle szövő-fonógyarak, zománczozó művek, üvegipari telepek, cement- és brikettgyárak, sör- és szeszgyárak, papir- és kaucsukgyárak stb. stb.) Kétségtelen, hogy a hallottaknak látással való kiegészítése: az elméletnek rögtön a gyakorlatban való bemutatása csak maradandóbbá fogja tenni a congressus hatását.

A congressus tárgyalási anyagát 5 napra, délelőtt és délutánra kitűzött hat főkérdés tette. Ezek voltak: 1. meg kell-e különböztetni az ipari megbetegedéseket a balesetektől s mik legyenek a megkülönböztető jellemvonások? 2. A bányák, üzemek, gyárak, telepek orvosi felszerelése milyen legyen? 3. Az anchylostomasia elleni küzdelem jelenlegi állapota. 4. A szem és látóképesség viszonya az ipari megbetegedésekhez. 5. Sűrített levegőben folyó munka. 6. Az ipari mérgezések.

Természetesen e kérdések összes vonatkozásai tárgyalásra kerültek, melyek részleteit kifejtjenünk most nem lehet. Csak három mozzanatot akarunk megjelölni, mint amelyeket *nálunk legaktuálisabbnak tartunk, abból* a szempontból is, mert ezek megoldásával haladhatunk csak tovább.

1. Megfelelő statisztikai anyaggyűjtés a foglalkozásbeli megbetegedési és halandósági viszonyokra nézve;

2. a tanoncok előzetes orvosi vizsgálata, hogy testi tulajdonságaiknál fogva minő foglalkozásra bocsáthatók;

3. az ipari megbetegedések meghatározása, hogy melyek tekinthetők ilyeneknek, melyek nem (pl. a tuberculosis a legtöbb vélemény szerint ennek nem tekinthető; vitások: hóguta, adott esetben szifilisz stb.) s megállapíttassék azok sorozata, melyek esetében a balesetekhez hasonlóan a munkást állandó kártalanítás illesse meg.

A kérdések iránt közelebről érdeklődőket a congressus becses kiadványainak áttanulmányozására kell utalnunk.

S.

Nő-munkások a modern társadalmakban. (A feminizmus evolúciójához.)

Jó ideje túl vagyunk már azon a hajdani idyllikus állapoton, mikor valamely állam kulturális fejlettségének a – szappanfogyasztás volt az egyedüli fokmérője. Ma már egészen más és fontosabb tényezők mutatják a cultura ösvényein az útirányt a tökéletesedés felé. Nem utolsó ezek között az a lényeges kérdés sem, hogy valamely állam, az ennek kebelében élő társadalom mily mértékben képes az önerejükre utalt szegénysorsú nők tisztességes megélhetését biztosítani?

Nem érdektelen dolog e tekintetben kellő figyelmünkre méltatni azt a körülményt, hogy ez idő szerint például magában Angolországban jóval több nő-munkás keresi meg a kenyerét két kezének verejtékes munkájával, mint ahány lakosa van az óriási London városának; vagy, hogy egy másik összehasonlítással éljünk: ahány emberből állott hajdanában a XERXES szörnyűséges hadserege. Ebből a közel hatodfélmillió nő-munkásból, – HAROLD SPENDER legutóbbi kimutatása szerint – mintegy két millió házi cseléd, aztán 867.000 nő a textil-iparban, avagy gyapotgyárakban van alkalmazva, 903.000 nő a varrőüzletek, 80.500 nő a kereskedelmi, csaknem 100.000 nő pedig a gazdasági vállalatok szolgálatában áll. Ezeken kívül továbbá 55.784 nő irodai munkával keresi a kenyerét, 200.000 a tanítónők száma, 44.000 nő él zenei és színészi pályán, 79.000 betegápoló és felügyelő; a nőorvosok pedig ide-stova 300-an vannak.

Ami azután a kérdésben *Amerikát* illeti, ott az arányok még a nő-munkások tekintetében is – amerikaiak. A nagy

Unió birodalmának egész területén élő nőknek nem kevesebb, mint 11%-a önmaga keresi meg a mindennapi kenyerét. Miként a francia L. Chevalier a múltkor meggyőző szám-
adatokkal mutatta ki, az Egyesült-Államokban dolgozó *öt millió* nő-munkás közül csupán két millió amerikai, a többi három millió részint az emigráns, részint az utóbbi évtized alatt bevándorolt családok leányaiból kerül ki. Feltűnően nagy odaát a gyorsírók száma, amely kerek számban százezerre megy, míg ezzel szemben a divatüzletekben alkalmazott u. n. »masamód«-leányok száma nem tesz ki többet 80.000-nél. A házi szolgálatból élő asszonyok és leányok száma alig éri el a 6%-ot. Ami meg azután a különböző fajok szerinti megoszlást illeti Amerikában: a mezei munkálatok és a mosónői teendők terén a néger nők viszik a vezető szerepet. A női divattermékek különféle ágaiban, legfőképpen pedig a kalapkészítés mesterségében természetesen a bevándorolt francia nőké a tér, míg a német nők főként az irodai teendők végzésében árulnak el nagy hivatottságot s túlnyomó részt itt is nyernek alkalmazást.

Már *Franciaország* nő-munkásainak túlnyomó része – mintegy 77% – a házi szolgálatok legváltozatosabb ágazataiban találja meg kereseti forrásait. L. de Contenson ide vonatkozó feljegyzései szerint – az 1901. évi népszámlálás adatait véve alapul – 927.705 nő van alkalmazva gyárakban és a sokféle ipari műhelyekben. Nem sokkal kevesebb nő – 906.512 – él a legkülönbébb házi ipari tárgyak készítéséből, míg ugyanezen a téren mindössze csak 679.568 férfi foglalkozdik. A házi szolgálatban álló nők említett 77%-án kívül a földművelés terén a nőmunkások összes számának 28%-a, a kereskedelem terén pedig 35%-a keresi meg a betevő falatját. Azok a foglalkozási ágak, melyekben a nőmunkások száma jóval felülhaladja a férfiakét, Franciaországban a textil-ipar és a szabászati vállalatok. Az előbbinél – ugyancsak az 1901. évi hiteles adatok szerint – nem kevesebb, mint 331,000, az utóbbinál pedig 381.000 volt a nőmunkások összes létszáma.

Hogy a közlegő »sárga veszedeleméről is megemlékezünk néhány szóval, *Japánban* – mint azt az idevonatkozó legutóbbi adatok hitelesen kimutatják – az összes gyári munkásoknak három-ötödrésze nő, a textil-ipari készítményeknél pedig csaknem valamennyi kézi munka az e téren alkalmazott japáni nő-munkások kezei alól kerül ki.

Zsoldos Benő.